

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MARNO JÁNOS versei 1
KARÁTSZON ENDRE: Életképek operáció után 4
VÖRÖS ISTVÁN verse 15
SÁNDOR IVÁN: A Liv-tekintet (*regényrészlet*) 17
GÖMÖRI GYÖRGY verse 38
LACKFI JÁNOS versei 39

*

DÉVÉNY ISTVÁN: Mariella Mehr írása elé 41
MARIELLA MEHR: Kőkorszak (*részletek*) 42
JEAN-NOËL BLANC: A bagoly titka (*Takács M. József fordításában*) 48

*

CSENGERY KRISTÓF verse 55
FILIP TAMÁS versei 57
KUKORELLY ENDRE: Hintalovakról (*Frankfurt, Buchmese*) 60
MECSEKI RITA ESZTER verse 67
HOLLÓSVÖLGYI IVÁN verse 68

*

JAK Tanulmányi Napok '99: Önéletrajz/fikció

BEDNANICS GÁBOR: Ön-Élet-Történet-írás (*Az én gondolkodom, az én vagyok, az én beszélek és az én írok kijelentésekről*) 69
HÁRS ENDRE: Fikció=Önéletrajz (*Filozófiai antropológiai vázlat avagy fiction science*) 78
Z. VARGA ZOLTÁN: Önéletírás-olvasás 87

*

BEDECS LÁSZLÓ: Az óvodától az egyetemig (*Varró Dániel: Bögre azúr*) 94
RÁCZ I. PÉTER: Költészettani gyakorlatok (*Varró Dániel: Bögre azúr*) 100

2000

JANUÁR

BORBÉLY ISTVÁN: „...Azért éltem...” (Utazások térben és időben)

(Meliorisz Béla: Utazzunk Pardubicébe) 104

MEDVE A. ZOLTÁN: Mellérendelődés (Földényi F. László: Heinrich von Kleist – A szavak hálójában) 108

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.
A Jelenkor rendezvényeit Költő József (Villány) támogatja.*

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúshelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi Könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fámá Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Ároskapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u. 54. – **Mosonma-**

gyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Iskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtára – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://jelenkor.c3.hu/>

JELENKOR

160,- Ft

116349

- 160-

JELENKOR

XLIII. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305.
e-mail: jelenkor@mail.matav.hu
web-oldal: <http://jelenkor.c3.hu/>

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig a
Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 960,- Ft, a II. félévre 800,- Ft,

egy évre belföldre: 1760,- Ft, külföldre: 5800,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

KRÓNIKA

FÜST MILÁN-JUTALOMBAN részesült Karátson Endre (Párizs) és Márton László (Budapest). A díjakat december 13-án adta át Sándor Iván, a kuratórium elnöke. Gratulálunk munkatársainknak!

A BRÓDY-DÍJAT, mely a legjelentősebb első kötetes prózaírói teljesítményt jutalmazza minden évben, idén Ajtony Árpád *A birodalom elvesztése* című novelláskötete kapta. A díjátadásra december 10-én került sor a Múcsarnokban.

KISSKARÁCSONY címmel rendezett felolvasóest-sorozatot a Jelenkor Kiadó november 24. és december 17. között a Múcsarnokban. A kiadó szerzői, Garaczi László, Kukorelly Endre, Darvasi László, Vörös István, Márton László, Simon Balázs, Parti Nagy Lajos és Tolnai Ottó, már megjelent, illetve készülőköteteiből olvastak fel.

SZAKÁCS ESZTER pécsi költő *Másik hely, másik idő* című új verseskötetét mutatta be a Széphalom Könyvműhely december 7-én a Rátkai Klubban.

A JÓZSEF ATTILA KÖR világirodalmi könyvsorozatának két új kötetét mutatták be a Múcsarnokban december 6-án. Kathrin Röggla *Lekopni* című művét Esterházy Péter ajánlotta az olvasók figyelmébe, Jurij Andruhovics regényét, a *Rekreációt* pedig Németh Gábor. – A JAK-füzetek sorozatában ez évben megjelent kötetek szerzői olvastak fel a *Mesebeszéd* címmel a Múcsarnokban rendezett esten, valamint az Osiris Könyvesházban december 9-én. A résztvevők Grecco Krisztián, Kiss Ottó és Bence Ottó voltak.

A PASSIM című új bölseleti folyóiratot mutatta be az olvasóknak Aknai Tamás Pécssett a Művészetek Házában december 2-án.

POSZTMODERN POÉTIKA – posztmodern poézis címmel Charles Olsonról és a jelenkori amerikai költészetéről tartott előadást Bolló Enikő, míg Szűcs Géza Olson-fordításai-ból olvasott fel december 2-án a pécsi Művészetek Házában.

AZ IRODALOMTUDOMÁNY MŰHELYEI című sorozatban beszélgetett a *Narratívák III. A kultúra narratívái* című tanulmány-

kötetről Kovács Tímea szerkesztővel, Thomka Beáta sorozatszerkesztővel és Takáts József irodalomtörténésszel Kálmán C. György Pécssett a Művészetek Házában december 9-én.

A PÉCSI CAMPUS című egyetemi folyóirat idén ősszel ünnepelte öt éves fennállását november 17-én Pécssett, az Ifjúsági Ház Billentyű Kultúrközmájában. A születésnaphoz gratulálunk a szerkesztőségnek!

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK – Lantos Ferenc festőművész kiállítása látható január 6-tól 30-ig a Pécsi Galériában. A Kisgalériában január 13-án nyílik Vata Emil kiállítása, amely február 6-ig tekinthető meg. – A Parti Galériában horvátországi naiv művészek tárlatát rendezték meg december 4. és december 30. között. – A pécsi Várostarténeti Múzeumban december 17-én adták át a rekonstruált Tompa Kálmán Emlékszobát, s ezzel egyidőben a Janus Pannonius Múzeumban nyílt kiállítás Tompa Kálmán gyűjteményéből.

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSOK – A Ludwig Múzeumban december 9-től január 16-ig tart nyitva a *CH – Mai svájci művészet* című kiállítás. – Ugyancsak a Ludwig Múzeumban látható január 12-ig a múzeum gyűjteményéből készült tárlat *Sorozatok* címmel. – A Ludwig Múzeum kistermében Benczúr Emese munkái december 15-től január 23-ig tekinthetők meg. – A Budapest Galéria termében Háy Ágnes *...rajzok, filmek, árnyékok* című kiállítása látogatható január 10-ig, valamint *Hölgyválasz* címmel a '20-as, '30-as évek magyar modernizmusát bemutató tárlat, mely ugyancsak január 10-ig tart nyitva.

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK – A Pécsi Nemzeti Színházban november 26-án mutatták be *York napsütése* címmel W. Shakespeare VI. Henrik című drámájának 3. részét Hargitai Iván rendezésében. – A kamaraszínházban Ivan Kučan *Galóca* című művének premierjét, melyet Soós Péter rendezett, december 10-én tartották. – A Janus Egyetemi Színházban Georg Büchner *Leonce és Léonájt* Szilágyi Eszter Anna állította színpadra. A bemutató előadás december 11-én volt. – A Pécsi Harmadik Színházban december 20-án volt látható Spiró György *Szappanopera* című darabjának ősbemutatója, melyet Vincze János rendezett.

MARNO JÁNOS

Ideális anyag

*Légy anyagias. A papírra
vegyes méz csorran, állati belsőség
szagok, nézed, mi mindentől lehetsz ma még
elragadtatva. Hülyének nézed magad,
épp annyi szögéből, mint a légy. Ide-
ális anyag. A telefon berreg, bele-
nyalsz, fojtasz hozzá néhány szót, köz-
löd vele, hogy szarul vagy. Szálljon le
rólad. Nyúlós csend, a nyomában röpke
izgalmak, nekizuhansz az írásnak,
mely a szellemnek tartalmat, a léleknek
tartást ad. A tested maradhat veszteg.*

Kutyás nő

*Idegenkedsz ismerőseidtől.
Émelygő pióca, kelsz át a Vérmezőn,
éjjel, fejben kiáltozol, ürülnél bár
ki egyszer, egészen. Könnyű lábon járnál.
Nem ily bénán: egyiket le-, a másikat fel-
ejtve, mint akit mások emlékezete
visz már s csak előre, hová nem vágyik;
sőt legyen a jövő csak tiszta fekete,
nem ez a csontra belezett derengő. Vagy még
tisztább volna, ha szóban sem tartod magad
semmihez, amint ölebével a vén nő
bevág elébed, s körülményekről faggat.*

Az ideális anyag

*Csend, és a csontra sötét bőr
feszül, s úgy is fekszik a nyílt tűzön,
mint aki megérett rá, hogy a földbe
tegyék. A földön, mely kő, egy könyvet
lapozgat, a könyv vastag és kemény
fedelű. Reménytelen anyag.
Ez a mű címe volna, ha kitennéd
végre regényed végére a pontot.
De hát még bele se kezdted. Ő jött le
a lépcsőn, recsegő deszka, megszólított,
az ideája lettél. Egy holt ötlet.
(S mint az eső, mely nem ér azóta földet.)*

Lakóma

Dávidnak

*A szemgolyóban fészkelnek a férgek.
Lakmározzák mindazt, amit nézel;
beszélsz. A beszélgetés fonala még el-
vágja a torkodat. A fiú (vagy lány) minden-
áron tartóztatna még, a létre hivatkozik,
melyet te, cirkuszból, közönséges lét-
rára fokoztál le, ablak elé helyeztél,
s egy gyomorbeteg gyermeket ültettél a te-
tejére. Most itt borzaszt a lehelete.
Fekete (kezeslábas) tornadressze; reggelre
már azt sem tudtad, fiú vagy-e vagy lány,
támolyogva keresztül a Vérmezőn.*

Hunyósdí

Gipszágyban forgatja szemét a fehér
patkány, míg tiéd a látványtól mintha vérben
úszna. Bekaptál, s most megőrülsz végre.
Nagyjából ez minden. Árnyékod ketté-
hasít, akár egy penge. Látod. Nem kéne
belemenned. Haza tartasz, ezen majd még
hahotázol is pár percet, aki bújt, aki
hunyt... elhallgatsz, s gyújtánál rá, de mégsem, és
nyújtod előre a nyirkos homályba kezéd,
parázs vitára érkezel. Saját fejüket
öklözik a felek. A bútorok fehérre
mázolva, csábítólag, hogy közjük zuhanj.

Ha férfi vagy

Elfogysz a világból, örömdre.
Előre röhögsz rajta. Haladsz a kör-
úton, dél előtt egy pár perccel, és, persze,
nem kapsz levegőt. Meggörnyedsz tőle,
öregnek festesz, lefeded csaknem
a teljes árnyékodat. Köhögnöd ne kelljen
csak mindjárt. Páran dobna ezt-azt a perselybe, nyál-
fejük. Előre röhögsz, hogy fogsz ellökni
magadtól ételt vagy nőt, ha férfi vagy, a világ
szeme láttára. Kopogtathat nálad a jég-
eres szomszéd, nem veszel, se nem viszel át
üzenetet. Szád sarkán a félszáraz tajték.

Életképek operáció után*

Drabális méretei vannak Vanesszának. Nekem pedig nem szabad felülnöm, nem szabad ennem, innom is csak azt a pár kortyot lehet, amivel a fájdalomcsillapítót beveszem. Zsebből ad egyet. Négyóránként kérhetek. Lassan múlni fog az altatás hatása. A mellékhatása is.

– Nincs rosszul?

– Ki vagyok pihenve.

– Lesz még úgy is ki, hogy nem jól – biztat az ápoló hústömeg kifelé csámpázva. – Ha kacsa kell, csak csöngessen.

Alig teszi be az ajtót, csöngetek.

– Mi baja? – kérdi durcásan.

– Épp azt szeretném kérdezni. Mit talált a sebész?

– Azt ő tudja.

– Mikor beszélhetek vele?

– Majd benéz.

Egyelőre Vanessa néz be ínyét dúsan kilógató mosollyal. Lehunyom szememet, jogom van lehunyni ennyi viszontagság közepette. Az íny valamelyest zsugorodik egy fülig szaladó szájban foglalva helyet, melyet tojásdad ábrázat keretez. Haj nélküli ábrázat, torz visszfényekkel.

– Hogy legyen aki bátorítson, mikor magadhoz térsz. Alizka szólt, hogy nézzek be.

Az ágy lábához telepszik, és úgy húzza fel zoknijáról a nadrágszárát, mint az ínyéről az ajkát. Mindkettő fakó lilás. Tüntetően el kellene csavarnom a fejemet, hogy ne lássam. Alizka bátyjával nem tehetem meg. Bágyadtan lejjebb eresztem szemhéjamat, hogy csak a tojás alsó felét lássam. Családon belül ennél radikálisabb fegyvert nem vehetek be.

– Hogy vagyunk, öregfiú? – kérdi a féltojás.

– Leszek még így sem. Azt mondták.

– Akkor se hagyjuk magunkat. Csak a test erőtlén.

– Igen, a lélek kész.

– Összeszorított foggal dacol – illusztrációként a féltojás még széjjelebb húzza száját és mondja, hogy bizony az övé is összeszorítja, mármint az ő lelke, össze kell szorítania, mert út neki is a megpróbáltatás órája. Arra kell gondolnom, milyen rémes lenne, ha Alizka is ilyeneket mondana. De Alizka ilyeneket sose. Velünk szemben a tojás voltaképpen el van szigetelve. Nekem meg sikerült féltojásra redukálnom, szóval még egyedül sem hagyom magamat. Ha például most nem felelek neki, kénytelen lesz abbahagyni.

* Részlet *A kórház én vagyok* című ciklusból.

– Megmutattam a sebésznek. Azt mondta, kizáródhat, ha nem vágatom ki. Képzeld el, ha hétvégén történik. Az életembe kerülhet. Ekkorával nem lehet cíázni. Nézd, mekkora.

Villámgyorsan letolja nadrágját, gatyáját, és széttárt combja között megjelenik a szóban forgó sérv. Duzzad szőrfélszkében, mint egy féltojás. Nem adom össze a kettőt. Hiába hallgatok összeszorítva fogamat, ő van fölényben, és nekem áll be gyomrom alá az elvaduló fájdalom. Amit nem tudok mutatni.

– Nem tudtam, hogy az úr doktor. Nálunk is tetszik konzultálni?

A vérnyomásmérővel betolató Vanessza cinkosan vihog.

– Ő csak úgy mutatja, nem értek hozzá – morgom, és legszívesebben a takaró alá bújnék.

A sörves sógor sliccét gombolva próbálja menteni a menthetőt. Én kínomban kinyitom a szemem.

A látogató széken strucctermetű kolléganőm ül, Angéla, aki életét hivatásának és nyűgös édesanyja gyámolításának szenteli. És időt most nekem is szentel. Milyen kedves.

– Találtak valamit?

– Még nem jött a sebész.

– Meglátja, nem lesz komoly. – A pátyoláshoz szokott struccszem seprűs pil-lákat billeget. – Tudom, mert anyu nagynénje, a Gizella néni is volt ilyesmivel kórházban. És tudja, miben halt meg?

Nem azért hallgatok, mert nem tudom, hogy öregségben halt meg, hiszen Angéla másokat is vigasztalt már Gizella néni elnyűhetetlen kilencvennyolc esztendejével. Azért hallgatok, mert érzem, ha a számat kinyitom, azonnal lehányom munkaadó intézményem legnépszerűbb beteglátogatóját. Így is rám jön a jellegzetes rángás. Angéla kirohan, hogy hányni kell a betegnek. Egy papundekli vesetállal tér vissza, és Alajossal, akivel munkahelyemen leginkább rokonszenvezem. Meg sem várják, hogy megkönnyebbüljek. Alajos ismer valakit, akinek nagyon rossz kilátásai voltak a végbélrákja miatt. Igaz, hogy az első operáció sikerült, de nyolc hónap múlva megint le kellett nyolc-tíz centit vágni a beléből, aztán hat hónap múlva megint nyolcat, úgyhogy az illető megrendelte a sírkövét, kiválasztotta a rávésendő aranybetűk típusát, de amikor a márványtáblát leszállították, már csak két centimétert kellett levágni, azóta meg semmit se.

Nem praktikus hanyatt fekve hányni. A fele mellémegy. S a rángás marcangolja a sebemet. Nem jó, ha nézik ilyenkor az embert. Alizka kivétel. Szeretném, ha Alizka föléim hajolna. Kezét rátenné homlokomra. Elvenné a küblit. És olyan lenne, mint a holdfény, amikor Alizka a láthatáron felkel. Nem tiszták a gondolataim. Behunyom a szememet. Igazából azt sem szeretném, ha Alizka itt lenne. Visszahanyatlani volna jó a teljes kábulatba. Félig onnan hallok egy harmadik hangot, olyan orrból jövőt, amely különleges hosszúsága és görbülete miatt beszéd közben berezeg.

– Ne hagyd magad, Nándi.

Letegez. Azért-e, mert magatehetetlen vagyok? Még jó, hogy nem csókol le. Ez egy újabb európai kínzásfajta: valószínűleg orosz eredetű. Vadidegenek is alkalmazzák gyengébbekkel szemben. Semmi köze a megcsókoláshoz, mely ér-

zelmi vagy családi. Ez társadalmi és bőrközel. Szándéka szerint egyenértékű a kézfogással, melyet alattomosan kiszorít. Az ellenfél nyála lehet fertőző, légzése döglletes, kedvessége fondorlatos. Hányszor van úgy, hogy a visszalecsókolástól kikészül az ember gyomra. Laura néni háromnál alább nem adja. Rá van írva arcára, mely közelít, s ajkával gyors egymásutánban cuppant. Mikor nyugdíjba ment, még magázódtunk. Kontya most is enyhén zsíros, arca viszont soha nem volt egy centiméterre a számtól. Próbálok úgy tenni, mintha jönne egy újabb hányinger; közben a biztatás vitorlájából is fognám ki a szelet:

– Csak tudnám, mi bajom.

– Akármilyen bajod, ne hagyd magad, Nándi. Látod, én se hagyom, pedig volna miért. Özvegy vagyok, fél éve pesszáriumot hordok, és a Juci nem takarít hónapok óta. Merthogy ő túlórázik. Túlórázik bizony a lelkem a Rómeója sezlónjában. Neki főz, neki porszívózik. Megmondtam neki, költözzön oda, mert ha ő nálam nem takarít, akkor nekem kell a pesszáriumommal, ha meg annak eltörik a rugója, az egészet ki kell cserélni.

– Ki tetszik dobni a Jucit? – szakítja félbe Angéla szorongó hangrezgéssel. Alajos szerint van még maszek, aki vállalja a rugó javítását. Nem kerül kenyértörésre sor. Most biztos a kilazult rugó kattogása is ingereli Laura nénit. Elérhetőnek látszik a válság megoldása. Mindenki megenyhül, az én ábrázatom is feltehetőleg, mert Laura néni arcát követelően szájamra nyomja. Ösztönösen félre rántom, de beakadok orrának rezonáló kampójába, és legyőzetésemet langyos kényszercuppantással nyugtázom.

– Búcsúzom – mondja. Ez azt is jelenti, hogy legalább egyet még követel. Belekiáltja fülembe:

– Ne hagyd magad, Nándi! Meglátod, megéri.

S a többiek, akik szedelőzködnek, az ajtóból ekhózzák:

– Ne hagyd magad, Nándi!

*

– Milyen rendes a családja. Mindjárt az operáció után látogatják.

Ki ez a tolakodó? Hol van Alizka? Alizka itt is volt. Pillanat alatt elmerültünk egy úszómedencében, ahol fogócskáztunk. Fölöttünk arany nap ragyogott, én lebuktam a víz alá, Alizka buborékfelhőt kavart, áramvonalasan, az én testem sértetlenül közelített. És mégsem. Talán túl korán dugtam ki fejem a vízből. Kinyitom a szemem. A gasztro-enterológus ül le velem szemben. Aki ide beutalt. Behunyom a szemem. Alizka távolodik; tömérdek kis hullám kígyózik közénk.

– Nem a családom. Csak a kollégáim.

– Akkor Ön nincs híján a legfontosabbnak. Az emberi melegség, fel tudja fogni, mennyire kell az?

– Vajon a legfontosabb nem az egészség, doktor úr?

– De ha egyszer nincs egészség? Ha egyszer, mondjuk ezúttal Ön ebben szűkölködik.

– És milyen mértékben szűkölködöm, doktor úr?

– Attól tartok, nagymértékben.

– Hogy értsem ezt? – kérdem gépiesen, holott igazából nem tudom, szeret-

nék-e bármit is érteni. Az altatás kábulata még tart, a hányinger is vissza-visszatér, és különben is, miért nem a sebész tájékoztat? Ezt meg is kértem tőle.

– Mert én vagyok az Ön szakorvosa. Én utaltam be ide.

Birtokviszonyban beszél. Ő az enyém. Hallgatólagosan, én az övé. Hadd halljam, milyen állapotban.

– Kritikus állapotban.

– És ezt csak most? – Csoda-e, hogy szememet vádlón meresztem rá?

– Megnyugtatom, ha előbb, az eredmény akkor sem lenne más.

– De akkor a doktor úr nem kezel félre, én meg nem kínok közepette töltöm a nyarat.

– Igen, akkor kevesebb lett volna a szenvedés. Kérdés persze, számít-e igazán a szenvedés?

– Önnek kérdés?

– Nem igazán – vágja ki magát. – Akarom mondani, nem igazán számít. Jön egy újabb szenvedés, az előzőt a beteg egyből elfelejti.

– Szóval, jön rám újabb szenvedés?

– Ezúttal nem testi, azt semlegesítjük. Inkább lelki.

– Ehhez honnan ért? Ön a végbelet tükrözi, mi köze ennek a lélekhez?

– Az emberek nem szeretnek meghalni.

– Szóval én meg fogok halni.

– Nemsokára. Hasnyálmirigy rákja van. Gyors lefolyású.

– Mennyi időm van hátra?

– Talán egy hónap. Esetleg egy év. Több nemigen.

– Mitől függ, hogy mennyi?

– Az immunrendszertől.

– Az enyém milyen?

– Meglátjuk. Egy év múlva.

– És addig?

– Addig kezeljük. Ez a dolgunk.

És nekem mi dolgom e világon? Ezzel a tudattal? Más nem jut eszembe. Úgy látszik, hat a fájdalomcsillapító. Zsibbad a bal nagylábujjam. És szúr a torkom. Biztos szájon át lélegeztem a műtét alatt. Kicserepesedett a bárzsingom. Érdekes-e ilyesmivel foglalkozni az új körülmények között? Nézem az ő fehér köpenyből kilátszó, halványkék selyempuplin inggallérját a piros száakkal átszőtt, kék és ezüst virágos, színjátészó nyakkendővel, nézem a széles talpú, kézzel varrott, angol szabású, sötét bordó cipőt, melyet térdén átvett lábszára végén nyugalmasan lóbál, nézem a tompa fényűre csiszolt, sok gombos, svájci karóráját és mindeme jólétsugárzáshoz illően ápolat, hosszúkásra manikűrözött, bár le is gömbölyített körmű kezét a módos jegygyűrűvel, és nem nézem a fejét, csak tudom, hogy milyen gondosan nyesett a bajuszkája, és néhány himlőhelytől is férfias, szűrt rendelői világításban sápadtra pácolódott a bőre, szóval ezeket tudom, meg azt is, hogy szája érdektelen rajzú, és inkább orra érzéki, álla pedig kíméletlenül előreugró, fejét azonban nem nézem, mert mindezek valamiképpen nem állnak össze fejjé, nem képeznek személyes ábrázatot. Nincsen arca a gasztro-enterológusnak, ezt már régóta észrevettem, de a hiány mélyebb értelme most kezd csupán derengeni. Persze észlelni azért képes engem, valamint az ő

bejelentéseire támadt megkavarodásomat; legalább is a hátralevőkre vonatkozó, ki nem mondott kérdésekre látszik válaszolni:

– Majd mindig megmondjuk, hogy mit tegyen.

*

Kinyitom a szemem. Figyelem az ajtót, hátha Alizka. Ideje lenne már. Ő biztos beszélt a sebésszel, szólt neki, hogy várom nagyon az eredményt. Mégiscsak ő a legilletékesebb. Közvetlen szemtanú, hogy úgy mondjam. Mindenki más torzít a szavain. Mármost a sebészén. Róla beszélek. Persze akkor Alizka is. Ő mégis a legkevesebbet. Mi szavak nélkül is tudunk beszélgetni. Elég édes arcát nézmem. Onnan pontosan leolvasom, amit a sebész neki elárult. És ha rosszat, akkor az ő gyengéd közvetítése a jó. Nem csak a testemet kell gyógyítani. Pláne, ha a testemet nem lehet.

Óvatosan nyílik az ajtó. Behunyom a szemem, hadd higgye, hogy alszom. Lélegzetem egyenletes, csendes. Ő is csak annyi zajt csap, mint amikor egy egér diszkrétén motoz. Jó volna szólnom hozzá. Ő hozzám nem mer, megvárná, míg felébredek. És mit hozott, ez is érdekel. Beszélni pedig jobb, mint hallgatni most, hogy megint belém áll a fájás, csillapító ide, csillapító oda. Szóval, kinyitom a szemem és nevetve ráhuhogok:

– Hu!

Jázzmin összekapja magát.

– Jaj, ne.

Mitől ijed meg Jázzmin? Attól, hogy én így szólok rá, a beosztottamra? Vagy magától az átváltozástól, hogy az élettelen külalakú alvó kísértetiesen ráhuhog? Jázzmin állapotos nő, aki megkívánja a férfiakat. És magától értetődően a férfiak kívánják Jázzmint. Én most ezt nem mutathatom ki. Igaz, hogy az ő szeplős, kicsit szemtelen arcán legfeljebb a finom orrcimpa tágulása árulkodhat hátsó gondolatról. Azt nem lehet felróni neki, hogy selyemből csináltatott rakott szoknyát, és hogy ez a simuló, sárga anyag mindent kirajzol, amit combjának ívéről sejteni érdemes. Amúgy pedig a lobogó szoknya mindent eltakar, ami nem közügy hasának állapotából. Valami kedvesen közömbössel lesz jó egyensúlyoznom.

– De örülök, hogy eljött.

– Hogy érzi magát, Nándi?

– Furcsán – és tényleg, ha arra gondolok, amit a gasztro-enterológustól hallottam és arra is, amit Alizkától tudhatok meg, közben meg arra, amit a két szememmel látok, akkor tényleg.

– Mit mond a sebész?

– Még nem volt nálam.

– És mire gondol addig?

Megrázza szőke sörényét, s a bizalmas kérdést párás őztekintettel teszi fel. Ha egyelőre mást nem is, szeretnék még több párát, még több rám figyelést. Tőle.

– A halálra.

Kétségbeesett jajkiáltás tör fel a szomszéd szobában. Friss operáltat fektetnek be. Talán nem volt elég az éter. Úgy elhallgatunk, hogy a kiáltást követő csendes zokogás szinte a mi szobánkban hallatszik.

– És imádkozik? – Jázmin éjjeli szekrényemre teszi a sárga virágcsokrot, amivel eddig önmagát dekorálta. Kezét görcsösen hasára kulcsolja.

– Segítség! Jaj, Istenem! Segítség! – A szomszédnő rettenetes fájdalma kapóra jön.

– Látja – felelem Jázminnak –, mit érnék vele.

– Nincs igaza.

– Akár igazam van, akár nincs, meg fogok halni.

– Jó kezekben van itt, Nándi.

– Akkor jó kezekben fogok meghalni.

– Majd az élete végén.

– Az életem vége az életem virága lesz. Sárga virága.

A sárga virágot nem kellene szóba hoznom. Csak a poén kedvéért mondom, vicces bóknak szánva. A várandósok hátsó gondolatai kifürkészhetetlenek. Lehet, hogy a szomszédból átsikoltó szenvedés sem tesz jót. Mármint az idegeiknek, mert egyszeriben kitör.

– Nincs joga. Tudja meg, nincs joga szent dolgokkal szórakozni.

Még furcsábban érzem magam, és meg is mondom neki.

– Az én életem lesz rövidebb, nem a magáé.

– Mért terrorizál?

Sikoltásnak hallatszana a kérdése, ha nem a szomszédnő sikoltana igazából:

– Nem bírom!

– Látja, itt ez van – próbálom megértetni Jázminnal. Ő előreveti sörényét, mögüle néz. Tudja, hogy ennivalóan.

– Nem akarom látni. Azt hittem, maga megértőbb. Felnéztem eddig magára. Azt hittem, fogja a kezemet.

– Melyiket?

Abban a hitben évődöm, hogy mégis javamra billen a helyzet.

– Most már egyiket sem – sziszegi bosszúállóan, éreztetve, hogy tisztában van hátsó gondolatommal. – Maga azt akarja, hogy reménytelenül szüljek. Halálos bűn. Tudja-e?

– Csurom vér az ágyam – jajgat a nő a szomszédban.

Én azt tudom, nemsokára meghalok. Ellenszenvvel nézem, ahogy Jázmin teljes sárga mivoltában kivonul. Talán hazudnom kellene neki, mikor nekem az igazat mondják?

Csöng a telefon a szomszéd szobában.

– Te vagy az, Józsikám? Aranyos vagy, hogy hívsz. Aranybogár, mikor csiklandozol – hízelkedik a frissen operált személy. Valósággal viháncol.

*

Behunyom a szemem. Hullámozik velem az ágy. Kimerített Jázmin. Kivonulás közben úgy kulcsolta össze hasa alatt a kezét, mintha halottasurnát cipelne. Többször kivonul még így, én pedig egyre ellenségesebben figyelem. Ha rajta állna, siettetné halálomat, csak hogy ne emlegessem neki. Le akart sópörni. Meggyőződéses. Ami hagyján. De jogomat a saját tényeimhez lábbal tiporná. Melyikünknek van igaza? Majd a kórház eldönti. Szabad-e komolyan venni a halálomat? Szabad-e egyáltalán meghalnom? Alizkának ilyesmi nem jutna eszébe. A

szomszédnő megint jajveszékel. – Valaki jöjjön már! – ezt kiáltja. Jázmin előre-ugró hasával kacsázik kifelé. Hallottam minap egy terhes valakiről. Nem volt elég tápláló a magzatvize. Az éhes embrió lerágta a méhlepény szélét. Kész vagyok az emberi jogokat Jázmin fejére olvasni. Miközben ő folyamatosan ki-megy. Amíg be nem jön egy fehér köpenyes férfi.

*

– Az orvos vagyok. Hogy érzi magát?

– Még nem tudom. – Rányitom a szemem. – Ön tud valami bővebbet?

– A sebész küldött. Azt üzeni, bejön, ha végez a műtőben.

– Sok pácienszt operál?

– Sokat. Megállás nélkül.

– És mindnek üzen?

Az orvos merev, ragyás, kefehajú fickó, puha gyerekajakkal. És nikotinos lófogakkal, melyeket felröhhenés közben kimutat.

– Csak a kétes eseteknek.

– Én mért vagyok kétes?

– Mert nem biztos, hogy mi a baja.

– Az imént járt itt a gasztro-enterológus. Szerinte hasnyálmirigy rákom van.

Gyors lefolyású.

– A sebész főorvos úr diagnózisa nem látszik ezt megerősíteni.

– Nem az a bajom, amit a belgyógyász szakorvos úr megállapított?

– Azt nem mondtam. Csak más véleményen vannak.

– És kinek van igaza?

– A belgyógyász a specialista. De a sebész látta.

– És mit látott?

– Pontosan nem tudom. De a daganatot nem látta.

– Alorvos úr, akkor nincs rákom?

– Azt nem mondta senki. Csak annyit lehet állítani, hogy ott nincs rákja, ahol a sebész főorvos úr kereste.

– Lehet másutt is keresni?

– Lehet. Meg fogja nyitni az ön hátát.

– Még egyszer megoperál.

– Igen, most már nagyon kíváncsi rá.

– És mikor?

– Majd közöljük önnel. Egyelőre megvizsgálom.

Nyomogatja hasamat. Ujjai nyomán kis mélyedések támadnak, melyek lassan simulnak el. Sajognak. Felnyögök. A telefon cseng. Erre a még erősebb hangra ki kell nyitnom a szememet. Csak már Alizka hívna. Beszól valaki, várjak egy pillanatra. Akkor ez nem Alizka. Ő városi vonalon szokott hívni, nem központon keresztül. Látom, ahogy rágyújt és beszívás közben tárcsázik. Látom, ahogy az orvos tapintatosan kisurran, és elégedetten is, mert nincs mit mondania. Alizkának bizonyára van.

Látom, ahogy a füstöt kifújva megpróbál elképzelni. Hányingeres, vértelen arcom bátortalanítja. Ilyen állapotban lesz-e erőm a vészjós hírt elfogadni? Attól tart, elütöm viccel. Jobb lesz, ha ő fogja heccre. Olyan ravasz képpel jelenti be, hogy

egyből látom, nem gondolja komolyan. Úgy teszek azért, mintha elhinném. Hányingeres, vértelen arccal meredek rá. Amelyről ő tudja, hogy mögüle a kitörő nevetés pillanatok alatt eleven és derülátó ábrázatot varázsolhat elő. Csak az nem biztos, abba akarom-e hagyni a játékot. Néhány könnyet présel ki szeméből. Lesi a hatást. Elkezdek én is sírni, hadd gondolja, rossz tréfája sikerült. Ijedjen vissza a következményektől. Rászánhatom magam valami jóvátehetetlenre. Elmenekülök. Teljesen esztelenül viszem a végzetet magammal. Kocsiba ülök, maximális sebességgel ki a városba, és rögtön karambolozok piros lámpánál szándékosan átrobogva, vagy az autópályán elájulok, ahogy sebem felszakad, a járművel fejre állok, benne égek szénné. Persze még itt a szobában meg is őrlhetek, becsöngetem a rengeteg Vanesszát, és megfojtom, Alizka szeme láttára, mikor fölém hajol kényszerítem, hogy húsos, vörös nyelvét céltalanul kilógassa, és úgy maradjon, aztán bevonszolni magam a szomszédnő sikolyoktól visszhangos szobájába, és innám a lepedőre öntött vérét, ha igazat mondott, ha pedig hazudott, ütőerét torkán a vizespohár szilánkjával szétnyiszálva ontanám vérét a termoszba, és szobárolszobára kínálnám, fogyasszák, amíg meleg. A megtizedelt személyzet részéről halláshörgés, siralom töltene meg a folyosókat, én meg a linóleum padlón fetrengének zokogva a szánalomtól, hiszen mindannyian halandók vagyunk. Csak éppen ők tudják, mi a bajuk, én pedig nem tudom.

Látván az események rémületes fordulatát, Alizka kacagásban tör ki. „Micsoda színház”, kiáltja abban a reményben, hogy az előadásnak vége szakad, mielőtt a rendőrség beavatkozna. Keresetlen egyszerűséggel megcsiklandoz, ismerve gyengémet, és talán arra is számítva, hogy érzékeny bőröm megérintése semmissé teszi amúgy sem szavahihetően nyújtott, síri felvilágosítását. Meghasonlottan bámulok rá. Az oldalamon roppant géztömeggel pólyázott és teljesen friss sebbel, a kórházi szobában szabadon forgolódnó látogatók, személyzet, orvosi testület jelenlétében tapizni is lehetetlen, nemhogy testünket szabadjára eresztve jó nagyot kúrni az állami lepedőn, másrészt, minden nehézség közepette a kísértés a szó szoros értelmében mégis rám kígyózik, s Alizka a takarón át is olyan jelzést kap, milyenre akkor figyel fel általában, amikor alul és felül szétnyíló selyempongyolájában, a selyem alatt teljesen meztelenül pedikűröz, és a ráspoly mozgásától előrebukó melle meg-megremeg. Igaz, hogy most ott a telefon mellett felöltözve cigarettázik, de feszes pulóvere ingerlően dekoltált, és tekintetébe kiül az érzéki hívogatás, amely miatt a pulóver fölött egyszerűen nem tudok átsiklani. Hányinger helyett étvágy ül ki nekikipirosodó ábrázatomra, gyorsabban lélegzem, és persze azon töröm máris a fejemet, hogyan maradhatnánk édes kettesben legalább egy negyedórásckára. Amit jó lenne fél óránál is hosszabbra kinyújtani. Csak hogyan? Széket nem elég az ajtó elé tolni. Feldönténék a kopogtatás nélkül berontók, akiket nem lehet a minimális illemszabályok betartására kioktatni. Az orvosokat nem, mert itt ők parancsolnak, a személyzetet nem, mert mindegyik úgy tesz, mintha ő parancsolna, a látogatókat pedig azért nem, mert ők áldozatot hoznak, és nem lekéztethetők. Meg kell értenem, túlsúlyban a kórház. Legalább is az ággal kellene eltorlaszolni a bejáratot. De az én felvágott állapotomban hogyan álljak neki a tologatásnak? Hogyan?

Ehhez próbálok Alizka csábítónak feltételezett kifejezéséből tanácsot kiolvasni meglehetősen reménytelenül. Nem arról van szó, hogy cserben hagy, hiszen egész

lényéből sugárzik a vágy és a cinkosság, csak éppen amikor ezt az egész lényt felidézem, az arca valahogyan hiányzik. A telefonhívás pillanatában még látni véltem, hiszen rágyújtani arc nélkül nem lehet, most viszont nem vagyok már biztos abban, hogy dohányzás közben próbált engem elképzelni azon töprengve, miképpen találja legtapintatosabban a borzalmas hírt. Egyáltalán lehet-e bármilyen rólam szóló diagnózisnak a birtokában? Hiszen irodájában tartózkodik még, a sebész pedig a kórházban operál megszakítás nélkül. Legfeljebb az nem valószínű, hogy időnként megpróbál a sebész titkárnőjéből információt kiszedni. De mit kaphat attól a korallpiros szájú csábkéjbájtól, aki hol a női képeslapokban ismertezett bőrápoló fogásokat tanulmányozza, hol kanos segédorvosokkal csapatja magának a szelet, a közbeeső időben pedig a telefonálóknak mondja, hogy a főorvos úr tud mindent. Ő semmit. Sainos a főorvos úr jelenleg elérhetetlen. Persze, ha Alizka egy óra leforgása alatt ötnél többször csönget rá, hol a bőrápoló technikák elsajátítását zavarva, hol a kanos segédorvosok szélcsapásait félbeszakítva, a csábkéjbáj kínjában képes kapcsolni a műtőt: lesz, ami lesz. Annyit mond az alkalmatlankodónak, várjon kicsit. Egyszerre türelmetlen hang hallózik. Alizka rögtön a tárgyra tér, de a sebész hisztérikusan oktatja, hogy a műtőben őt keresni nem szabad, akkor sem, ha a titkárnő felkapcsolja, azért kapcsolta csak fel, mert állandóan zavarta, és hát kiről is van szó? Ne a nevét mondja, azt ő nem szokta megjegyezni. Azt mondja, mi baja van. Alizka könyörög, hogy ő is épp azt szeretné tudni. Írja le az arcát, úgy könnyebb lesz. Alizka hallgat. Más szeretni egy arcot, más leírni egy kívülállónak. Az előzőhöz más szavak kellenek. S Alizka a leírásban nem elég gyakorlott. Inkább nem szól semmit. Amikor pedig a sebész nagy garraal sürgeti és azzal ugratja, hogy csak éjszaka szoktunk találkozni, egyszerre megvadul. Azt kérdi a sebésztől, tudná-e magát csak úgy ripsz-ropsz azonosítani telefonban olyan valaki előtt, akinek az arcát sem ismeri? A gunyoros felcserhang fennakad, aztán hörgés hallatszik, dühkiáltásba csapó, hogy szórakozzék a leírhatatlan férjével, és ne vele, akinek szakértelmétől emberi életek függenek és drága idejét nem fecsérelnéti évődésre orcátlan fehérszemélyekkel. Vagyis az adott körülményekkel a magam lehetőségei szerint számot vetve Alizka aligha juthatott szavatolható diagnózis birtokába, sőt mivel minden érdeklődése könnyen szóváltássá fajul, a sebésztől továbbra sem igen tudhat meg semmi pontosat, s talán ezért is nem ő telefonál, hanem az illető, akivel kapcsolatban egy hang türelmes várakozásra intett.

Ez a hang most beszél, hogy kapcsolja a hívó számot. A szám persze nem Alizkáé. Egy bohém, mexikói zenész ismerősöm hív. Évekkel ezelőtt egy pueblai bárban töltöttük az estét Alizkával, ott ültettük asztalunkhoz a bravúrosan hadonászó rumbatököst, s ott hangzott el kissé felelőtlenül a meghívás, hogy megszállhat nálunk, amikor majd Európába jön. Most tudatja, szállodájából rögtön eljött hozzánk, és a házgondnoktól hallott kórházi kezelésemről. Reméli, nincs nagy baj, és lakhat nálunk. Gyötrelmesen suttogom, rákgyanús vagyok. Ő beleszipog a kagylóba. És tudom-e, miért szipog? Mert náluk ilyenkor virágoznak a kaktuszok az ültetvényeken, ő meg elviselhetetlenül kínos szénanáthát kap. Éjjel-nappal könnyben ázik a szeme, ki van marjulva az orra, és úgy tüsszög, mintha fuldokolna. Szívesen elcserélné betegségét akármilyen másikra, annyira szenved tőle.

– Rákra is?

– Arra is. Az legalább halálos.

Mert ő alig reméli, hogy az európai őszben kigyógyul a mexikói tavaszból.

– No, az biztos, a mi lakásunkban nem.

– Hogyhogy?

– Úgy, hogy az beázott. A nedvességtől olyan gomba nőtt benne, ami a leggyógyíthatatlanabb, téli szénanáthát okozza.

Carlos szipog és óvatosan azzal búcsúzik, majd felhív megint, ha jobban lesz.

Micsoda erő van egy jól irányzott orvosi diagnózisban. Megtörte Carlos csövező lendületét. Meg kellett törnöm. Ellenkező esetben megvárta volna Alizkát a kapualjban, visszaélt volna vendégszeretetével és ki tudja még mivel az én távollétemben. Azt nem akarom feltételezni, hogy kitúr az otthonomból, s a mentőautó, amely majd hazavisz, rögtön vissza is hoz a rákosztályra. Szememet behunyva inkább olyasmit látok, hogy ez az élősdű fürdőszótól vibráló testét hanyagul gombolt pizsamában kísértaltatva a tusolóból ledobja magát kedvenc karosszékembe, és pedikűrözés végett átnyújtja lábujjait a ház asszonyának, aki ez undorító munkát rozoga sámlira kuporodva végzi. Estéje rámeleg a lavórban áztatott bűtykökre, és persze ápolás közben hogyan érne rá engem felhívni? Hogyan szakíthatna akárcsak pár percet arra, hogy idecsöngessen, hogy tájékoztasson a hírekről, amiket a sebésztől kapott, ettől az elfoglalt mestertől, a laporoszkópia démonától, aki másik lyukat akar fúrni, ezúttal a hátamon, holott a lényeggel már megismerkedett az első lyukon át, de aki többet, mind pontosabbat akar megtudni az orvostudomány nevében, a kórházi kezelés érdekében az én kínzó szerveimről az ő kínzóeszközeivel, s aki addig nem is fog nyilatkozni, amíg a teljes tudás birtokába nem jutott? Bár Alizka nem adhat semmilyen felvilágosítást a betegségről, legalább beszélhetne magáról, és meghallgathatna engem magamról, hogy milyen volt az ő napja és milyen az enyém, ahogy esténként szoktuk, én a kedvenc bőrkarosszékeemben, ő a lábamnál a kedvenc selyem ülőkéjén, és nem a Carlos lábánál a sámlin, amely veszélyesen inog, ahányszor a sikamlós meszticviccek megnevettetik. A ronda, külföldi kiejtés, feslett ízlés, vájkálás a mosdatlanban. Én meg sorban állok, megalázón sorban fekszem a kórház friss híreivel, amikben az emberi test nem tréfadolog. Éppen Alizka értené meg világosan, hogy elromlott szerveink tárják fel az emberi teljeséget, és rögtön tudná, mi az egyetemes abban a sóhajban, amelyet a folyosón átel-lenben kezelt, bársonypongyolás, polgárian cicomázott néni hallat a nyakkendőben, zakóban ágya mellett üldögélő, és régóta családapa korban levő fia előtt:

– Tudod-e, Dénes, mióta nem kakiltam?

A gondterhelt, nagy gyermek úgy tesz, mint aki nem tudja.

– Mióta nem, édesanyám?

– Majdnem egy hete. Csak kisdolgozni tudok, egyetlenem, nagydolgozni nem. Pedig nyomom. Rettenetesen nyomom.

Alizka tudja, hogy ez az élemedett, tisztos édesanya soha nem tárgyalta még fia előtt bélműködésének bökkenőit. Otthon esetleg beszélt neki arról, hogy megiz-zadt, ha különösen melege lett, vagy arról, hogy az új cipő véresre törte a sarkát, és talán szóba hozta kábulatain túl, amiket persze emlegetett, mitesszereit, golyváját, visszereit. De hogy aggasztja az altestében gyülekő bélsártömeg, s retteg attól, hogy végbele mindjobban összezsavarodik, ő pedig felreped, éppen amikor vendégek vannak, netalán fel is robban és szétkenődik, ablaküvegen, bútoron, televí-

ziós képernyőn, arról csak itt nyilatkozik, a kórházban, ahol a testről alkotott képet semmiféle eszményítés nem torzíja el, s ahol az emésztés részletei éppúgy fűszerezhetik a pallérozott beszélgetést, mint a lelki élet vagy az időjárás. Az ágytálban közszemlére kitett szar nem számúzható a társadalmi kapcsolatokból, a vécepapír ott díszleg az éjjeli szekrényen virágszokor, narancs és olvasmány között, s van olyan beteg, akinek ürítkezési nehézségei több embert foglalkoztatnak, mint ahányat személye volt képes mozgósítani egész addigi életében. Megszűnik a lét szemforgató spanyolfalazása, melynek következtében a végtermékről csak bohózatban esik szó ősidők óta, az eposz híjával van neki és a tragédia is, pedig mennyiségileg jön ki annyi a halandókból, mint könnyből és sóhajtasból, nem is szólva arról, hogy a mindennapi sóhaj kiváltásában bizonynyal gyakoribb a szerepe a fosnak, mint emberi sorsunknak e siralomvölgyben és kétes távlatainak. Kiszorul innen a hallatlan méltánytalanság, amely csak a lehető legritkábban engedte a kakáló ember megörökítését szobrászatban, festészetben, piramisok kamráiban, azték sírokban. A katedrálisokon vajmi kevés vízköpő használja hátsó fertályát, s a díszterekre helyezett hadvezéreket lóháton öntik bronzba, nem a kagylón üldögélve. Isten házában pedig nincs rötyi, kivéve néhány összkomfortos plébániát az Újvilágban. Egyszerűen nem vesz intézményes tudomást a köztudat az évezredek óta megállás nélkül zajló evés-ivás logikus következményéről, s a tompot magát emlegetjük mint az ülés szervét, a fenyítés közegét, erotikus álmodozások tárgyát, de emlegetjük-e, a médiumban például, mint a mudra világrajövetelének helyét? Nem, nem emlegetjük. Pirulunk, feszengünk, ha más emlegeti. Ez a felünk nem kell, csak a másik. Akár a társadalomban. Bele is rokkannánk az öncsonkításba a kórház gyógyírja nélkül. Az átkos szarral itt ugyanolyan komoly labor foglalkozik, mint a könnyel és a vérrel, melyeknek szabad befolyása van a költészetbe a kezdetek óta. Könny csorog a bárd orcáján, vér patakzik sebeiből, de hogy a gatyájába mi rotyog, a menekvés vagy éppen az ihlet pillanataiban, arra homálynak kellett mindig borulnia. Pedig aki ismer bárdot, az tudja, hogy ő is bömböli: benne vagyok bokáig, térdig, nyakig, jaj, csurog a szájamba, a hajam is már csimbókos. Szutyokba mártott önmagát azonban családjának és bizalmas baráti körének tartja fenn, s így vannak ezzel a többi nagy dualisták: tanárok és plébánosok, katonatisztek és államfők, akik a szellem és a test dilemmáit úgy kerülik meg, hogy a testet állítják szembe önmagával, a tisztát a piszkossal, az írottat az élőbeszéddel, a corpust a corpával. Amaz méltó társa a szellemnek, emez méltatlan burkolata. Kórházba kellett befeküdnöm, ahol az értékek folyvást újjáértékelődnek, hogy tanúja lehessenek az altest és a fennkölt lélek kibékülési misztériumának.

– Uram, irgalmazz. Uram, irgalmazz a végbelemnek.

Elment az öltönyös fiú, a magára maradt néni hangja hallatszik be a nyitott ajtón.

– Nincs benne örömöm, már egy hete nincsen. Add nekem, Istenem, hogy ne a rák legyen. Ne daganat zárja el a kivezető utat. Legyen bélrenyheség, sima bélrenyheség. Nagydolgom ne legyen kisdolgod, szerelmetes Teremtőm. Tekintsd a magad ügyének, mindenható Atyám. Adjál nekem békés emésztést, kellő pepszint és enterokinázét, bőséges székletet. Hogy ismét ehessenek, ne legyek vérszegény. Adjad, hogy ne szoruljon belém. A mindennapi szart add meg nekem ma, és adjál reggel kedvet a szükségeléshez. Úgy legyen, ámen, és minél hamarabb. Hiszen te nem akarhatod az én halálomat.

A festő szobája

*Az ablak nyitva résnyire, hogy
bejöhessen rajta a hajnali
levegő, a tejeskocsi zörgése.
A sarokban mosdósék, a zománcos*

*lavórban kancsó áll meglangyosodott
vízzel, egy tányéron szappan,
odébb két kefe, ivóvízes korsó,
pohár. Az ajtó mellett egy szögön*

*fehér törülköző, egyetlen
végigfutó piros csikkal, mint az életeden
a titok, hogy képes vagy
megsebesíteni magad.*

*Egy másik szögön tükör lóg,
ha belenézel, szögletes arc
mered rád. Szakállad tegnap
este leborotváltad, a hajad*

*hátrasimítva olívaolajjal. A füleid
külön-külön is tudod mozgatni.
Ebbe a nézelődésbe menekülsz
a munka elől. Látod magad*

*mögött a tükörben a festőállványt,
a padló olyan, mintha te festetted
volna: a gyalu éles húzásai, lekopott
fekete festék, az utcáról beverődő*

*fények, por, beszélgetésfoszlányok.
„Kétfejű borjút ellett az egyik tehenünk.”
„Egy dinnye belsejében halat találtak.”
Csakugyan ilyesmiről beszélnek a járókelők?*

*„Éjjel összeverekedett két narancsfa,
a vérük tócsákban áll az árokparton.”
Félre kéne tenned az ostoba másolást,
a tegnapi munka áttételét egy másik*

vászonra. Azt hiszed, semmi nem
változott, csak a színek? Zsebedben
találsz tíz frant. Leülsz a bevetett
ágy szélére. Önarcképet kéne

festeni, de ott egy a fejed fölött is,
csak hogy ez most más. Vissza
a tükör elé. Sejtettem. Egy szét-
robbanó bomba. A homlokomon

fehér pont, onnan, mint a jelentések
megmágnesezett fémszámai, vörös,
rövid hajszálak és szakállszőrök
tartanak rendezetten minden irányba:

csak minél messzebb tőlem,
ráncok indulnak, a két szem
keresztüllát saját magán, de megtorpan
a vászonhoz érve. Mért kell

mindig átváltoznom? Szinte érzem,
ahogy Isten, nem is ecsettel,
hanem festékbe mártott ujjával,
teremti az arcom. Nem is

vagyok. Önarcképet kéne
festeni, vagy kitörni a dombok
közé a narancssárga vér nyomán,
mint egy citromszagú kutya. Fölverni

a varjakat. De nem lehet. A robot,
mintha én is a fogason, az ágy mögött
lőgnék, akár a kalapom, itt tart.
A tájképet már le kéne cserélni

a fogas fölött. Az ágy mellett
és az elzárt ajtó elé téve két szék.
Nők illata, tányérzörgés,
harangszó. A padló roppan egyet.

Most mindenütt ebédelni
kezdenek. Megfordítom az
egyik vásznat, elnézem régi képemen
a két émelyítő olajoshalat.

A Liv-tekintet*

Merre vagy? A nőknél kódorogsz, Zoltánka...? A holnap déli géppel érkezem. Este hétkor találkozhatnánk a régi Belvárosi Kávéháznál...

Ennyi volt az üzenetrögzítőn.

Nem mondta, honnan érkezik. Lehetett Párizsban. Lehetett Salzburgban. Algírban is lehetett. Meg sem kérdezte, jó-e nekem másnap este.

Liv hangja, bárhonnan is beszélt, mintha ott szólalt volna meg mellettem. A teste is érezhető volt a hangjában. Már akkor is így volt, amikor először hallottam meg több mint harminc éve a Théâtre Montparnasse sötét nézőterén, ahol csak ketten voltunk. Néhány szót mondott, és, habár a sötétben nem is láttam, mégis megjelent előttem valaki, aki abban a pillanatban teljesen kiszolgáltatottnak érzi magát, és ezt az érzését meg kell osztania valakivel. A hangja azóta olyan, mint egy táj, amely bármikor feleleveníthető, olyan, mint egy régi utca, ahová csak befordulok, és máris ismerős képek jelennek meg előttem.

Két-három havonta üzenetet hagyott a rögzítőmön. Miközben érezhető volt, hogy – amiként mondani szokta – éppen megint a padlóra került, mindig biztatás is volt a hangjában. Liv úgy gondolta, hogy csak azzal oszthatja meg az elveszettségét, akiben hozzá hasonlóan maradt némi remény arra, hogyha végighallgat valakit, akkor ő is meghallgatásra talál. Az emlékeim már jó ideje szétszóródtak, összerakhatatlanok voltak, hiába éreztem kényszert a marasztalásukra, hiába szerettem volna őrizni azt, ami egykor hozzám tartozott, de Liv hangja ugyanazt váltotta ki belőlem, amit harmincöt évvel előbb, amikor először meghallottam.

Hosszú idő telt el, amíg be mertem vallani magamnak, hogy a hangjában a teste jelenik meg. Először arra figyeltem fel, hogy a hangjának mintha formája lett volna. Ez cseppfolyós, rögzíthetetlen érzés volt. Később észrevettem, hogy a hangtestből az alakja formálódik ki.

Akkor éreztem ezt először, amikor – fogalmam sem volt, hogy éppen merre van, Párizsban, Salzburgban vagy Algírban – feljöttem a milleniumi földalattiból a város felől érkezve az Opera megállónál.

Elindultam a Hajós utca felé.

Mindig ugyanott mentem át az Andrássy úton.

A zebrán a záróvonalhoz érve mindig ugyanott pillantottam jobbra. El lehetett látni a Hősök teréig, kivehető volt az obeliszk a szárnyakkal, mint gyermekkorom emlékképeinek romolhatatlan tájolási pontja, az alkonyi fényben a messzeségből érkező lovascsapattal. A hajdani séták felidézése előhívta a többi útbejárások emlékét is, más városok tereit, rakpartjait, sikátorait, megszólaltatva a régi hangokat.

Az, hogy felfedezhettem így valamit abból, ami olyannyira az enyém volt va-

* Egy regény első fejezete.

lamikor, hogy még mindig hozzám tartozott, az, hogy az ilyen felfedezések egyszerre irányultak az eltompuló, sőt elvesző érzésekre, meg a múlt mélyéből már felhozhatatlannak tetsző élményekre, illetőleg az olyan át nem élt, de a sorsomba mégis belejátszó eseményekre, amelyeknek a sorozatát történelemnek nevezzük, nos ez segítségemre volt abban, hogy ne látványként nézzem azt, ami a zebrán áthaladva, kissé jobbra fordítva a fejemet feltárult előttem, hanem életem színtereként lássam, mint a hozzám tartozó múlt egy töredékét.

Megálltam egy-egy épület előtt, amit már oly sokszor láttam, hogy az erkélyrácsok, a kapualjak mozaikjai, a repedezett gipszstukkók, a málló vakolat úgy hozzám tartozott, mint a könyvespolcom vagy a televízióban látható fogkrém-reklámok. Amikor megálltam a hidak előtt, lenéztem a budai magaslati pontokról a város templomtornyaira, kupoláira, pályaudvarainak, Duna-parti szállodáinak tömbjére, akkor is, még a foghíjakról is úgy éreztem, ugyanígy hozzám tartoznak. De azt akartam elmondani, hogy amikor már jó ideje minden egyszerűvé mosódott össze bennem, mint amikor a vetítógép utolsó kattant és a képernyő kifehéredik, kijövet a földalatti állomásáról, elsétálva a Balettintézet oszlopsora előtt, elérve a Hajós utcát, áthaladva a zebrán, az Andrásy úton a záróvonalnál jobbra néztem, s láttam ugyan a teret a szárnyakkal, a lovasokkal a messzeségben, de mintha valami egykor bennem élő látványnak a felidézett másolata lett volna, amit láttam, és nem maga az obeliszk meg a lovas szobrok, mert minden olyan volt, mint egy dimenziók nélküli multireklám, s ezzel a világasz nélküli érzéssel továbblépkedve hazatértem, bekapcsolva az üzenetrögzítőt megszólalt Liv hangja; mintha megéreztem volna benne a teste formáit is, nem a megkívánás vágyától eltelve, de mégis a hozzátartozásnak az érintés megtestesülése nélkül sem elvont formájában.

Liv hangja ezúttal is olyan volt, mint mindig, vitathatatlanra tette, hogy nem akarja elveszíteni azt, ami hozzá tartozik, olyan volt a hangja, akár a kielégíthetetlen étvágy, a mohóság, igen, mint aki érezni akarja az ízeket, fel akarja idézni az élményeket és a szavakat, amelyek azzá tették, aki lett, ugyanis porladni érezvén az emlékeit, tenni akar valamit a felidézésükért, hogy megkapaszkodhasson bennük, s ez nem egyszerűen hangok, szavak marasztalása, hanem annak a nyilvánvalóvá tétele volt, hogy meg akarja osztani velem mindazt, ami belőle azon a néhány szón át megjelenhetett előttem.

Elérte, amit akart.

Kikapcsoltam a rögzítőt. Nemsokára újra bekapcsoltam. Kétszer lehallgattam még az üzenetet.

Letérdeltem a komód elé. Kihúztam a legalsó fiókot. Kiemeltem azt a régi, már porladó borítójú folyóiratot. Fellapoztam a megfelelő oldalt. Liv harmincöt év előtti mondatainak a születésénél akartam újra jelen lenni.

Nem fordultam a sötét nézőtérén rögtön a hang irányába, de mégis mintha megpillantottam volna őt magát abban a néhány szóban. Akit megpillantani véltem, alig különbözött attól, akit néhány perc múlva megláthattam. Ovális arc. A vékony csontozatra ráfeszült barátságos vonások. A tekintetben a kiszolgáltatottság, de a remény is, hogy azért még történhet valami, amivel a rá váró kudarc elkerülhető.

Amíg nem szólalt meg, úgy tudtam, hogy egyedül ülök a nézőtéren.

Azokban a hónapokban nehezen viseltem a kiegyensúlyozatlanságomat. Más embernek éreztem magam reggel és másnak este. Attól való félelmemben, hogy ez észrevehető, és a hozzám közelállók is elhúzódnak tőlem, igyekeztem mindenkivel olyan dolgokról beszélni, amiről úgy gondoltam, hogy a számára fontos, igyekeztem ráhangolódni tőlem távoli, nemegyszer idegen érzésekre. Azt, aki valójában voltam, mintha másoktól kölcsönzött maszkok mögé rejtőzve próbáltam volna megőrizni. Néha úgy éreztem, hogy a testem sem az a test, amelyik az enyém volt.

Ha valakivel sikerült erről néhány szót váltanom, a legmegértőbb válasz, amit kérdéseimre kaptam, az volt, ne hidd öregem, hogy csak te vagy így ezzel, nézd csak, ilyen mindenki, ezek az idők ezt hozzák ki az emberből. Bólogattam, de azért tiltakozás élt bennem, hogy amit én abszurdnak tartok, azt normalitásként éljem át.

Mások számára már az is szokatlan volt, hogy ilyen dolgok foglalkoztatnak. Igyekeztem elnyomni magamban az aggályaimat. Mintha nem is bennem éltek volna. Csakhogy... Ha nem bennem, akkor ki az, akiben...? Valakiben? Senkiben?

Közeledtem a harmincadik évemhez. Befejeztem az irodalom- és könyvtárszakot, megkésve, levelező tagozaton. Ötvennégyben nem vettem fel a nappali tagozatra. Most már az egyetemi könyvtárban is, ahol dolgoztam, előreléptem, segédmunkásból az olvasószolgálatához kerültem. Az Egyetem akkor már híres színegyüttesénél díszletállító mindenestől ügyelő mindenestől lettem.

A nancy-i fesztiválon a három legjobb együttes közé került a társulat. Mehetünk tovább Párizsba. Ezekben a hetekben Párizs színházi elitje a Théâtre des Nations programjának lázában égett. Még Jean-Luis Barrault volt az igazgató. Akinek egy óra szabadideje volt, rohant a nagyok próbáira.

Mindenekelőtt Grotowskyt akartuk látni.

Az egyik délelőtti próbát nézhette meg a társulatunk. Szerettem volna a délutánra bemenni, akkor, amikor nincsenek ott a többiek, de az a próba nem volt nyilvános.

Talán a jó francia tudásomnak köszönhettem, hogy eljutottam a mesterig. Soha nem fordultam még senkihez azzal, hogy az apám színigazgató volt. Tudta a társulatnál mindenki, de azt is tudták, hogy nem kívánok erről beszélni, még a lehetőségét is visszataszítónak tartom, hogy ezért fogadjanak be. Úgy buggyant ki belőlem végső érvként a mester előtt, hogy már nem lehetett visszaszívni. Nos, hol és mikor? – kérdezte. Mondtam, hogy 1944-ig Budapesten volt az apám színigazgató, akkor lett öngyilkos.

Azt mondta, keressek magamnak egy helyet minél hátrább, hogy a színészek ne láthassanak a próba alatt.

A nézőtér üres volt. Ebben ma is biztos vagyok. Liv később lopódzhatott be.

Miért akartam a többiek nélkül végignézni a próbát? Miért vetemedtem arra, hogy még apám öngyilkosságával is előhozakodjam annak érdekében, hogy Jerzy Marion beengedjen a nézőtérre? És mit jelenthettek a számára a szavaim? Megérezte talán, hogy más érdekel engem, mint azokat, akik mindössze el akarták lenni a híres technikáját, hogy valamivel meghökkenthessék a közönségüket?

Ismertem az elhíresült mondatait – s a próbát máris kezdte, úgy hallottam,

minden próbát így kezd, megismételve ezeket a mondatokat –, van egy pont, ahol kiderül, hogy az ember önmagára redukálódhat, arra, ami; nem a maszkjaira, nem a játékaira, nem a kulcsaira, nem az önmagáról alkotott képére.

Ez a gondolat közel volt bennem egy érzéshez, az érzésben egy történethez, amely homályosan élt a múltamban: ami történik velem, azt egyszer már átéltem, mégis mintha nem én éltem volna át, hanem más. Aki átélte, akivel tehát megtörtént – egy idő után nyilvánvaló lett a számomra –, az apám volt. Akkor lett öngyilkos, amikor Grotowsky még színházba se járhatott, ám a komódomban alsó fiókjában őrzött több mint félévszázad előtti rendezőnaplójából kiderült, hogy nagyon hasonló volt az, ami lázban tartotta őt akkor ahhoz, amivel Jerzy Marion a próba megkezdésekor a színészeihez fordult.

Ami apámban a jegyzetei tanulságai szerint még zavaros gomolygásban élt, az egy másik korszakban, amelynek én is részese vagyok, gondoltam izgatottan a sötét nézőtéren, előttem formát kap.

Egy majdnem mezítelen fiatalembert, mindössze egy ágyékkötő volt rajta, a színpad közepére állított tonettszékre ültetett. Hat másik színészt felszólította, hogy mondják el egymás után Hamlet nagymonológját. Először úgy, mint öregemberek, akik már semmit sem várnak az élettől. Aztán úgy, mint fiatalok, akik még semmit sem tudnak az életről. Aztán úgy, mint akik érteni vélik a szöveg minden mondatát, s közben függesszék a tekintetüket a fiatalember arcára, aki-nek csak annyi volt a feladata, hogy hagyja az érzéseit megjeleníteni a vonásain, miközben a szövegeket hallgatja, a színészek pedig ezzel a tekintettel párbeszédre lépve végül együtt, kórusban ismételik meg a monológot, mindenki úgy, ahogy a fiatalember arcát látva maga előtt meg kívánja ismételni. S valóban, mire a színpadon véget ért a nyomozóút, s néma csönd lett, úgy éreztem a fiatalembernek a saját maszkjaitól megszabaduló vonásait figyelve, hogy megtörtént az, amit Jerzy Marion az önmagára való redukálódásnak nevezett. Olvastam már róla, hallottam elragadtatott és leprázó beszámolókat az előadásokról. A részessé avatódás misztériumára voltam kíváncsi. Ezért akartam egymagamban végignézni a próbát.

Nem tudom már, hogy mondtam-e erről is valamit Jerzy Marionnak, amikor hozzáléptem. Nem tudom, hogy ha nem mondtam volna, abból a néhány szóból, amit apámra hivatkozva kinyögtem, megérezte-e az izgatottságomat, és ezért engedélyezte, hogy végigüljem a próbát. Amikor befejezte a munkát, úgy láttam, elégedett volt. Tenyerével végigsimította a fiatalember csupasz, verejtékes vállát. A hat színész leült a színpadon. Kissé előrehajolva a nézőtérre szegezték a tekintetüket.

Úgy éreztem magam, mintha én ültem volna a tonettszéken, az ágyékkötős fiatalember helyén. Mintha közelebb kerültem volna ahhoz a talányhoz, amelyből annyit voltam képes tudatosítani magamban, hogy mindaz, ami történik velem, ismerős, ám mintha mégsem velem történt volna meg. Ugyanis visszacsengtek bennem azok a mondatok, amelyeket abban a francia folyóiratban olvastam, amelyet anyám, nyugodtan mondhatom így, azért csempészett haza külföldi turnéjáról, mert ő tudta, amit akkor én még nem, hogy apám sorsában milyen végzetes szerepet kapott annak a lengyel írónak a színdarabja, akinek a *Naplóját* a francia folyóirat közölte.

Kivágni magam a környezetem gyilkos másodlagosságából, és végre létezni. A helyzetem kétségbeejtő, azt súgom mindenkinek a fülébe, hogy az ember akkor jelenthet valamit, ha ténylegesen és megalkuvás nélkül képes önmaga lenni. Nem hagyok fel, emberek, azzal, hogy elétek tárjam a veletek vívott harcomat, amelyet saját személyiségemért folytatok, és mindazt a személyes súrlódást, ami köztem és a többiek közt támad, arra használom, hogy mind világosabbá tegyem a magam és a mások számára önmagamat.

Ezekkel a mondatokkal, amelyeket anyám azért őrzött, mint valami ereklyét, mert apám élete és halála talányainak magyarázatát vélte felfedezni bennük, ezekkel a később számomra is fontos mondatokkal összetalálkoztak a próbán elhangzó mondatok, amikor a hat színész és az ágyékkötős hetedik végrehajtva Jerzy Marion instrukcióit, szembenéztek az üres nézőtérrel, vagyis velem, aki nek a jelenlétéről ők nem is tudhattak.

Nem csak velem. Később Liv elmondta, mikor osont be a sötét nézőtérre, hogyan ült le nesztelenül az utolsó sorban, mit érzett, amikor, ugyanúgy tehát, ahogy én gondoltam, hogy velem, a színészek róla sem tudva, vele is szembenéztek.

Akkor szereztem a jelenlétéről tudomást, amikor a színészek felálltak és Jerzy Marion befejezettnek nyilvánította a próbát. Mint valami beavatás részese meredtem még mindig a színpadra. Ekkor hallottam meg a sötétben a hangját: hát ez az, amire nem vagyok képes, hogy idáig eljussak, bárhog is szeretném... és maga?

Ki az? Ki beszél?

A próbához tartozik ez is?

Liv előrehajolva határozottan hozzám intézve megismételte a szavait.

Azt feleltem, nem tudom, hozzátettem némi várakozás után, hogy az imént a próba alatt még úgy hittem, hogy talán képes vagyok rá, de, habár néhány perccel előbb valóban mintha világos lett volna előttem, hogy mi történik a színpadon és mi tisztázódik közben bennem, most már nem tudom pontosan, hogy egyáltalán mi az, amire az imént képesnek éreztem magamat.

Egyik lábát maga alá húzta, mint a kislányok a családi fotelokban. Visszaemlékezve, úgy látom, mintha az idő cserélgetné előttem a színházterem homályos totálját Liv közeli plánjával. Ha az arcvonásait nem is tudom pontosan felidézni, de az megingathatatlan bennem, hogy a tekintete olyan volt, mint valami híradás a kifulladás előtti pillanatokról.

Csak annak szabad megértően hivatkozni egy kifejezésre, aki behatolt a jelentése mélyére. Olvastam például, hogy csak annak szabad leírnia azt a szót, hogy külváros, aki alá tud merülni a szó mögötti világba. Lehet, hogy Liv tekintetére emlékezve magamról beszélek? Az én elveszettség érzésemről, amit az én külvárosvilágomnak is nevezhetek, miközben hat évtizede lakom az Opera mögött a város szívében?

Amikor, jelezve, hogy a próba véget ért, két tejfehér lámpa kigyulladt a nézőtér két oldalán, homályosan megvilágítva a teret, amelyben ketten maradtunk, Liv tekintetén láttam, hogy ő látott engem a próba alatt. A fejem, a vállam, az egész testem az ő számára egybeolvadt azzal, ami a színpadon lejátszódott. Neki én a részese voltam annak, ami ott történt, szereplője akár, mert nem tudhatta, hogy nem a rendezői akarat ültetett-e engem arra a helyre. Igen, erre gondolt,

mondta később, de, mondta, aztán megváltoztatta a véleményét, s mindössze egy hozzá magához hasonló leselkedő lénynak tekintett, egy a történesek szélén megjelenő peremlénynek, akinek a helyzete hasonló lehet az övével.

Együtt botorkáltunk ki a rue de la Gaîté-re. Haladtunk tovább a Boulevard Montparnasse-on. Befordultunk a Boulevard St. Michelre, eljutottunk a rue Vaugirard-ig. Ha beszéd közben elakadt, úgy nézett rám, mint akinek segítségre van szüksége, hogy folytathassa. Nem szokhatott hozzá, hogy jön a segítség, megtorpant, mélyen beszívta a levegőt, és belevágott egy új mondatba.

Jobbra pillantva a rue Soufflot-nál a Pantheonig, végigpásztázva tekintetemmel a Luxembourg park lombjait, nem órá figyeltem. Arra gondoltam, hogy mégiscsak eljutottam ide. Nem tudtam még akkor sem kivonni magam az utazás előtti tortúrák hatása alól, az okmányok utáni hajszából, a kétségekből, hogy egyáltalán kapok-e útlevelet, hiszen már kétszer visszautasítottak. Aztán jöttek a jó tanácsok, amelyeket persze a társulat minden tagja megkapott arról, hogy találkozhatunk-e ötvenhatosokkal, hogyan viselkedjünk a világháborús emigránsokkal. Tapasztalt barátok arra is felhívták a figyelmünket, hogy miről ismerhetjük fel a csoport belügyesét. Még arról is kaptunk előzetes hírt, hogy Grotowsky társulata Párizsban van, de Varsóban éppen most vonták meg az állami támogatását. Ebben az irányítottságban és körülkerítettségben felismerhetetlenek lettek az igazi tétek, minden arról szólt, hogy mi az engedélyezett és mi a tiltott, csak a kettő között láttunk esélyt a választásra, miközben azért olvastuk a hivatalosan nem engedélyezett, egy-egy példányban terjesztett nyugati folyóiratokat, pikáns politikai híreket adtunk tovább, ítéletet mondtunk egymás közt a hatalomról éjszakai vitákba bonyolódva egyikünk-másikunk lakásán, és most, átjutva a tér olyan távján, amely nem kilométerekben, hanem az élethelehetőségek addig ismeretlen mértékrendszerében lett volna csak mérhető, ott volt balra a Luxembourg park, jobbra a Pantheon, ott volt a Boulevard St. Germain és a rue de la Harpe sarkán az önkiszolgáló, ahol tucatnyi sajtóból és mustárból lehetett válogatni, ott volt a Cafe Luxembourg terasza, a Pont Neuf padsora, ahonnan a Louvre tömbjén túl a Notre Dame is látható volt, ott volt Jerzy Marion társulatának próbája, s mindez kimosta a tudatomból a korlátozottságokkal való átítatottságot, az elkeseredést, a dacot, ami, a baráti környezetem tagjaihoz hasonlóan, a viszonyaink miatt eltöltött; van tehát egy általánosabb és tágabb történetünk, és ez az igazi, nevezhetjük az önmagunkra való rátalálásnak, az énünk épen tartásának, gondoltam, habár az agyonrágott szavakkal, amelyek a rendelkezésünkre állnak, a gyatra kifejezésekkel, amelyekkel a korlátozottságaink közepette próbáljuk egymás tudomására hozni a felismeréseinket, az a tágabb és általánosabb történet alig közelíthető meg.

Nem volt több tizennyolc évesnél. Kosztümkabátkával egybeszabott szürke miniszoknyát viselt, piros selyemgarbóval. Megállt. Előrehajolt. Szőknén, kékszeműen olyan volt, mint egy porcelán figura, mintha kislányként nem is régen olyan hajdani, a nevelőintézetekben tanított pukedlivel mutatkozott volna be, és még mindig nem tudta a vékony ujjával legalább enyhén megszorítani azt a másik kezét, amelyik után nyúlt. Elszánt határozottsággal mondta ki a nevét. A keresztnévét mondta csak, ahogy Pesten a tinédzserek baráti bulin, cigarettafüs-

tös lakásokban, ahol az egyik sarokban Beatles-zene bömböl, a másikban az új Godard-filmről vitatkoznak.

Livia, vetette oda, s amikor én a vezetéknevemmel kezdve viszonzni akartam a bemutatkozását, elnevette magát és máris közbevágott, Zoltán?, de hiszen akkor maga magyar. Ezt már nem franciául mondta, folytatta rögtön magyarul, ő Párizsban született, az anyja kecskeméti, onnan vitték Mauthausenbe, onnan került negyvenötben Franciaországba, az apja negyvenhétben szökött el Budapestről, mert a nagyapját, aki a háború előtt a vasút egyik irányítója volt és a háború után is magas bizalmi állásban maradt, koholt perben halálra ítélték és kivégezték, színész szeretne lenni, az anyja jelmeztervező, ő járta ki, hogy bejuthasson a próbára, mondta a Boulevard St. Michel és a rue Soufflot sarkán egy lélegzetvételre.

Másnap néhányan felmentünk az egyik ötvenhatos író lakására. Livet is elhívtam. Többen meg akarták hódítani. Úgy örült ennek, mintha egyszerre több babával ajándékozták volna meg. A búcsúnál mindenkinek ő nyújtott kezét, ugyanolyan félszegen, mint előző nap nekem. Az arca égett, de sorban odatartotta azoknak, akik meg akarták csókolni.

Este találkoztunk a Cafe Luxembourg teraszán. Szemüveges, magas, hosszú hajú fiút hozott magával. A barátom, mutatta be. A Lettre Francais egyik tíz év előtti példányát szorongatta. Szeretné, ha elolvasnék belőle egy részletet Gombrowicz Buenos Airesben írt naplójából, az előző napi próba után különösen kíváncsi a véleményemre. Belelapoztam a folyóiratba, mondtam, hogy ismerem. A fiú izgatottan törülgette a bepárasodott szemüvegét. Ritkaság, mondtam, hogy odahaza valakinek lehetnek ilyen példányai, ennyire megváltozott a helyzet, amióta eljött Budapestről? Úgy éreztem, nemcsak azért feszült és követelődző a hangja, mert kíváncsi a válaszomra, hanem azért, mert Liv az asztalra helyezett kezemre tette egy pillanatra a kezét, miközben lapoztuk a folyóiratot. Mikor jött el Pestről? 1956. november 30-án, mondtam. Hát azóta némileg változott a helyzet, feleltem óvatosan, de ezzel nincs összefüggésben az, hogy olvastam a folyóiratszámot, ugyanis anyám egy vonósnégyes tagja, elég sokat koncerteznek külföldön, Varsóból hozta a példányt. Értem, mondtam a fiú, mereven nézett maga elé, és mit értek azon, hogy némileg változott a helyzet?

Próbáltam válaszolni, de nem nyíltam meg, éreztem, hogy ezt meg ők érzik meg rajtam. Akkoriban feszültek voltak a találkozásaink, a vitáink a baráti lakásokon, az Építész pincében, a Fiatal Művészek Klubjában, próbák után a Belvárosi Kávéházban. Mi van nálad? Mi van felétek? Mi hír van? Olvastad? Hallottad? Összerakhatónak tekintettük azt, amit olvastunk, hallottunk, egymás mellé helyeztük a híreket, a megoldási javaslatokat, amelyek, habár különböztek egymástól, de az, aki éppen a magáét hangoztatta, lázasan és életre szólóan hitt benne, úgy éreztük, hogy vannak kiutak, csak az állhatatosságunkon múlik, hogy rájuk találjunk, egy folyamatos ütközet részvevőinek tekintettük magunkat, én is hittem ebben és csak akkor kezdett lohadni a lelkesedésem, amikor láttam, hogy hiába a szöözön, a felszín mögött semmi sem változik.

Ezt elég nehéz lett volna elmondani a Cafe Luxembourg teraszán. Ha felidézem magam előtt azt a három összehajló alakot, úgy érzem, mégis elég gyorsan egymásra találtunk. Ma már tudom, ez azért volt így, mert mindhármunk sorsának volt egy homályos zónája, amitől akkor és azóta sem tudott egyikünk sem

megszabadulni. Liv számára ez a kétfelől érkezett szülei sorsa volt, az én számomra a magam családjának talányai és szövevényei, Gábor számára pedig az, amit átélt, amikor elsőéves műegyetemistaként ötvenhat októberében el kellett menekülnie Budapestről.

Szemben ült velem. Nem nézett egyikünkre sem. Magasra emelt fejjel bámult, mint aki ellát a Szajnáig, még tovább is. Volt a tekintetében némi átszellemlütség. Vállig érő haja gesztenye színű, nőiesen selymes, enyhén hullámos volt, a szakálla viszont ritkás, rövid, kétoldalt olyan gyér, mintha letéphető lett volna, akár egy álszakáll, ami alatt látható a gyulladt bőr.

Abból, amit Liv elmondott, annyit értettem meg, hogy Gábor ír az ötvenhatos élményeiről, de ez nem valamiféle memoár és persze nem is regény, folyamatosan átírja, van, amikor teljesen újraírja, azt szeretné leírni, mondta Liv, amit most él át, amit érez, miközben visszaemlékezik, éppen ezért tart attól, hogy másoknak megmutassa a szöveget, az ugyanis nyilvánvaló, ezt büszkén mondta, hogy különbözik majd minden hasonló naplótól, azonkívül Gábor távol él azoktól, akik írnak, vizesmérnök, nem Párizsban dolgozik. Mindezt egy lélegzetre mondta el, miközben Gábor változatlanul elnézett a Boulevard forgalma felett. Látom magam előtt az arcát, amint, anélkül, hogy a vonásai megváltoztak volna, ráförmedt Livre: talán hagyjuk már. Fájdalom és sértettség volt a hangjában, mint akit elárultak, kiadták, ami nem tartozik másra.

Liv ettől egyszerre öregebb lett. Úgy él bennem az arca, ott a teraszon Gábor kiáltása után, mint a harminc évvel későbbi. Lágyabb lett, fehérebb, még több beletörődés, még több megértésvágy volt a tekintetében.

Nekivágtam a rue Monsieur de la Prince-nek. A rue Racine sarkán balra fordultam. Az egyik üzlet mélyéről mintha olyan hangot hallottam volna, amilyent a színházi próba befejezésekor a sötét nézőtér utolsó sorából. Álmaimban sokszor hallok Liv hangját. Visszaidézve a sétámat, az üzlet mélyéről hozzám eljutó hangot ma is hasonlóan hallok az övéhez.

Elhagyom a Hotel Magory fehér épületét. Balra fordulok. Annak az egyetlen szónak az emléke felülmúlja a sétám minden más hangjának emlékét.

Nem múlja felül. Együtthangzik velük. Mögéjük bújik. Beléjük hatol. Elkeveredik velük.

A bolt mélyén, a zöldséges ládából összerakott pult mögött gyertyafényben, a Rembrandt-képek olaj színében, a minden bizonnyal zöld, ám a háttér sötétjében feketének tetsző kendőbe burkolva egy idős asszony ült. A tekintetében volt valami, amire nem találok annyi év után sem jobb kifejezést, mint azt, hogy méltóság. Abban sem lehettem biztos, hogy nem egy középkorú asszony ül-e az üres ládák rengetegében. Inkább a környezet lepusztultsága, a foszladozó kendő, a sóhajszerű szavai mélyén, mint homokszemek a pohár alján, a karcoló hangzás alapján gondoltam, hogy öreg.

Az üzlet ajtaja felett nem volt cégtábla. Az üveg nélküli bedeszkázott egykori kirakat előtt a járdán két rekesz hevert. Az egyikben néhány fonnyadt burgonya. A másikban néhány ráncos alma. Beljebb néhány szál összeszáradt zöldséget is észrevettem.

Elhaladtam az üzlet előtt. Úgy éreztem, látnom kell még az asszonyt. Visszafordultam. Elhaladtam az üzlet előtt újra.

Lassan emelte fel a fejét. Nehéz mozdulat volt, mintha nagy súlya lett volna a horgolt kendőnek.

Mikor harmadszor is elhaladtam a járdán, elrebegte azt az egyetlen szót. Az árúját kínálta? Annyi év után is hallok a hangját, és bizonyos vagyok benne, hogy nem tekinthetett vásárlónak. Bizonyos vagyok benne, már jó ideje nem számított rá, hogy bárki belép az üzletroncsba. A hangjában mégis volt valami remény.

Monsieur...?

Ennyit mondott gyengéden kérdő hangsúllyal.

Megálltam az ajtóban.

Hátratólta a homlokát takaró nehéz kendőt, és újra elrebegte: Monsieur...?

Parancsoljon. Kérem. Gondolja? Ahogy gondolja... Természetesen. Ó, az ne tévessze meg... De hiszen igaza van. Nem vagyok bizonyos benne... Mindenestre örülök. Ez emlékezetes, uram...

És most, hogy forduljak meg, gondoltam akkor. Miképpen hagyjam itt, hiszen mindezt benne éreztem a hangjában, ezért válaszolnom kellene. Lehetetlen, hogy azok után, ami történt közöttünk, egyszerűen csak továbbmenjek.

Talán intettem a kezemmel.

Azt hiszem, nem intettem.

Talán biccentettem a fejemmel.

De mégsem biccentettem.

Azt hiszem, arra gondoltam, hogy legalább elbúcsúozok tőle, mint egy ismerőstől.

Még egyszer találkoztam Livvel. Beszéltem az esti sétámról. Beszámoltam a rue Racine-beli kis boltról is. Azt hiszem, elmondtam mindent, amire abból a találkozásból – találkozást mondok, holott egyetlen szót sem szóltam – visszaemlékeztem. Ha annyi év után megpróbálok behatolni azokba az élményeimbe, azt hiszem, hogy az idős asszony tekintete, az egyetlen szó, az érzések, amelyeket keltett, azért maradhattak meg bennem, mert Livnek próbáltam beszámolni róluk a Luxembourg parkban sétálva. A vele való együttlét hívta elő belőlem azokat a percek, és ma is úgy gondolom, hogy a Livvel való beszélgetés közben találtam meg azokat a szavakat, amelyek mindmáig segítségemre vannak, ha fel akarom eleveníteni az öregasszony egyetlen szavát.

De Liv hangja másban is segít, gondoltam az első párizsi utam után harmincöt esztendővel, miután kétszer újra lehallgattam az üzenetet. A történetek semmivé lettek, ha maradt valami belőlük, az legfeljebb annak a története, hogy miképpen csúsznak egymásra, vesznek el az összerakhatatlan részletek, s miközben utánuk kapsz, már nem a történeted a történet, hanem a marasztalás igyekezete és kudarca. Erre gondoltam, hallgatva a rögzítőt. Úgy éreztem magam, mint egy maradékboltban, ahol dobozokban állnak a gombok, nagy dobozokban, amilyenekbe már senki sem rakosgat gombokat, legfeljebb cipőket, igen, cipős dobozokban, amilyenekben régen tartották a maradék gombokat, s igen, úgy éreztem magam, mint egy öntörvényű maradékvilágban, maradékterepen, végszövetek, végselymek, maradékbársonyok, bőrmaradványok, posztómaradványok, foltmaradékok, üledékek, ládacsonkok, hulladékdrótok maradékuni-verzumában, tudva azt, hogy a dobozokban a maradékgombok mindegyike an-

nak előtte tartozott valahová, fel volt varrva egy zakóra, egy párnahuzatra, egy huszármüntére, egy báli ruhára, egy ködmönre, egy szmokingra, egy selyemblúzra, egy Adidas dzsekire, és föl lehet majd varrni akár egy bőrgarnitúrára, egy steppelt mellényre, egy repülőgép üléshezátára, csak éppen az nem deríthető ki, hogy melyik gomb honnan érkezett és hova tartozhatna leginkább.

Sikerült Liv hangján át valamit felidézni abból a maradványvilágból, amelyben mintha összerázták volna bennem az emlékeimet, régen elveszett már a töredékek közötti kapcsolat. Ha Liv most látna, talán vacogna egy kicsit. Kipirulna az arca, máris elfehéredne, mint az elrontott smink, amit kétségbeesetten próbál kijavítani, de csak jobban tönkreteszi. Ha most látna, hátradőlve az apám karos-székeiben, homályba merülő maradékboltomban, átvéve a veszendőség érzetét – Liv nemcsak átadta és közvetítette a hangulatokat, de magához is vonzotta –, megpróbálná rám terhelni az elesettségét, de valószínűleg megállna félúton, mert megérezné, hogy nem a legmegfelelőbbek ezek a pillanatok.

De hiszen, mondta Liv a Luxembourg park csemetefáinál a padon, amikor az utolsó párizsi esténem még találkoztunk, ismerem azt a boltot a rue Racine-ban, jártam arra. Úgy mondta, hogy nem lehettem benne biztos, valóban járt-e arra, vagy csak azért mondja, mert szolidáris, azonnal késznek mutatkozva rá, hogy megértse, mi több, máris befogadja, ami engem két nappal később is foglalkoztatott, hogy a rue Racine-ban jártam.

Liv mindenről úgy tudott beszélni, mint amivel közvetlen kapcsolatban van, ami lehetne akár az ő története. Mohón birtokba vette azt a kis üzletet is a kendős öregasszonnyal, a fonnyadt zöldségeivel, az imbolygó gyertyafénnyel, visszaidézte néhány szóval, de már a saját emlékeként, igen, pontosan olyannak látta ő is, amilyennek elmondtam, s tovább írta, mint egy történetet, egy másik nézőpontból, ahogyan ő pillantott be az üzlet mélyére, ahogyan ő élte át a találkozást.

Egy dossziét szorongatott. Az ölébe helyezte. Maga mellé tette. A hóna alá préselte. Elmonda, hogy az apja Algírban csatornarendszert tervez, a múlt évben valami terrorakcióban bomba robbant a közelében, gyorsan rendbejött, egy-két szilánk maradt csak a lábában, az időváltozásnál érzi, visszament, be kell fejeznie a munkáját. Ritkán látjuk őt, mondta, úgy kívánnám már, hogy az anyám ne legyen egyedül, hidd el, olyan szép és fiatalos, még nincs negyvenhárom éves. Nem nézett rám, miközben ezt mondta, s a cipője orrával ábrákat rajzolt a homokba. Kicsit feljebb emelte az egyik lábát. Kissé feljebb húzódott a szoknyája a combján. Olyan szép és fiatalos, úgy kívánnám, hogy ne legyen annyit egyedül, mondta újra. Mi ez? Meg fogja talán kérdezni, hogy nem akarok-e lefeküdni az anyjával? Nem úgy persze, hogy azt mondja, te ide figyelj, nem feküdnél le vele, hanem fogalmam sem volt, hogyan próbálná mondani, de nem tudtam szabadulni az érzéstől, hogy ezért ismételteti, milyen fiatalos és szép az anyja, milyen egyedül van.

Tudomása van róla, hogy a szoknyája felcsúszott a combján, holtbiztosan tudomása van róla, gondoltam, és azt is érzi, hogy én ezt észrevettem.

Azt mondtam, értem, hogy miről beszélsz, tudod, én veled szeretnék egyszer lefeküdni.

Látom magam előtt most is a szoknya szélét és a combjának a barnára sült résztől elütő fehér sávját. Így mondtam, egyszer szeretnék veled lefeküdni. Biz-

tos vagyok benne, hogy úgy ejtettem ki azt, hogy egyszer, mint aki kerülve a tapintatlanság csábítását, egy távoli jövőbe helyezhető lehetőségről beszél, korántsem valami sebtében összehozott, gyorsan felejtető aktusról.

Mintha azt akartam volna a tudomására hozni, hogy szeretném, ha hosszan tartana a barátságunk.

Ő meg úgy gondolta, hogy lehet cinkos együttérzéssel nevetni azon, amit mondok. Én is úgy gondoltam. Ez átlendített bennünket a helyzet bizonytalanságán.

Gábort hívta az apja a nagy csatornázási munkához, de nem díjaznám, ha elmenne, mondta, mert hajlamos a depresszióra, főleg ha egyedül van, apám körül mindig nagy a káosz, ez kifejezetten rossz lenne Gábornak, a legrosszabb lenne neki Algírban, ott az embernek az élete is veszélyben van, a szülei azt mondják, hogy nagyon ronda lett a világ, ezt nem értem azok után, amin átmentek, az anyám Mauthausenben, az apám Budapesten, a háború után, Gábor meg a forradalmatokban. Így mondta, hangsúlyozva, hogy nem birtoklója annak, ami nem az övé, és ebben semmiképpen sem elhatárolódás volt, úgy éreztem, inkább némi ámulattal vegyes irigység, annak a kinyilvánítása, hogy ő szegénynek és üresnek érzi az életét.

Ha csak néhány szót mondott, azt is úgy kezdte, mint aki hosszú történetet szeretne végigmondani, aminek az eleje homályban van és a végéhez nem lehet eljutni, mert talán nemcsak nincs, de nem is lesz soha befejezése. Újra az anyjáról kezdett beszélni, megint összefüggések nélkül. Elnevettem magam, hogy emlékeztessen, jó, ezt már megtárgyaltuk. Amikor kénytelen voltam közbevágni, hogy egyszer vele akarok lefeküdni, akkor nem arra akartam figyelmeztetni, hogy azzal, amit a szépnek, fiatalosnak, magányosnak lefestett anyjáról mondott, átlépte a határt, amit a közöttünk alakuló kölcsönös érdeklődés húzott, hanem azt próbáltam kinyilvánítani, hogy a megértés maszkjaiból kibújva azt kívánom nyújtani magamból kerülő ösvények bejárása nélkül, aki vagyok.

A rue Vaugirard felőli bejárat irányából egy pár közeledett a miénkhez hasonló összehangolt léptekkel. Magasabbak voltak nálunk. Farmert, mokaszint viseltek, az egyik piros, a másik fekete pólóban volt. A hajuk a vállukig ért. Az egyiknek fekete, a másiknak jellegtelen világosbarna haja volt. Mint egy táncverseny parkettjára kivonuló pár, könnyedén, begyakorolt testtartásban lépkedtek. Gyerekkocsit toltak maguk előtt, de a távolba néztek. Az egyikük bal kézzel éppen csak érintve a fogantyút, a másik ugyanígy jobb kézzel tolt a kocsit. Oly egyneműségbe olvadt a két alak és a gyerekkocsi, hogy a sétálók azonnal kitértek az útjukból. Mintha mindenki élvezni és szolgálni akarta volna a pár és a gyerekkocsi hármását, kivételes eseményként. Elég távol voltunk tőlük, legalább harminc-negyven méterre, de átvettük a lépésük ütemét, a közös mozgásukat, egymásba karoltunk, nem mintha a másik testének közelségére vágytunk volna, hanem az előttünk mint egy színpadon megjelenő mesterműben való szereplés vágjától hajtva.

Nem az arcukat figyeltem. Talán Liv sem. A tenyerükkel éppen csak a gyerekkocsi alumíniumrúdját érintő finom mozdulatukat néztük. A mokaszinok emelkedését. A hajfűrtök lobogásában is visszajátszódo lépésritmust.

Liv keze hozzáért a kezemhez, ahogy egymásba karolva kitértünk az útjukból. Elhaladtak mellettünk.

Nem volt tudható, hogy mindenkire azzal a gátlástalan cinkossággal pillantottak-e, amivel ránk, de bennünket úgy néztek, mint akik a saját diadalukként élik át azt, amit a tekintetükből kiolvashattak.

Így haladt el mellettünk a két fiú. A gyerekkocsi, akkor láttuk meg, üres volt.

Sokszor álmodtam az eltelt években erről. Álmomban mindig futni kezdtünk. De hogy a futásunk ilyen álombeli futás volt, nem jelentette azt, hogy valójában is ne kezdtünk volna futni a parkban. Én a dossziét szorítottam magamhoz, amit Liv átadott, Liv a kis piros kézitáskáját. Mikor megálltunk, és kifújtuk magunkat, olyan volt a nevetésünk, mint az ordítás.

Vissza akartam adni a dossziét. Azt mondta, hogy nekem hozta, nagyon fontos lenne, hogy elolvassam, ez az, amit Gábor írt, kérlek, olvasnod kell, könyörgött, hát ha nélkülözhetetlen vagyok, de a vonatindulásig lehetetlen.

Délután öt óra volt, este nyolckor indult a vonatom a Gare de l'Est-ről. A társulat másnap reggel repülővel utazott vissza Budapestre. Ki akartam használni a lehetőséget, hogy végre Nyugaton vagyok, anyám Salzburgban koncertezett, megbeszéltük, hogy ott találkozunk, eltöltünk együtt néhány napot, szerzett nekem annyi valutát, amennyiből meg tudtam váltani a vonatjegyet.

Tudod mit, mondta Liv, apám Salzburgon utazik át valami tárgyalásra Genf-be vagy Bernbe, várunk tőle ma egy telefont, megbeszélem vele, hogy átme gyek, iszunk együtt egy kávé, visszaadod a dossziét. Igazán nagyon szeretném, ha addig elolvasnád.

Úgy mondta, mint aki fontos döntésre készül, de ezt még magának se meri bevallani, szeretne többet is mondani erről, de még nem tudja, mit, szívesen venné, ha faggatni kezdeném.

Ma már nem vagyok biztos benne, hogy azután mondta mindezt, amikor a két fiú az üres gyerekkocsit tolva elhaladt mellettünk. Lehet, hogy még előtte mondta.

A rue Tournefort-ban laktunk, a Pantheon mögött. Ha utaztunk, nem volt különbség a társulatban a színész és a tróger között. A fiúk vállalták a kellékek meg a jelmezek csomagolását helyettem.

A Monge volt az állomásunk. Azóta már otthonos vagyok a párizsi metrón. Otthonosabb, mint a budapestin. Amint lefelé haladok a lépcsőn, mint egy korty ital után, változik a hallásom is, a látásom is. A párizsi metróban már akkor, az első utamon is úgy lépkedtem, mint egy legendában. Ott láttam először gitáros fiúkat az állomásokon. Rövid hajú, farmeres éneklő lányokat. Bájos, a padról lecsúszó, kifáradt Jean Gabin-os arcú clochard-okat. Gazellamozgású, fekete bőrű szájharmonikásokat.

Mint aki egy legendában lépked. Volt ugyanis a könyvtárban két idős úr az olvasószolgálatban. Mindennap a jó reggelt helyett azzal köszöntötték egymást, hogy végigmondták a fiatalságuk párizsi metróútvonalát. Gobelins – Censier Daubenton – Monge – Jussieu – Cardinel Lemoine – Maubert Mutualité – Odéon – St. Michel – Cite – Châtelet. Felváltva mondták az állomások nevét. Ha valaki hibázott, tíz fillért fizetett. 1935 óta minden munkanapot így kezdtek. A háború alatt is. Légitámadás idején az óvóhelyen a többi vonalon is végigutaztak. Az egyiket Mauthausenbe vitték. Amikor hazajött, és ötvenegy kilósan bement a könyvtárba, így hallottam, a két barát megállt egymással

szemben. Nem ölelték meg egymást, nem könnyeztek. Végigmondták az állomások nevét.

Elbúcsúztam Livtől. Lementem a metróba.

Meghallgattam még egyszer Liv hangját az üzenetrögzítőn, este háromnegyed hétre lementem a régi Belvárosi Kávéházhoz. Liv nem tudta, hogy már kaszinó van a helyén, Lidó Klub.

Fél órát vártam.

Az volt a szokása, hogy ha előbb érkezik a megbeszélrt időpontnál, nem kóborog az utcán, beül, rendel egy kávét.

A Cafe Luxembourgban – harminc éven át az maradt a találkozóhelyünk, ha Párizsba utazhattam – mindig a parkra néző oldalon várt. Mindig ő érkezett előbb. Szerette a magányt, az esélylatolgatást. Sosem kérdeztem tőle, hogy azt várja, megszólítja-e valaki. Sosem kérdeztem, a forgalmat bámulja-e. Liv az ilyen kérdésekre véget nem érő magyarázatokba bonyolódott. Egyszer elmondta, ott a teraszon mondta el egy lélegzetvételre, hogy előző éjszaka Rilkét olvasott, a *Malte Laurids...*-t, és reggel ugyanazon az útvonalon ment végig, tudod, ahol Malte azt az epilepsziást kísérte a Boul-Mich-en, aki aztán a hídon összeesett, tudod, azt a sötét felöltőjű magas férfit. Úgy mondta ezt, mintha őt is beleírták volna azokba a mondatokba, úgy folytatta, mintha ott előttem olvasta volna tovább a szöveget, de már a saját jelenlétével a történetben, tudod, mondta, a Boulevard St. Michel üres volt és tágas, enyhe lejtőjén könnyedén lépegettem, az ablakszárnyak odafönt üveges zöngéssel kicsapódtak, villogásuk fehér madárként átröppent az utcán, halványpiros kerekű kocsit hajtott el mellettem, messzebb valaki egy világos zöld tárgyat vitt a kezében, csillogóan felszerszámozott lovak ügettek a sötétre öntözött tiszta úttesten, hát itt, s miközben felmondta a szöveget, kimutatott az autósorra olyan mozdulattal, mint aki tapsot vár.

Talán most is előbb érkezett, gondoltam. Negyed nyolckor bementem a Lidó Klubba. Bocsánat, mondtam az élém siető üzletvezetőnek, csak bepillantánék, egy ismerősöm ma érkezett külföldről, nem lehetetlen, hogy már itt van. Felhívta a figyelmemet a szabályokra és a fizetendő összegre, de azért átengedett belépő nélkül.

Nem reméltem, hogy ott ül a jobb sarokban hátul az üveglakok találkozásánál, mint harminc éve, amikor először jött Pestre, de azért végigsétáltam a helyiségeken. Nem is volt már meg az a sarok. Sötétítő függöny takarta az üveglakokat. A nagy kaszinók mintájára volt a terem berendezve, de mint egy kevés pénzből legyártott reklámfilm, minden alkalmi és pitiáner. Tébláboltam egy kicsit a másolatvilágban, még a krupié beszólásait, a zsongásban kivehető liciteket is mintha magnószalagról játszották volna be. Az unott tekintetek olcsó kivitelezésű maszkokra emlékeztettek.

Harminc éve Liv azért érkezett előbb a Belvárosi Kávéházba, mert én ügyelő voltam Mészáros László előadóestjének premierjén, és meg kellett várnom az utolsó villanyváltást, akkor mehettem át a többiek után. Akkor volt a tömeg az esten, hogy a folyosón is álltak, nyitva voltak a nézőtéri ajtók, éppen csak egy pótszéket tudtam Livnek belökni az első sor szélére. Én végig hátul álldogáltam az ügyelőpultnál. A barátok, a szakmabeliek már ott gyülekeztek a Belvárosi

Kávéház asztalai körül, mikor odaértem. Mindenki túlbeszélte a másikat, meg akarták osztani egymással az élményt, azt, hogy mit váltott ki belőlük az előadást, és a lelkesültségben mégis eltöltött bennünket a veszendőségérzés, ami a kis pulpituson álló színészt hallgatva mindenkit átjárt, mondhatni áthoztuk magunkkal, újra végigjártuk Mészárossal azt az utat, aminek ő megkomponálta a váltópontját akkor, amikor belekezdett a Pilinszky-versbe, a *Ravensbrücki passió*ba. Valaki elmondta, hogy járt Ravensbrückben, no nem akkor, amikor folyt az ügymenet, így mondta, hanem a Berliner Ensemble előadásait nézte, és a vendéglátók elvitték egy napra kocsival Heiligendammba, kérte, hogy érintsék Ravensbrücköt, és amikor kérdezősködni kezdett, akkor persze ott mindenki azt mondta neki, hogy semmit sem tudtak arról, mi történt arrafelé a háborúban, a krematóriumot, a tábor leporelló képeit, az elgázósítottak egykori adatait tartalmazó, a foglyok számának és országok szerinti megoszlásának adatait tartalmazó prospektusokat áruló huszonöt éves hölgyek, akik a családjukkal akkor, amikor az ügymenet folyt, mondta a sovány blézeres dramaturg, ott laktak nyolcszáz méterre a lágertől, képzeljétek, ők sem tudtak semmiről, amikor megkérdeztem őket, hogy ez miképpen lehetséges, hiszen nyolcszáz méternél sokkal messzebbre is ellátszik a füst, meg elhallatszik a rámpákhoz beálló mozdonyok zakatolása, nem szólva a vérebek ugatásáról, netán a géppisztolysorozatokról, hogy lehet, hogy semmit sem tudtak, semmit sem hallottak, de hát semmit sem tudtak és semmit sem hallottak, ezt mondták, és a blézeres sovány dramaturg a kávéházi asztalnál hozzátette, hogy a krematórium különben kicsi volt, a látható része alig nagyobb egy kemencénél, az ajtaja egy nagyobb kazán nyílásához hasonlított; valaki, akit nem ismertem, azt mondta erre, hogy hát látjátok, így miniatürizálódik, ami történt, ő járt az elmúlt évben a Mauthausen melletti kőfejtőnél, és a sziklafal, amin, ugye tudjátok, mondta, le-fel, le-fel, így kellett a félmázsás sziklával a száznyolcvan lépcsőfokot megtenni, mondta, a sziklafal olyannak látszott a múlt évben, mikor ő ott járt, mintha a tetejéhez fel lehetne nyúlni, amire egymás szavába vágva többen újra Mészáros szavalásáról kezdtek beszélni, ugyanazzal a lázzal, amivel végighallgatták, és akkor Klárika, annál az asztalnál ültünk mi is a hátsó jobboldali sarokban, ahol ő ült az asztalfőn, Klárika, aki szerényen ült, de azért minden asztaltól őt, az ünnepelt színésznőt figyelték, ritkán lehetett nyilvános helyen látni, de Mészáros ugyanabban a társulatban játszott, ahol ő, és köztudott volt, hogy az ötvenhatos letartóztatása után, a kiszabadulását követően egy ideig meghitt kapcsolatban éltek, Klárika, mint aki tudomást sem vesz arról, hogy mindenki őt bámulja, a fejével egy másik asztal felé intett és azt mondta: nézzétek, ez már írja is a kritikát, nézzétek csak, annyira belemerült, hogy már egész zöld a feje.

Sárosi, a nagytekintélyű színikritikus valóban ott dolgozott. Köszönt Klárikának, neki is sokan köszöntek. Nem ültek az asztalához, ő sem ült mások asztalához. Nemcsak ott, azon az estén volt egymagában, sokszor láttuk a Hungária Kávéházban is dolgozni. Úgy tartozik hozzá a színészek világához, gondoltam, ahogyan én. Hozzá is tartozott és mégsem tartozott hozzá. Ez a kapcsolódás, ugyanakkor elhatárolódás a dolog lényege, gondoltam, ez a behatolás a saját helyzete mélyére, alámerülés, ami többet foglalt magába belőle is, ahogy belőlem is, a láthatónál. A hozzátartozás és különállás sors volt, vállálás és megva-

lósítás. Úgy gondoltam erre, mint valamire, amiért nekem még meg kell küzdenem, ami mélyen van, mint egy tengerfenéken a riasztó és bámulatós növényzettel fedett dolgok, ezért amikor Klárika azt mondta, nézzétek, már írja és egész zöld a feje, nem éreztem, hogy ez bájolás, netán poén volna, a tengermélyi világ jelent meg előttem, amit én minderről töprengve már elképzeltem régebben, az áramlás a moszatokkal, a páfrányokkal, a kagylókkal, a köveken a mohapárnákkal, és arra gondoltam, a Klárika utolérhetetlensége, hogy az ilyen, mások számára bonyolult körmondatokkal megközelíthető fogalmakhoz két szóval jut el.

Láttam Liven, hogy legszívesebben megkérdezné, miért mondja Klárika zöld fejűnek azt, akiről legfeljebb úgy lehetett volna beszélni, hogy nézd, milyen átszellemülten dolgozik. Persze nem merte megkérdezni.

Klárika szavai futurista színekben pompáztak. Mészáros előadói stílusa egészen más volt. Amennyire harminc év után fel tudom idézni tárgyyszerű volt. Két és fél órán át állt egyedül a színpadon. Csak a felső testét lehetett látni az olvasópult mögött. Néha lapozott, különben a keze is mozdulatlan volt. „Az angyalok belülről marcangolták.” „Egy ember, aki alól kilopták a földet.” Ilyen mondatok kavargtak a füstben az asztal körül. „Figyeltétek, majdnem szótagolva mondta a *Hetedik eclogát*, mintha ott írta volna meg a verset.” „Figyeltétek, mint ahogy egy cégvezető diktálja az üzleti levelet, úgy olvasta fel a levelet, amelyben a Topf és Társa cég Erfurtból Mauthausen parancsnokának ajánlja a legújabb típusú kemencét.” „És ahogy a »tiszteletteljes üdvözlés«-re rávágta Pilinszky *Harmadnaponját*...”

A prágai tavasz leverésének évében voltunk. Mindenki összekapcsolta a szavait a politikával, a szovjet csapatokkal. Mindenki tudta, hogy legalább egy belügyes ül az asztalnál, de senki sem törődött azzal, hogy ki lehet az. Sőt mintha mindenki üzeni akart volna azon az ismeretlenül keresztül a hatalomnak, hogy tudják, milyen a hangulatunk. Engedték ugyanis, hogy pofázzunk. Ez volt a taktika: így talán elfüstölög az indulatuk. És valóban az ilyen nagyhangú viták a kielégülést jelentették a legtöbbünknek. A bátorság maszkját húztuk magunkra, s közben Klárikát figyeltük. Vártuk, hogy megkoronázza a felkiáltásainkat, mond valami nagyon egyszerűt, amivel elhelyezi azt, amit a mi elkoptatott jelzőink nem voltak képesek méltó helyre emelni.

Mosolygott, mint a régi falusi kislány-szerepeiben. Igen? Olyan ártatlanul tudta kérdezni. Igen? Gondoljátok, hogy ilyen a helyzet? Gondoljátok, hogy László ilyesmiket fejezett ki? Hát majd elmesélem neki, hogy ezt mondtátok. Lehunyta a szemét. Mintha nem bírná a cigarettafüstöt. Mintha nem azért hunyta volna le, amire közben gondolt.

Később bemutattak neki. Akkor már felvettek a dramaturg szakra, sok rendezőt és színészt ismertem meg, de vele még nem találkoztam. Hallgatott, nézett, mint aki keres valakit az arcvonásaimban. Megkérdezte, hogy én vagyok-e a Zoltán Andor fia. Erre meg én hallgattam, de a többiek, akik körülöttünk álltak, mondták, hogy igen, ő a Zoltán Andor fia. Tudod, mit mondott nekem az apád, amikor először rendezett? Azt mondta, ide hallgasson, drága, attól, hogy az ember valamit megért, még nem múlnak el az érzései. Ennek harmincöt éve, kedvesem.

A többiek bólogattak, mintha arra is, amit apám harmincöt éve mondott, de úgy éreztem, arra is, hogy lám, mégiscsak vannak megőrizhető szavak, s a bólogatással mintha bizonyítani akarták volna, hogy nemcsak Klárika, de ők is alkalmasak az ilyen szavak megértésére és megőrzésére.

A Belvárosi Kávéház asztalánál Liv előrehajolt, úgy bámulta Klárikát. Én meg őt néztem, ahogy próbál hasonló lenni a többiekhez, akik lázasan túlkiabálták egymást. Lehet, hogy mindent, ami akkor történt, Liv azóta is változatlan tekintete segített megőrizni. Klárika ártatlan tekintetét is, ami persze maszk volt, a naivsága mögött iszonyú munka, nem mutatni mást magából, mint azt az arcot, amit a közönsége imád. Rendelkezett azzal a képességgel, amivel csak a legnagyobb színészek, hogy el tudott képzelni egy figurát, egy embert, és aztán szívos munkával bele tudott hatolni, teljességgel átköltözött a színpadon, s persze már az életben is a saját teremtményébe, nem volt különbség a szerepe és közötté, de mondom, ezt nem úgy csinálta, hogy a játszott – az életben is játszott – figurát gyúrta át önmagává, hogy így tegye hitelessé, akkor már megtanultam, hogy ilyen is van, és ez sem megvetendő színészi képesség. De a Klárika teljesítménye, ahogyan kitalált egy embert, akibe mindazt át tudta áramoltatni, aki ő maga volt, a színpadon is, a Belvárosi asztalánál is, s később is, amikor a főiskola folyosóján az apám harmincöt év előtti mondatait felidézte, az ártatlanság, a báj és a naivítás maszkja mögött, ez az ő iszonyú munkával kiharcolt teljesítménye volt.

Lehet, hogy az ilyesmit magamtól is felismertem volna, de Liv tekintete nagyon sokat segített. Megérezte, hogy valami rejtőzik a legszemélyesebb hajlékokban, hogy lejátszódik valami, aminek az indítéka talány marad, és az arcára ilyenkor, anélkül, hogy egyetlen szóval kísérte volna, az ámulat mellett rákúszott a megértés, mi több, a cinkosság, hogy ő észrevett valamit, aminek a kibeszélésétől azonban nem kell tartani, legyen a továbbiakban a kettőjük titka.

Habár azt hiszem, hogy Liv miközben ráhangolódott a másikkban bujkáló talányokra, azt nem tudta volna megnevezni, hogy valójában mi az, ami a másik emberben túl van a megismerhetőn – ezt ő mondta egyszer így, köszönettel azért, hogy a témát előhoztam –, túl van a megismerhetőn, mégis az a valami, így mondta, tartja a kocsi kormányát.

Néztem Livet a Belvárosi Kávéház asztalánál, ahogy Klárikát hallgatta. Minden tekintet Klárikán csüngött. Engem is megigézett, mégis Livet kellett néznem. Arcán a jól ismert mosoly, amellyel azt, hogy a másik ember szavai mögé tud hatolni, mint valami fölényt nyilvánította ki, ám ugyanakkor zavar is volt az arcán, szinte rémület, hogy az, amit megérezett, túl van azon a határon, amin ő át tudna merészkedni.

Akkor járt először Budapesten. Itt mindenki valaki, mondta. A következő napokban együtt vártuk a Mészáros estjéről szóló beszámolókat az újságokban. Két vagy három cikk jelent csak meg. Óvatos, eljelentéktelenítő tudósítások. A színházi lapban olvastuk el Sárosi írását. Ő az, akiről Klárika azt mondta, hogy egész zöld a feje? Ő az. Sárosi azt fejtegette, hogy Mészáros estje nemcsak színészileg volt kivételes teljesítmény, de a korszak emberét szólaltatta meg, aki próbál szembenézni a démonaival és a rá váró örvényekkel, s próbál a hamis, a korszak által sugallt álkérdések helyett méltó és valóságos kérdésekkel szembenéz-

ni, ámítás nélkül, mint az emberi autonómia megőrzésének egyetlen ultima ratioja, hogy szembefordulhasson az énünk veszendőségébe való belenyugvással.

Felolvastam az írást. Újra olyannak láttam Liv tekintetét, mint amivel Klárikát nézte, bennfentesnek és reménytelennek. Tudtam, hogy habár most engem néz és velem akarja megosztani a gondolatait, mégis a felolvasott mondatokkal folytat párbeszédet.

Livet persze nem találtam a játékkeremben. Elsétáltam az Erzsébet híd feljárójához. Szerettem onnan nézni a budai oldalt. A híd látványa segített visszaforgatni az időt a biztonságba, az újrakezdés lehetőségébe. Nemcsak a régi fotókról ismertem a hajdani okkersárga hídfőt. Emlékeztem rá gyermekkoromból. Láttam vízbe robbantva a pilléreket, hallottam, hogy ebből már soha nem lesz híd. Húsz évvel később átsétáltam rajta újra.

A Duna felett pára úszott. A ködös szépségben mintha felém csúszott volna a Gellért-hegy. Ezt a látványt én hívtam elő kemény munkával, valakiként, akinek van érzéke ahhoz, hogy létrehozzon valamit az érzéseiből. Miközben ez járt a fejemben, az is eszembe ötlött, hogy talán Liv tekintetét is én teremtettem meg hosszú esztendőök szívós teljesítményével. Jó volna tudni, gondoltam, hogy mi miért olyan a tekintetében, amilyennek él bennem, mi az én művem és mi az, ami mégiscsak az övé. Liv tekintetének a megszületése és kifermődése, gondoltam, megegyezik az életememényeimhez való kapcsolattal, a viszonyal köztem és a világ között. Továbbindultam. Azt mormogtam, félhangosan bizonyára, mert egy fiatalember meghallhatta és hosszan bámult rám, vigyázz, azért ne fokozd le őt valami kellékre, ne transzformáld holmi lelki vibrátorrá.

A fiatalember utánam jött. Elhaladt mellettem. Megállt a Váci utca két szárnyát összekötő aluljáróba vezető lépcsőnél. Mikor odaértem, köszönt. Tanár úrnak szólított. Nem emlékeztem rá, hogy a főiskolán a hallgatóm lett volna. Azt mondta, a Fiatal Művészek Klubjában vett részt az egyik kurzusomon. A személyiség fölszámolódása és a színház. Ez volt a címe. Igen? Ez lett volna? Látja, most, hogy említi, rémlik valami, kerek baromságokat mondhattam. Nevetett. Bizalomgerjesztő volt a nevetése. Úgy éreztem magam, mint egy ripacs, akit autogrammért szólítanak meg az utcán. Bemutatkozott. Hosszú németes vezetékeve volt, csak az Attilát értettem. Már akkor észrevett, mondta, amikor megérkeztem a klubhoz, de nem akart utánam jönni. Liv üzenetét hozta. Így mondta, Liv, mint aki régen és jól ismeri. Azt üzeni, hogy közbejött valami, intéznivalói támadtak, majd beszámol róluk, addig is küldött vele egy dossziét.

A dosszié ugyanolyan szürke volt, mint amilyent Liv harminc éve adott át.

A fiú kék szemű volt, hosszú hajú, szemüveges. Olyan hangsúllyal mondta, hogy Livnek váratlan intéznivalói támadtak, mint aki biztos benne, hogy az intéznivalókban én is érdekelt vagyok. A déli géppel érkezett haza Párizsból, úgy tudja, hogy a dossziében Liv azoknak a feljegyzéseknek a folytatását küldi, amelyek már nagyon régen nálam vannak.

Meg akartam kérdezni, hogy honnan ismeri Livet, mit tud arról a régi dossziéről, de megelőzött. Gábor, aki Livnek jó ismerőse, és úgy tudja, hogy én is ismerem, a nagybátyja. Türelmetlenül mondhattam valamit, mert, mint aki szeretné nyugalmasabb területre kormányozni a találkozásunkat, arról kezdett

beszélni, hogy nagyon szívesen hallgatna a tíz év előttihez, akkor ő még gimnazista volt, hasonló előadásokat. Nem hiszem, hogy valaki is kíváncsi lenne olyasmire. De, biztos benne, van néhány ismerőse, akiknek fontosak lennének az ilyen beszélgetések. Tudja, mondtam, meglehetősen értelmetlen volna ebbe a témába itt az utcasarkon belekezdeni, legalább olyan értelmetlen, mint amit mondani tudnék magának arról, hogy miért tartom értelmetlennek azt, hogy olyan előadásokat tartsak.

Figyelem volt a tekintetében? Sajnálát? A baleknak járó lemondás? Inkább érdeklődés. Mintha ott ülne a nem létező Belvárosi Kávéház nem létező sarokasztalánál, a nem létező társasággal, mintha egyike volna azoknak, akik, habár már régen nincsenek, nem mintha nem élnének, a részvételi vágyuk, a lázas igyekezetük vészett a semmibe, nos, mintha egyike volna azoknak, akik mégis megőriztek ebből valamit.

És ebben megerősített az, hogy miközben szembefordult a híddal és Buda felé pillantott, mintha ő is, amiként én is néhány perccel előbb, nem is a valóságos hidat, vizet, hegyet látta volna, hanem a benne élő, a saját maga által kidolgozott modelljüket, a megérkező elsötétedésben is jól kivehetően valamit, ami most már láthatatlanul is hozzá tartozott, annak bizonyosságaként, hogy vannak megingathatatlan támpontok.

Lehet, hogy ez csak az én feltevésem volt. Lehet, hogy azért éreztem így, mert megismételte, hogy nagyon szívesen eljönne egy újabb előadásomra és bízik benne, hogy találkozhat még velem.

Amikor egy hónapja Liv szokásos telefonüzenetében a tudomásomra hozta, hogy szeretné, ha mielőbb elolvasnám annak a hajdani naplónak a folytatását, ugyanolyan volt a hangja, mint hajdan a Luxembourg parkban. Kérlelő, incselkedő, elvesztet, segítségére áhító. Gábor tehát újból feltűnt az életében, s így az enyémekben is. Mintha az idő az ő két terepszínű dossziéja közé préselődött volna, gondoltam, s most már a kezemben volt az utcasarkon a második is, igen, mintha Liv megint a dosszié tartalmával üzent volna valamit, ami már csak ketőnkre tartozik. A közömbösségemből, abból az állapotomból, hogy jó ideje senki és semmi iránt nem éreztem semmit, ez most kizökkentett.

Kíváncsi lettem a fiú vezetéknévére is, amit nem értettem jól a bemutatkozásnál, de „tiszteletem” köszönéssel elbúcsúzott, leszaladt az aluljáróba, s én elindultam, nem is őutána, hanem a szavai nyomába, nem tudtam szabadulni attól, amit arról mondott, hogy szeretné megint hallani az előadásomat. Túl sokat idézett fel ezzel bennem. Miféle visszaidézés volt már az iménti is a kártyasztalok között téfneregve? Minek a visszaálmódása? Milyen be nem teljesült vágyak helyére próbálok emlékképeket állítani? Mi az, amin már visszavonhatatlanul túl vagyok, miközben mintha mégis folytatódna belőle valami? Csak ennyi maradt? A történetek helyén a felidézésük?

Az a helyzet, próbáltam mérlegelni, mint amikor régebben egy előadásra készülve átéltem a problémát, s aztán részeire szedtem szét, hogy előkészítsem egy új szekvencia kialakítását, az a helyzet, mondtam volna akár hangosan, ha nem vigyáztam volna rá, hogy valaki megint rajta ne kapjon a révült mormogásomon, úgy áll a dolog, hogy emlékképek és érzések összefüggéseiben élek, s nem találok autentikus fogalmakat a helyzetem kifejezésére. Nem akartam én

semmit visszaálmódni. Az a múlt, ami mögöttem volt, eléggé megrohadt, veszendő múlt volt. De hát jött velem, mert ez volt az én hiteles időm, gondoltam, s azt veszem észre közben, hogy itt is, ott is egy ilyen Attila kukucskál rám, ezekkel a hihetetlen, mégis elhangzó mondatokkal, és nem úgy néznek rám, mint egy balekra.

Pedig találkoztam a szomszédaim, az ismerőseim tekintetében éppen légszer a baleknak kijáró pillantással. Nem sajnálat volt. Nem ironia volt. Félúton valami az együttérzés és a lemondás között. Még figyelemnek is gondolhattam. De rájöttem, hogy ez önámítás. Rájöttem anélkül, hogy találtam volna hiteles, bizonyítható megnevezést.

Sohasem volt fontos a számomra, hogy meghatározzam mások hozzám való viszonyát. Úgy láttam, hogy a közvetlen környezetemben a legtöbben ugyancsak magukba zárkoznak. A legközelényebbek viselték a legvastagabb maszkokat. Néha tudtam szóltanul sétálgatni valamelyik ismerőssémmel az elcsendesedő utcákon. Néha tudtam szóltanul üldögelni a Művész presszóban egy kávé mellett. Úgy éreztem, ilyenkor van esélyem rá, hogy megközelítsem magamban is, másokban is azt, ami miatt kölcsönösen hallgattunk. Ilyenkor ajándékoztuk meg egymást szavak nélkül a közös élményeinkkel. Ilyenkor tapasztaltam, hogy elmosódik a tekintetekben az, amit nem mondhattam sem együttérzésnek, sem eltávolodásnak, amit nem tudom, minek nevezhettem volna, meg kellett hát elégednem annyival, hogy a meg nem nevezhetőségében közös és hiteles.

Ezek ritka pillanatok voltak. Az évtizedek óta ismert házfalak, a portálok látványja, a hírek a pusztulásról, rombolásról, emberi leépülésekről, a beváltatlan ígérek, a politikusok gátlástalansága, az esti képek a televízióban a robbantásokról, árvizekről, az autópályák mosdóiban hagyott csecsemőkről, a drogcsempészekről, a bombázásokról, az új és még újabb tömegsírokról, az otthonukat veszített menekülők százezreiről, a gyűlöletről, nos mindez, úgy tapasztaltam, nem éberekké teszi az embereket, hanem eltompítja.

Egy idő óta viszont otthon éreztem magam a metróállomásokon, az aluljárókban. A Váci utca alatti aluljárót a régi Belvárost ábrázoló egykorú fotóival különösen kedveltem. Próbáltam azonosítani egy-egy régi épületet, utcasarkot, hajdani cégtáblákkal jelölt üzletet. Elképzeltam, hogy ott vagyok a száz év előtti helyszínén, a konflisok, a cilinderes urak, a kötényes mesteremberek között, próbáltam egymásra rakosgatni az elképzelt mozdulatokat, például egy lépést, ami térben ugyan elválaszthatatlan a megelőző lépéstől, mégis lehet harminc év közöttük, a hajdani Kalapkirály cégtábláját a Klotild-palota homlokzatán, aminek az egykori helyét most egy multireklám foglalta el. Gyerekkoromban volt kedvelt játékunk, hogy egy papírlapra egymás alá rajzoltunk különböző testrészeket, ruhadarabokat, tárgyakat, az alul behajtott papírlapot ceruzával fel-alá csavargattuk, mint amikor egy ablakredőnyt huzigálnak, s ahogy a redőny sávjai a gyors húzás közben egybemoszák a mögöttes látványt, úgy alakítottunk ki a ceruza csavargatásával lány hajviseletű, férfiruhás vagy magas sarkú cipős, bajszos alakokat. Később filmekben láttam, hogy készítenek robotképeket bűnözőkről a fej részeinek egymáshoz illesztésével. Az aluljáróban valami hasonló játszódott le bennem, ahogy a Ferenciek terén a száz éve változatlan épületek között sétáló cilinderes férfiak háttérbe odaképzeltam a háborús ostrom romjait.

Hozzá tartozott ez az útvonal a bolyongásaimhoz. Láttam már itt kéregető szájharmonikásokat, cingár, hosszú hajú gitárosokat, zsíroskalapos cigány hegedűsöket. Most tangóharmonikán játszott egy fiú, gitáron egy lány. Angol nyelvű dalt énekeltek.

A Vörösmarty tér felől turistacsoport érkezett. Letáboroztak az aluljáróban, körbevették a két zenészt. Angolul fecsegték. Feltűnt egy újabb csoport. Ezek még hangosabbak voltak. A felkiáltásaikból nyilvánvaló volt, hogy spanyolok. Ismerték a dalt, amit a két zenész énekelt, csatlakoztak hozzájuk az angolok is zümmögve, hogy ne zavarják a produkciót.

A harmonikás Attila volt. A gitáros egy magas lány. Összeszokott párost alkottak. Néha az egyik dolgozott ki egy variációt, néha a másik, de hagyták egymást érvényesülni, s egy idő után a futamok, mint egy párbeszéd, felelni tudtak egymásnak. Mintha folyamatosan kérdéseket tettek volna fel, s választ kerestek volna rájuk. Mintha nem az volna az igazi történet, amit a szöveg szerint elmondanak, hanem az, amit a párbeszédük tényével megjelenítenek.

Volt ebben valami hívogató.

A turisták, mintha az ő közreműködésük nélkül nem lettek volna olvashatók a jelek, amelyek a páros játékában és énekében sorba rendeződtek, néha felerősítették, néha teljesen átvették a dallamot. Ilyenkor Attila is, a lány is abbahagyta az éneklést.

Attila észrevett. Biccentett a fejével, de most nem úgy, mint amikor a „tisztelttemmel” elbúcsúzott. Hát látod, így van... Ezt üzenté a biccentést kísérő mosoly.

Nem ismertem a zenét. A szöveg a szerelemről szólt. Talán nem is a szerelemről, inkább az egymásra találásról. Talán nem is az egymásra találásról, hanem az egymásrautaltságról. Jó szöveg, gondoltam, nem szokványos, van benne valami univerzális. Mintha hallottam volna már, holott bizonyos voltam benne, hogy nem ismerem. Szó volt benne egy bécsi kávéházról. Magyar lámpák fényeiről. Valamiféle örök valcerről.

Az angolok meg a spanyolok úgy kísérték, mint akik sokszor hallották már. Hónapokkal később Attila elmondta, hogy önmaguk szórakoztatására meg némi zsebpénz reményében játszanak néha aluljárókban, metróállomásokon a párjával. Hónapokkal később azt is elmondta, hogy azon az estén, amikor először hallottam őket, egy Leonard Cohen nevű amerikai dalát játszották. A szöveg Garcia Lorca verséből készült. A vers címe: Kis bécsi valcer. Jóval a megzenésítése előtt Weöres Sándor lefordította magyarra. De hát hogy jön ide Közép-Európa? Bécs? A valcer? A magyar lámpák homályos fénye? Attila mosolygott. Úgy mosolygott, mint az aluljáróban. Úristen, törtem ki, milyen banális, milyen nevetségesen giccses. Elindul egy vesszor Európa déli vidékéről és belekúszik egy másik kontinens zenéjébe, egy bécsi valcer ritmusára, egy magyar lámpa pisllákoló fényénél a vallomás az egymásrautaltságról, mintha mindenhol ugyanarról a történetről volna szó, ugyanarról a létről, a gyermekkor képzeletvilágától indulva a mesék irracionális muszával hitelesítve, úristen, milyen banális, milyen giccses.

Attila bólintott.

Az aluljáróban arra gondoltam, hogy a kommunikációképtelenségben, a párbeszéd lehetőségétől való megfosztottságban ők mintha találtak volna valamit.

Volt a tekintetükben némi segítőkészség, hogy miképpen lehet olvasni a szöveget, amit a zenéjükkel ott írtak meg.

És azt éreztem, hogy a tekintetük nem ellentétes azzal, amiről beszélnek. Eszembe jutott, holott már nagyon régen nem jutott eszembe, az a sok év előtti színházi próba a Théâtre Montparnasse-ban, ahol először hallottam arról, hogy van egy pont, ahol kiderül, hogy az ember önmagára redukálódhat, arra, ami, és nem a maszkjaira, nem az önmagáról kialakított képre. Szerettem volna, ha Liv is ott lett volna az aluljáróban. Bárcsak láthatta volna ő is azt, amitől ilyen gondolataim támadtak. Az is felrémllett bennem, hogy valami hasonló volt a kiindulása annak az előadásomnak, amit a fiú emlegetett.

Amikor hónapokkal később Attilának azt mondtam, hogy milyen banális, milyen giccses, hogy a homályos magyar lámpákkal megvilágított bécsi kávézóban felhangzó valcert egy spanyol költő verséből egy amerikai énekes belefűzi a dalába, egy pesti aluljáróban pedig angolok és spanyolok ráismernek, ugyanazzal a mosollyal jelent meg arcán az egyetértés, amilyennel az aluljáróban felém intett.

Pannónia (vagyis Pécs) dicsérete

*Pannonia! Latinos nevedet magyarul ha kimondom,
 Mi jut róla eszembe? Fullasztó pécsi nyarak.
 Olvad az aszfalt fönn a szagos Magaslati úton,
 s úszni tanul a gyerek a Hullám strand hüvösében,
 aztán fagyaltot nyalogatva caplat föl a Mecsekre.
 Mélyvörös, telthusu meggyet szedhetsz itt le a fáról,
 s míg magyarok vívnak törökökkel a Jókai-könyvben,
 te barackmagokat törögetsz, és mandulaízű
 tortát kapsz (de csak akkor, ha netán vendég jön a családhoz).
 Enyhiül a vad zivatar, szele még borzolja a Tettyét,
 és az az ár, hogy zúdul alá a szűk, kis Mandula utcán!
 Mossa a főteret is, ahol sárgán csillog a dzsámi,
 s áll ma a szobra a hősnek, törököt megfutamító
 Hunniadesnek – lám, a kereszt alatt az a félhold!
 Estefelé a szökőkút fénylik a Dóm mellett, hol a séta
 lassú, ráérős; fel-alá hullámszik a sok pár;
 új szoknyában, társkeresőben járnak a pécsi leányok.
 Csenedesedik ezután ez a nappal sokszinű város,
 hegyre s völgyre teríti az éjjel csillagos-fekete leplét,
 míg a harangok öt (vagy száz) templomban zúgnak-zengenek ávét.*

Esteli karcsapások

*A balkon rácsától magam ellököm úszom
 úgy ahogyan sohasem nincs görcsös fej-kidugás
 mellizom-összerántó kutyatempó sem a légszomj
 visszajátszásban levitálnak így irigyelt csúcstartók
 némán lusta kötegben ráncolódik a víz meg a test is
 bármily lassú századmásodpercnyire pontosan ér be
 a végső karnyújtás ugyanúgy nem csobban
 most levegő a szomszédos konyhákban ki-ki kotyvaszt
 rázogatva-kavarva a bögrét lábast más éppen csomagolja
 a tagjait éjszakára (reggel bontogatott ajándék)
 átázott tenyerek száradnak lapradiátor rácsain
 úsznak a gangok a vállukon generálisi jégrojtos
 hólapokat viselő tetők vice-házmesterlakások előtt
 nejlonosan zörren a megfagyott kötélén az összes
 képzeletbeli nyári holmi pomponokat porolok le
 ághegyekről már tenyerén pofoz egyre feljebb
 engem is valaki ötféle széthajtott markomból kiszökik
 a meleg s e botcsinálta antennán a négy világtáj minden adása bekúszik
 vágópultokon hunyorog bennem többképernyősen a zűrzavar
 tévék kék tábortüze mellé gyúl melegedni az élet
 ernyedő lábokban még rezdül a postai sorban állás
 és velem keringnek a tértivevények ajánlott gyűrt
 számlák levelek raját terelem csekken hajózik az összeg
 levetett kalapok feigömbre rajzolt karimája lazul pörög és
 hanyagul fújt füstkarikákként glóriaként táncol ezer hulahopp
 pattog ezer pingponglabda a zsibbadt alkarokban a pezsgő habzik
 szívkoszorú poharán kicsordul majd elül újra
 már hiába szabály hogy nincs ami volt s ami van soha nem lesz
 újra befűzi magát az előszobában kikötött csónak-had
 lábtalan útra kél s puffadozó kabátban a tollafosztott csirke motoszkal
 ringnak a vállakon istráingra fogott táskák majd
 szíja-szakadtan a földre lepuffan mind s tartalma – ecsetke
 szemfestő spirál meg a kézkrém és a körömráspoly fénykép
 noteszek névkártyák eltűnedeznek a tér beszögelléseiben
 ügyis mind bumeráangként visszapörög majd
 lenn parkoló autókban delírálnak a fordulatok
 benzin kottyan izegve-mozogva álmodó kerék fordul a tűkanyarokban
 fékez a fék*

gyalogost odaképzél

*feldagad úgy kel a hó mint úszók meghúzódtott térde kalácsa
és hiába szalad minden rést jól befalazni sötétség
omladozik híg leve lottyán
mellemen ég a korlát vas-nyoma köpködöm a szememen-számon
csurgó fényt kimerülten*

A szem beszennyezése

*Egyikük mintha tüzet kérne
vagy kéregetne, közel lépett,
ügyes és pimasz mozdulattal
szemgolyóm gödréből kikapta
s már dobta tovább, jött a többi,
láttam kézből kézbe pörögni,
bemocskolódni, furcsa labdát,
utánakaptam, továbbadták,
földre ledobták, sárba, porba,
körberugdosták, rátiporva,
s ha magam utánavetettem,
felkapták, elnyúltam, nevettek,
majd saját szemük is kivéve
zsonglörködtek, röppent az égre,
ki tudja, kié volt, s mit nézett,
szem elől vesztettem enyémet,
bolygók raja bomló bolyokban
keringett, s köztük imbolyogtam,
egyet se kaptam el sehogy se,
üresen rogytam le a földre,
fölébredtem, csiga-gubókkal
volt hintve a föld, egyet megfogtam,
helyére tettem, mocska hályog:
azóta borzalom, ha látok*

MARIELLA MEHR ÍRÁSA ELÉ

A svájci Pro Juventute szervezet 1926-ban segélyakciót indított „az országút gyermekeiért”. A vándoréletet folytató szülőktől elvették gyermekeiket, s gyermekotthonokban, nevelőintézetekben, nevelőszülőknél helyezték el őket. Mariella Mehr erről ezt írja: „Ez a segélyszerv cigánygyerekeket gondozott. Cigányok: ez sok szociális intézmény számára egyértelmű azzal, hogy csavargó, koldus, munkakerülő, lezüllött elemek... Néhány gyereknek szerencséje volt. Legtöbbször azonban különböző intézetek között hányódtak. Az intézeti nevelés célja az volt, hogy a cigányokat minden áron beilleszkedésre kényszerítsék – akár azon az áron, hogy teljesen feladják eredeti identitásukat.” 1973-ig, az akció beszüntetéséig a „társadalom hasznos polgáraivá” közel 700 gyermeket neveltek át.

Szorongását leküzdve Mariella Mehr „átnevelésének” ebbe a szakadékos mélységébe tekint, amelynek megrendítő eredménye a *Kőkorszak*. Ő is ebből a világból jött. 1947-ben született, csecsemőként vették el anyjától és a rokon közösségtől, s került különböző gyermekotthonokba, majd nevelőszülőkhöz. Később, mint „javíthatatlan”, nevelőintézetekbe, végül pszichiátriai kezelés alá.

Önmagát mentette meg, amikor a költészetben, regények és vitacikkek írásában, előadásokban megtalálta a transzformáció útját – s nem akárhogyan. 1981-ben jelent meg a *Kőkorszak*, néhány év során újabb öt kiadásban, majd francia, angol és finn fordításban. Az utóbbi néhány évben pedig három újabb regénnyel jelentkezett. Dokumentumokat feltáró munkájáért a bázeli egyetem Történettudományi Fakultásától 1999 januárjában díszdoktori kitüntetést kapott.

A *Kőkorszak*ot a felnőtt, az intézmények fojtogató gyűrűjéből kikerült „Szilvána” írja, ő emlékezik arra a gyermekkorra, amelynek két évtizedes poklán még mint „Szilvia” – s ha erős fiú akart lenni, mint „Szilvio” haladt át. A névváltozás szimbolikus. A felnőtt híz határt két énje között: az első a kiszolgáltatott, a sorozatosan megszegényített, a megtipport, a szinte gyógyíthatatlanná „gyógyított” csecsemő, gyermek és fiatal lány, a másik pedig az, aki a „poklot elhagyva” az elmúlt életsorsot a reflexió szintjére tudja emelni. Szilvána a két életszakasz között nem épít hidat. A menekülés partjáról néz vissza a pokolra. A megtett utat az emlékezés asszociációs pályáin járja végig, emlék-területeket jár be, a *Kőkorszak* ezért messze több, mint pusztá élettörténet. Inkább sorstörténetnek nevezném.

Kőkorszak

(Részletek a regényből)

(...)

amikor nyolcéves volt, szilvia így gondolkodott: ha lenne anyám, csinálhatnának velem, amit akarnak. az én hibám, hogy nincs anyám. az én bűnöm, hogy beteg. nem tudom, mi a baja, de borzalmas betegség lehet. én vagyok hibás, én okoztam anyám betegségét. frau wankenried is mondta, nem pontosan így, de szavaiból ki lehetett venni. szilvia anyja beteg, ez a büntetése. betegség, büntetés, betegség, büntetés. ezért élek most pokolban.

néha kérdezgettem őket, de őszinte feleletet sohasem kaptam. ilyenkor a felnőttek aggódó, gondterhelt tekintettel néztek rám. kérdéseimet nem akarták meghallani. kérdéseimtől jobban féltek, mint kiszámíthatatlan dühkitöréseimtől. ezek ellen elég fegyver volt a kezükben.

belebetegedtem a szeretethiányba, beteg lettem a magánytól, elnémultam a kétségbeesésben. ezért büntettek, ezért zártak be, éheztek, ezért szolgáltattak ki gyilkos pszichiátriai kezeléseknél. a dühkitörések később megszűntek. szilvia is abbahagyta a kérdezgetést.

néhány éve mondta egy pszichológus: örülj annak szilvia, hogy fiatal életed minden mocska, ezek az életet felőrlő malmok már mögötted vannak. mit felelhettem volna ennek az oktan embernek? azt nem mondhattam, hogy a malom tovább őröl bennem, hogy mindent felmorzsoló ereje nem szűnt meg pusztán azért, mert nagykorú lettem, nem mondhattam, hogy a múlt tovább él bennem, hogy nap mint nap a poklot élem át, a szorongások, torz szörnyek, a rémképek és a teljes bizonytalanság poklát. nem mondhattam, hogy a fájdalom és gyűlölet nem hagy aludni, hogy meg kellene magam semmisíteni, akkor végre megszabadulnék múltamtól. mindezt nem mondhattam el neki, hiszen mahagóni-írásztala mögött kényelmesen elterülve hallgatott. ő is úgy trónolt, mint az előzőek. nem volt benne részvét, mert félt. tőlem.

*

a „hohenraini” otthonban ritmikai gyakorlatokra gongütés szólít, egyszer röviden, egyszer hosszan. szorongás. homályosan emlékszem a megkövült formákra. én nem tudok fel s alá ugrálni ebben a teremben. őserdei kiáltás cseng a fülemben, nem a gong hangja. frau lein felder megvetéssel néz rám, mert nem vagyok sem szép, sem elég ügyes. szorosan testéhez simuló fekete sportruhája van. elpirulok, ha ránézek. megérinti vállamat, visszahúzódok. emiatt dühög. nem bírja, ha a lányok fára másznak. falombok között szeretnék élni. úgy tudok mászni, mint egy

fiú, úgy tudok szaladni, mint egy fiú, szilvio. erre büszke vagyok. hallom az erdő lélegzését, kezem kitapintja a mezők szívdobogását. szilvia-szilvio ezt nem mondhatja el senkinek. nevetnének. engem kinevetnek a felnőttek.

*

a mi országunk szociális állam. minden polgárnak biztosítva vannak jogai. a gyerekek nem polgárok. a gyerekek nem emberek. országunk szociális állam, alaposan átgondolt módon gondoskodik a rászorulókról. a gyerekekre ez nem vonatkozik, ők nem követelhetnek maguknak semmit. büszkék vagyunk szociális eredményeinkre, a betegsegélyző pénztárakra, nyugdíjpénztárakra, biztosítótársaságokra, öregek és egyedül maradtak biztosítására, a rokkantbiztosításra. a gyerekek nincsenek bebiztosítva. nincs biztosításuk környezetük szeretetlensége ellen, lelkük sérülései ellen. lélekhalálukkal egyetlen biztosítótársaság sem foglalkozik, szorongásaikkal sem. rokkantbiztosításra sem számíthatnak azok, akiknek gyerekszívét a szeretetlenség elnyomorította.

*

a zérónak nevezett város bevásárlóutcájában építkeznek. éjszaka, tizenegy óra van. tizenegy. egy állványon olaszok, énekelnek. mosolygó, kemény vonású arcok. eleven élet. cement, sör és izzadság szaga érzik. egyikük nevetése annyira telibe talál, hogy ijedten riadok vissza. látomászerűen olasz szőlőhegyek jelennek meg, őszidőben feketekék szőlőfürtök, kiégett földek, fenyő és tenger illata. a szőlőhegyen széles tenyerű, barnakezű férfiak dolgoznak. a nők énekelnek, sötét, sokat tudó szemeikkel figyelnek, hasukban kicsinyek várákoznak, hogy megszülessenek. a férfi arca, aki nevetett, széles, mint egy igazi szőlőműködés. szemei szikráznak, mint régen szilviának, az útépítőnek. az ő nevetése is szárnyra tudott kelni. szilvio nekem ajándékozta kalapját, majd örökre visszatért itáliába. tízéves voltam, egy pillanattal boldog. akkor lett belőlem szilvio. szilviából szilvio lett, pusztán azért, mert szilvio tudott nevetni.

*

a „hohenrain” gyermekotthonban húsvét. a húsvéti nyuszi minden gyerek számára elrejtett egy fészket. én is keresem. engem elfelejtett a nyuszi? csak egyedül nekem nem hozott fészket, s benne cukrot-csokoládét? a többiek már mind megtalálták fészkeiket. sokan szüleik által küldött csomagjaikat bontogatják. az otthon vezetőnője buzdít: „keress tovább, szilvia, a nyuszi biztos hozott neked is valamit”. keresek-keresgélek bátoritanul. a hideg-meleg játékot kezdik most velem játszani. egy csalánosnál mindenki kiabál: „forró, forró!”. félek a csalántól, nem akarok a csalánosba menni. gyengének mégsem mutatom magam. emelt fővel gyalogolok be a csalánok közé. lábam mezítelen, végig ég-tűzel. félelem, szorongás. a gyerekek kinevetnek, hogyan félhet valaki a csalántól? a csalános végén, a kerítés közelében találok meg kis fészkeket. kúszva megyek vissza az úton, kikerülöm a csalánokat. arcom merev lett, féltem, szégyenkez-

tem. kötelező mosollyal nézek körül. visszatérek szobámba és sírva fakadok. a kis fészek eltűnik a szekrényben. sohase nyúltam az édességekhez.

*

miért büntet a fehér nővér csak azért, mert sírok? miért ráz addig, amíg úgy érzem, hogy tűzvész pusztít agyamban? miért okoz fájdalmat, ha olyan nyomorultul érzem magam, hogy sírnom és ordítanom kell? miért nem engedik, hogy egyedül maradjak?

ez az ügyefogyott, kiabáló kis embercsomag miért nem lehet az, aki? miért dühöng a nővér, ha a csecsemők sírását hallja?

pisis pelenkában fekszem. éhes vagyok. egyedül vagyok.

„tudj magadban maradni. pusztulásodért ne tégy felelőssé senkit. ne maradjon belőled senkiben semmi.” gottfried benn (+ 1956, 7. 7., berlin)

a csillagok ferdén csüngnek le az égről. mindenütt kacagás, bolondok ünnepelnek.

*

ne írj fel semmit szilvia, a szavak megkövült könnyek. azoknak könnyei, akik a pusztaságban nőttek fel. akik itt születtek, nem ismerik egymást. álmaikban mindig ugyanaz az arc jelenik meg, a közömbösség arca. vándorolnak, nem marad utánuk semmi, eltűnnek még lábnyomaik is. mintha sohasem léteztek volna. mintha ezen az istentelen tájon soha senki sem jajgatott volna.

üvegház falára karcolod a semmi jeleit, egy idegen nagyhatalom fogja eltüntetni. ne írj többé szilvia, ne írd meg szomorúságodat, fájdalmaidat, kétségeidet. mint egy öregasszony, úgy vánszorogsz sorról-sorra. olyan szívet vetsz ki magadból, amelynek napjai visszafelé teltek. játszottak szíveddel szilvia, amíg nem maradt más, csak a szív szétroncsolt váza. sziklák, szakadékok, sötét kacagás tanyázik benne. add föl a küzdelmet szilvia, mit keresel a romok között? több fájdalmat nem bírsz ki. én sem tudok segíteni, hogy cipelni tudd azt, amit a sors szánt neked. a fehér szörnyetegek patkányszemeitől nem tudlak megóvni. nem tehetek semmit értetted, közöttünk lakik a rettegés, a félelem attól, hogy szenvedve lássalak, pokolban érezelek. szorongok attól, hogy életem részeként elfogadjalak.

*

a „zum lächelnden jesu” gyermekotthonban. [...] sovány, alacsony termetű, magasra fésült hajú nő lép a szobába. szemüveges, egérszürke ruhát hord, a ruhakivágásban nagy brosstű. ő frau wankenried, a gondnokság vezetője. hangja idegenül cseng, mintha énekelne. gyerekek szaladnak hozzá, magasra ugranak, édességet kunyerálnak. hangja áttöri a lármát, egy mozdulattal kicsiny gyermeket emel karjára, dicsér, magasra emelt ujjal hamiskásan fenyeget. valahogy idegenül cseng a hangja, szilvia érzi ezt. a kislány új nevet adott a nőnek. ő lett „a brosstű”.

„szilvia, itt az idő, hogy felmenjünk a dombra.” a dombon lakik a doktor,

akinek sötét szeme van, haja fekete, összenőtt szemöldöke mint két kapuív. jobb arcán kis sebforradás, fehéren világít barna bőréen.

a doktor egyszer sétaútra vitte szilviát. fehéren csíkozott kék autója van. az autózásból rémálom lett. szilvia tükrökre emlékszik, amelyekben arca többszázszor jelent meg. az igazi szilvia félelmében kiáltozott, és vadul mindent ütni-vernii kezdett.

a doktornál nem a megszokott látogatásra kerül sor. szilviának hálóinget kell magával vinnie. a fehéret, piros és kék virágokkal, amelyek életre kelnek, ha az ember sokáig nézi őket. mint kis piros és kék lámpácskák világítanak a fehér háttérben. vinnie kell fehéreneműt és fogkefét is.

szilvia feláll, megmerevedik. nem tudja, örüljön-e, vagy nem. bizonytalan félelem árad szét benne. elmenni rettegés, ittmaradni is. űzöttként néz körül, nem emberi az, ahogyan semmibe veszik. senki sem beszél vele arról, hogy mi történik vele.

(...)

szilvia kék táskában viszi holmijait „murnau”-ra, a zöld dombra. „a brosstű” jókedvű. a dombon álló szürke házakhoz több utca vezet. az egyik kavicsos, keskeny és kanyargós, a másik nyílegyenes. kavics kerül a kislány cipőjébe. fáj, de nem mer lehajolni. kissé sántítva teszi meg az utolsó métereket. „a brosstű” nem veszi észre. főgondja az, hogy minél hamarább megszabaduljon a kislánytól.

szilvia nemsokára egy fehér szobában várja, hogy bejöjjön a forradásos orvos. a szomszédban nagyon beteg lehet egy nő, kiabál, jajgat, szitkozódik. a vékony falakon át hallatszik bizonytalan, csoszogó lépése. különben minden üres. kora este van.

amióta „a brosstű” elhagyta a házat, szilvia jobban érzi magát. vetkőzésnél egy nővér segít neki, aki szünet nélkül, hangosan nevetgél.

a doktor egy fehérruhás nővel és egy fekete fátylas, kék-fehér kötényes nővérrel lép a szobába. az ágy szélére ül, megsimogatja szilvia haját.

„holnap reggel kis ideig aludni fogsz, nem szabad félned, semmi rossz nem történik veled. amikor felébredsz, jól fogod magad érezni. utána sokkal jobban leszel.” a doktor mosolyog. szilvia szeretné, ha az orvos egész éjszakán át nála maradna és mosolyogna. nem akar visszamenni az otthonba a többi gyerekekhez. a doktor halkán beszél, hangja kellemesen mély, nem kiabál, mint az otthonban a nővér. doboz édességet ad át a kislánynak. „holnap délben megeheted.” eltávozik, a másik kettő is elhagyja a fehér szobát.

késő éjjel csendben nyílik a szobaajtó. idegen nővér néz be a szobába. szilvia nem alszik, de úgy tesz, mintha aludna, ne haragudjon a nővér vagy az orvos. becsukódik az ajtó, szilvia nyöszörög a megerőltetéstől. mint egy elgurult labda, úgy kuporodik össze a takaró alatt. sokáig, nagyon sokáig fekszik így szilvia. reggel a folyosóról kulcszörgés és lépések zaja hallatszik.

később megmosdatják a kislányt. a „kék-fehér” már nem olyan barátságos, mint tegnap. szilvia csöndben van. a „kék-fehér” valami bűdös folyadékkal dörzsöli a kislány halántékát, kéz- és lábizületeit. dörzsölés közben bal szemébe csorgott a folyadék. fáj, szilvia sír, védekezni akar. a nővér a kislány keskeny mellének feszíti karját. kérem szépen, ne olyan durván, fáj, megfojt a karod. szilvia félelmében kiabál, a nővér dühösen kiabál vissza.

két kocsit tolnak a szobába. egy nagy fehér doboz van az egyiken, gombok, kapcsolók, csövek. a másikon sok idegen dolog, tarka, cső alakú üvegek, orvosságok, fémből készült műszerek. a szobaajtó nyitva marad. a folyosóról behalatszik a szomszéd nő morgása, szitkozódása. egy pillanatig megáll a nyitott ajtóban. szürke haja fürtökben lóg feldúlt arcába. kövér testét rozsdavörös fürdőköpeny takarja. szeme körbejár. dühösen néz a kislányra, érthetetlen, habogó nyelven kiabál valamit. szilvia fél tőle, fél a szobába került sok idegentől. fél az orvostól, aki komoly arccal, sebes léptekkel közeledik hozzá. vele jön a fehérruhás nő is.

szilviának valami keserűt kell lenyelnie. kis idő múlva érzi, hogy elbágyad.

később valami feketét szorítanak a kislány arcára. pánik, félelem. szájaiba is dugnak valamit, torkában fájdalom. fulladás, félelem, félelem, szorongás. az agyban jégkristályok. nem szűnik a fehér halál látomása. elhagyottan, élettelen pusztaságban. ez a nemlétezés, a semmi. mit csinálnak ezek? valami önállósul szilvia testében. tudata most különálló golyó, nincs köze testéhez. fejében iszonyú fájdalom, mindjárt szétrobban. szilvia teste millió részre szakad, milliányi darabja összevissza kavarog. kísérlet a félelem semlegesítésére. a fájdalom átúrja a fejet, eléri a mellet, a szív kétségbeesetten kalapál, eléri a hasat, a lábakat. hagyjátok abba, hagyjátok abba. szilvia meghal. szilvia megfullad. szilvia megég. ne öljétek meg, ne öljétek meg szilviát.

szűnni nem akaró fájdalom. villámok, vörös és kék villámok törik össze szilviát. felforrt vére alaktalanná vált testében áramlik. ezt a testet korábban szilviának nevezték. ne tovább, kérem, hagyjátok abba, könyörögve kérem.

miért mindez? doktor, miért, mi rosszat tettem? szilvia állandóan a bűnt, saját bűnét keresi, de csupán vicsorgó zöld ábrázatokat lát, zöld szörnyetegeket. vad, tébolyult szemek nyelik el szilviát. szilvia egyre kisebb lesz, egy fekete, lélegző korporsóba temetik. a zöld szörnyeteg visszaszerezte szilviát. szilvia meghal.

semmi. üresség. halál.

órák telhettek el. szilvia nyöszörög a fájdalomtól. a doktor szeme egészen közel. most sötét, fenyegető szeme van. hazugok, mind hazudtak, hazugság. gyűlölet, harag, fájdalom, tehetetlenség. mi történt? mit tettek vele? miért büntették meg szilviát? rosszul lett, hányás. a nő a szomszéd szobában szitkozódik, morog, dörömböl a falon. mintha megállt volna az idő. a doktor fogja szilvia kezét. a kislány most már fél a doktortól. hazudott, hazudott szilviának. nem jó ember, nem igazi barát. ő ölte meg szilviát. magas fal emelkedett kettőjük közé. szilvia mereven fekszik. homályosan látja a világot, árnyékszerűen. ez egy más világ. mi történt? mi történt valójában? szilvia feje égő seb. teste megtaposott pép. sehol semmi épséges szilvián. a kislány önmagába húzódik, védekezik. elérhetlenné válik azok számára, akik a szobában vannak. lassan átcsúszik a nemléte. messze-messze a fájdalomtól, az iszonyattól, attól, ami vele történt. el az érthetlentől, a gyilkos erőszaktól.

*

zéró állomásán várok. két óra telt el, amióta kiengedtek a börtönből. szürke rancos szoknya van rajtam, fehér blúz. fekete hajam hosszan csüng alá. sovány va-

gyok, testemet szögletesnek érzem. reggel tíz óra, ma ünnepnap van zéróban. egy másodosztályú büféből előjönnek az első részek. sietős emberek mennek el mellettem. jól öltözöttek, céljaik, vágyaik, reményeik vannak. az érkező vonatból szállnak ki. egyesek kezében aktatáska. néha fiatal, gyermekes nők tűnnek fel. az állomás szürke, a csarnokban erős zaj. egy rendőr áll mozdulatlanul az igyekvő emberek között. aki a börtönből szabadul, annak büntudata van. ki-kerülöm.

mit keresek zéróban? az elmúlt húsz évben mindig mások parancsolták, hogy mikor aludjak, egyek, dolgozzam. most nekem kellene eldöntennem, hogy mit kezdjek napjaimmal. erre nem vagyok képes. vissza akarok menni börtöncellámba. védetté tesz. meg vagyok zavarodva. nem tudok mit kezdeni az idővel.

egy bár a szürke állomásépület mellett. vörös színű bárszéken ülök. megjátszom, hogy felnőtt vagyok. egy idegen jön, kérdi a nevemet. szilvána, mondom. szilviát most szilvánának hívják. lehet, hogy néha szilvio. egy sört kérek szilvánának.

szilvána-szilvio-szilvia leissza magát. ki vagyok én? most engedtek ki a börtönből. büntetett előéletű, beteg, sovány, női vonzóerő nélkül. elveszett ebben a világban, huszonegy éves, puszta szám. egy örült nő és egy iszákos apa törvénytelen gyereke. félek.

(...)

frau wankenried, elégedett vagy? tizenhatszor üztél egyik otthonból a másikba, egyik nevelőintézetből a másikba, egyik gyártól, fonógéptől a másikhoz. te, csodálatos családpótlék. néha rendőröket hívtál segítségül, mert féltél. utolsó gondoskodásod a börtön volt. elvetted tőlem kristófot. szörnyeteg, most elégedett vagy?

csend. hallgatás.

mondd legalább, mit tegyek? mikor vegyek levegőt, mikor egyek, igyak, mikor dolgozzam, aludjak. önállótlan vagyok, huszonegy éves. egy magára hagyott csecsemő, nem tud segíteni magán. félek. játssz, szilvána, játszd jól szerepedet. itt az alkalom, becsaphatod őket. ne sajnálj semmit, ez legyen legjobb előadásod, amelyet azért játszol, hogy megmenekülj. jól játszd ezt a darabot. a börtön közel van, mindig kéznél van valaki, aki kész arra, hogy megöljön. légy óvatos szilvána, ne bízz meg senkiben. ha valaki hozzád közeledik, lehet, hogy kínozd, gyilkosod. ne felejts el soha semmit szilvána, a felejtés haláloz lehet.

és szilvána hozzákezd új játékához. páncélruhát ölt magára. szilviát soha többé nem fogjátok látni, soha többé nem kínozzátok.

(...)

DÉVÉNY ISTVÁN fordítása

A bagoly titka*

Amikor az ápoló belenyomta a sebbe azt a rongyot, felkiáltottam. Megpróbált egészen a seb mélyére hatolni, láttam a szétroncsolódott bőrt, a kettényílt húst, a vért és a vérbe ragadt durva, fekete salakmorzsákat a térdem közepén tátongó seb legmélyén.

Félbehagyta a mozdulatot, a szemembe nézett, és láttam, hogy nem sok jóra számíthatok tőle. Biztosan sokkal szörnyűbb dolgokkal is találkozott már itt, a betegszobában. Bár még csak rövid ideje volt nálunk, ez a kis idő is elég volt számára, hogy fel tudja mérni, ki érdemel könnyőreletes bánásmódot, és ki nem. Egy gyerek, aki úgy sérül meg, hogy elesik, nem volt nagy ügy neki. Megpróbált úgy beszélni velem, mint egy felnőttel.

– Ugye nem akarsz teljesíteni a betegszobát? Most nem!

Szipogtam. Nem akartam sírni. Lemosta a térdem azzal a langyos vízbe mártott ronggyal és a szappannal, olyan volt, mintha darabokban nyúzták volna le a bőrt a lábamról, és mielőtt letépték volna a bőrcsatozókat, még meg is csavarintották volna őket. Rám nézett és elmosolyodott.

– Volt már rosszabb is, ugye, ezekben az években, biztos vagyok benne. Mutasd meg, hogy bátor fiú vagy! Tartsd magad, szorítsd össze a fogaidat, mindjárt kész vagyok!

Aztán már csak azért beszélt, hogy ne legyen csend. Arról beszélt, hogy mit csinált, és hogy most majd mihez fog kezdeni ebben a városban. Olyan dolgokról beszélt, amiket nem is ismert. Csak mondta, mondta. Egyáltalán nem érdekelt, amit az előző hónapok, a korábbi évek eseményeiről mesélt, vagy azokról az időkről, amikor én még meg sem születtem, és az is hidegen hagyott, amit a város szépségéről mondott. Nem is figyeltem rá. A szememet a plafonra emeltem, kitátottam a számat, és megpróbáltam teljes erőből lélegezni. Hogy teletöltsen a tüdőmet. Hogy teljesen megtöltsen levegővel. Egészen addig, hogy már semmi más ne férjen bele. Egészen addig, hogy a tüdőm annyira tele legyen, hogy szilárdná és áthatolhatatlanná váljon.

Bárcsak meg lehetne tenni ugyanezt a földdel! A házakkal. A városokkal. Akkor talán az itteni házak homlokzata nem lenne ilyen himlőhelyes. Nem lennének rajtuk ezek a lyukak. Ezek a ragyák. Akkor talán nem lehetne ilyen könnyen elpusztítani a köveket.

* Jean-Noël Blanc francia író 1945-ben született. Szociológusként Lyonban dolgozik, Saint-Étienne-ben él. Első regénye, *L'un ou les ciels peints* (Fédérop) 1977-ben jelent meg, majd 1985-ben két kötettel is jelentkezett: *Bardane par exemple* és *Alors comme alors* (mindkettő a Ramsay kiadónál). A most közölt novellát az író 1992-es *Fil de fer, la vie* című kötetéből vettük, amelyet a szerző műfajilag – az 1990-ben megjelent *Chiens de gouttière*-hez (Seghers) hasonlóan – „novellákból építkező regény”-nek definiált. (A fordító)

Megpróbáltam arra gondolni, hogy nem mindenhol lehet csak úgy szétveretni a követeket, hogy nem adatik meg mindenkinek, hogy ezt megtehesse, és próbáltam arra is gondolni, hogy én mindezt megismerhettem, hogy kiálltam ezeket a próbákat, ahogy mondják azok, akik nem tudják, hogy mi is történt, és hogy én már sokkal durvább dolgokat is megéltem, mint ez a kis seb a térdemen, de mindez nem használt, és sírva fakadtam. Vagyis nem egészen. Igazából csak kicsordultak a könnyeim. Nem hüppögtem. Nem sírtam. Csak folytak a könnyeim, akaratomtól függetlenül.

A pasas egy zsebkendőt nyújtott felém. Egy férfizsebkendőt. Túl nagy volt nekem. Össze volt hajtogatva. És durvább anyagból készült, mint az enyéme. Nagyobb és durvább. És fehér. Megtöröltem a szemem. A zsebkendőnek férfiszaga volt. Mint az apám zsebkendőinek. Apám szagára gondoltam.

Minden felnőttnek sajátos szaga van. A férfiaknak éppúgy, mint a nőknek. A nőknek inkább valami halvány illatuk van, mely a konyha, a vanília és a vasalás illatát idézi. Amikor minden rendben van, amikor a világban nyugalom honol, amikor teljes a csend a városban, a nőknek frissen mosott ágynemű illatuk van. Mint anyámnak. Nem akartam anyámra gondolni. A sebemre gondoltam. Az ápoló, amikor a sebemet kimosta, épp elég fájdalmat okozott nekem ahhoz, hogy ne tudjak másra gondolni, és ez így volt jó.

Azt hiszem, örültem, hogy egy férfi foglalkozik velem, és nem egy ápolónő. A nők túl gyakran sírnak. Azután pedig nehezen teszik meg azt, amit meg kell tenniük. Sírnak és sápítoznak, és túl gyengéden bánnak a sebesültekkel. Kiölik belőlük a bátorságot. Megnéztem a sebemet.

A seb körül a salak beette magát a bőröm alá. Apró kavicsok is megbújtak ott, a lassan megalvadó vércsíkok egyre vastagodó kérge alatt. A vér súlyosan, mocskosan sötétlett. Helyenként még ragacsos volt. A seb széleinél már szinte nem is folyt. A vérfoltok barnulni kezdtek. Megindult a varasodás. Már láttam néhányszor, hogyan alvad meg a vér. Nagyon gyorsan megy. Gyorsabban, mint az ember gondolná. A vér megbarnul, és egy száraz hárttyát képez. Ez alól egy ideig még folyik a friss vér. De azt beissza a föld. Már láttam ilyet.

Én nem nagyon véreztem. Csak ez az egy seb volt rajtam, ez a ragacsos vér és a salak, meg az apró kavicsok, fölöttük pedig ez a nyúlós nedv, ami lassan folydogált, és olyan volt, mint valami folyékony, átlátszó páncél.

Az ápolónak közelelről olyan szaga volt, mint a zsebkendőjének. Férfiszaga. A férfiaknak erősebb szaguk van, mint a nőknek. Szúrós. Mint az arcuk. Olyan érdesebb szag. Egy kissé kesernyés. Mint a nyál szaga. Mintha a szájukon kifújta levegőt lélegezne be az ember. És ez egy igen ellenálló szag. Nem lehet beléhatolni. Sűrű és nehéz, tömör, mint egy test. Egy nő illatába be lehet hatolni. Egy férfiéba nem. A férfiak szaga nehéz és tömör. Mint az apámé és a fivéreimé volt. Azelőtt.

Rájuk sem akartam gondolni. Beleharaptam az ápoló nagy zsebkendőjébe.

Kintről behallatszott a munkazaj. A lapátok, a teherautókról lezúduló föld, a lehulló kövek zaja. A munkások kiáltásai. A helyükre kerülő cementlapok koppánásai. És egy buldózer mormogása. Távobabb valaki kiabált. Egy fűrész sívítását is hallottam, valamit szétvágta. Talán egy acélrudat. A betonozáshoz. Túl magas és csikorgó volt ez a zaj. Beleborzongtam. Ahogy hallgattam, az volt az érzésem,

hogy e sivítás mögött nincs is semmi más, csak a csend, és úgy tűnt, hogy e csendnek nincs mélysége, kiterjedése, és mögötte már tényleg nincs semmi. Pontosan az a fajta zaj volt, amit nem tudok elviselni. De teljesen felesleges lett volna becsukni az ablakot, hogy megszabaduljunk tőle. Az ablaküveg már rég nem volt meg.

Az ápoló felültetett egy asztalra, hogy kényelmesebben dolgozhasson. Valahányszor fölém hajolt, egy hajtincs odalibbent a bal szemem elé. Az ápoló elhúzta a száját, pislogott, a fejét rázta. Mindez nem zavarta abban, hogy végezze a dolgát, azzal, amije volt. Nem volt sok mindene. Langyos víz és szappan. A Gyermekmenhelyen nem volt annyi sebesülés, hogy jogunk legyen részesülni a nagy nemzetközi segélyszállítmányokból. Már az is nagy dolog, hogy volt szappanunk. A nemzetközi segélyszállítmányokkal érkező gyógyszereket főleg a kórházaknak szánták. Nekünk, a Menhelyen csak afféle elsősegélynyújtó felszerelésünk volt. És egy ápoló. Ezzel kellett volna ellátnia engem anélkül, hogy fájdalmat okozzon nekem. Nem nagyon sikerült.

Előre hajoltam. Látni akartam. A megtisztított seb mélyén fehéres húscafatokat láttam. Vértelen, sápadt húsmorzsálékot. Majdnem teljesen fehér volt. A körülötte lévő hús sokkal sötétebbnek látszott. De azért nem volt annyira sötét, mint a seb legmélye. Ott, a seb legmélyén volt egy pici sötét tócsa. Megfeketedett vér. Mint egy kis fekete tó, meglepően tiszta, éles partvonallal.

Nyugodtan nézegethettem a testem belsejét anélkül, hogy igazán komoly fájdalommal lettek volna. Talán a gyógyszer miatt, amit már néhány napja szedtem. Azóta, hogy egyik éjjel, a hálóban annyira kiabáltam. Állítólag üvöltöztem. Én semmire nem emlékszem. Másnap reggel, amikor az a vöröskeresztes nő ott járt, elmondták neki, mi történt, a nő a fejét csóválta, majd adott egy doboz gyógyszert. Kifejezetten nekem. Valami bonyolult nevű pirulákat adott, senki másnak, csak nekem. Az idegeimre – mondta.

Talán e pirulák miatt tudom most ilyen nyugodtan szemlélni ezt a sebet a térdemen, és látni, mi van a bőröm alatt. A mélységeket. A belsőmet. Vöröses, sötét és helyenként fehéres. Húsrétegek és cafatok. Sohasem gondoltam volna, hogy ilyenek vannak a bőröm alatt.

A pasas a combomra tette a kezét:

– Szorítsd össze a fogadat, kicsim! Mindjárt kész vagyok a seb megtisztításával, aztán összevarrom. Az fájni fog, bátornak kell lenned.

Mindkét kezemmel belekapaszkodtam az asztalba. Kint egy katonai teherautókból álló konvoj haladt el. Megismertem a hangjáról. Ezek nem a mieink voltak. Erősen behunytam a szemem, a fejem a plafon felé fordítottam, összeszorítottam a fogamat, sokáig így maradtam, ebben a testtartásban, kezemmel az asztalba kapaszkodva, hátravetett fejjel, lehunyt szemmel. Nem akartam kiabálni.

És akkor hirtelen eszembe jutottak a bagoly szőrgolyócskái. Azok, amiket annak a háznak a padlásán találtam, ahová bevettük magunkat, hogy tűz alatt tudjuk tartani az utcát. De régen is volt! Emlékszem, zsebre vágtam ezeket a golyócskákat, hogy majd megvizsgálhassam őket, ha a harc véget ért, és arra is emlékszem, hogy mindvégig, amíg ott voltam a lőszeres ládák mellett, és adogattam az újratöltött táraikat a harcoló férfiaknak, nagyon vigyáztam arra, nehogy szétnyomjam a szőrgolyókat, amikor időnként hasra kellett vágnom magam.

Barnásszürke golyócskák voltak. Piszkos selyemgubókra hasonlítottak. Nem

volt szabályos formájuk. Látszott, hogy valami szilárd és kemény rejtőzik az összeszáradt, szőrös burok alatt, és ez a valami elég erős és hegyes volt ahhoz, hogy helyenként majdnem átfúrja a golyócska száraz burkát. Szerintem pont olyanok voltak, mint a múmiák, ahogy a megbarnult, törékeny bőr ráfeszül a bordáikra, a csontjaikra. A baglyok által kihányt golyócskák burka szemmel láthatóan összement, ahogy kiszáradt, és az, ami belül volt, mindinkább kinyomta a bőrt, mintha az a valami ki akarna onnan törni.

Segítettem egy kicsit, hogy azok a dolgok, amik oda be voltak zárva, kijuthassanak. Hogy fény derüljön a bagoly titkára. Később, amikor már nyugalom volt, kivittem a golyócskákat a teraszra. Hoztam egy vödör vizet és egy csészealjat. Az ég tiszta volt, a szél elállt, csak az ágyúdörgés hallatszott a távoli hegyekből. Nyugodtan dolgozhattam.

Lemostam a golyókat. Egyesével. Először egy megnedvesített ronggyal letörölgettem őket. Mindegyiket megtisztítottam. Aztán beletettem őket a vödörbe, hogy ázzanak egy kicsit. Így könnyebb lesz lehámozni róluk a burkot.

A golyócskákon lévő hártya filcszerű volt. Szőrszálak tapadtak bele. Ez alkotta a burkot. Nem volt túl ellenálló. Az áztatás megpuhította, helyenként szétfoszlott, így aztán a golyókat könnyen meg tudtam hámozni. Belül barna, kocsonyás sarat találtam. És aztán már nagyon gyorsan kiderült, hogy mi is rejtőzik abban.

Csontváz maradványok. Lilliputi méretű állatok csontjai. Miniatűr koponyák, picurka bordák, tűhegyes kis csontok, csontszilánkok, mint valami csipke. Pici szörnyetegek maradványai.

Szinte semmi súlyuk nem volt. Nagyon óvatosnak kellett lennem, hogy el ne törjem a csontocskákat, ahogy kézbe vettem őket. Egészen apró csontocskák. És mindegyik oly aprólékos pontossággal volt megformálva, hogy sokáig el lehetett nézegetni őket, és oly törékenyek voltak, hogy némelyik már attól kettétört, hogy a két ujjam közé fogtam.

Ahogy elnéztem ezt a miniatűr temetőt, nem is gondoltam az egerekre, a cicakányokra, arra, hogy ezek is éltek egy ideig, mielőtt így végezték volna. Nem gondoltam ezekre a kis állatokra, amiket a bagoly megevett. Ezek a csontok túl tiszták, túl tökéletesek voltak ahhoz, hogy az embernek a halál jusson eszébe róluk. Ezek csak afféle kidobott, kiköpött, felesleges maradványok voltak. Pici állatok roncsai, melyeket szétszaggatott egy vihar, és melyeknek tisztára mosott maradványai oda hullottak eléem, a teraszra.

Sorban letettem a csontokat egy előzőleg megtisztogatott kőlapra, a feladat megkívánta gondossággal, formájuk, hosszuk, vastagságuk szerint csoportosítva egymás mellé raktam őket, és az elpusztult kis állatokra gondoltam, meg a házakra, amiket a teraszcél körbepillantva láttam.

A házak bőre is foszladozott, és lehetett látni, hogy mi van alatta. És azt is, hogy hogyan csinálták őket. A homlokzatok alapján az ember azt gondolta volna, hogy ezeket a házakat cementből vagy betonból építették. Aztán észrevettem, hogy a falak téglából készültek. Hogy ezt megtudhassuk, elég volt eltüntetni róluk a vakolatot. Megrepszteni. Szétlőni. Igen, elég volt szétbombázni a vakolatot, hogy megtudjuk, mi rejlik a házak bőre alatt.

A téglák, melyekből a házak épültek, lyukasak voltak. Keményre égetett vö-

rös vályogból készültek, a közepük üres volt, a téglák és ezek a kis üregek tartották meg a falakat, a házakat. A falakba csapódó gránátok megmutatták, hogyan is épültek fel ezek a házak téglákból és lyukakból.

Felkiáltottam, amikor az ápoló megrántotta a cérnát, hogy összehúzza a seb széleit. Erősködött, hogy rendesen össze kell zárni a sebet, és én úgy éreztem, mintha egy vékony pengéjű késsel döfködnék a térdem. Vagy egy mezei egér hegyes csontjával. Üvöltöttem.

Megszorította a combomat, közvetlenül a térdem fölött. Nagyon erősen. Éreztem, ahogy a hüvelykujja szétnyomta az izmaimat. Láttam, hogy az a tincs megint behullik a szeme elé, és láttam, hogy megint grimaszol.

Ellöktem magamtól, hogy megnézzem a térdem. Látni akartam, hogy varrja be a sebet, összecsapintva a bőrt a sebszéleken, látni akartam, nem csinál-e nekem egy új száját a térdemre. Egy bevarrt száját.

Visszalökött. Azt mondta, hogy ne nézzem. Hogy később még eleget nézhetem. Hogy amíg csinálja, gondoljak másra. Virágokra, például. Vagy a közelgő vakációra, hiszen most rendeződött a helyzet a városban. Vagy a békére. Hiszen most eljött számunkra a béke ideje. Azt akarta, hogy válaszoljak neki. Mert megesküdne rá, hogy a kiabáláson kívül én másra nem is tudom használni a hangomat, hogy nem tudok beszélni. Mintha, legalábbis a szavakat illetően, be lenne varrva a szám. A szám is.

Ismét megmutatkozott, hogy nem idevalósi. Virágok! Vakáció! Meg hogy rendeződött a helyzet. Úgy beszélt, mint a külföldi rádiók. Hogy virágokat lássak, a demarkációs vonal környékére kellett volna mennem. Az az a hely, ahová végképp nem volt szabad menni. Soha. Elvileg jogunk volt ott lenni, de a környék tele volt orvlövészekkel, és valóban ez volt a város legveszélyesebb pontja.

Úgy tűnik, hogy most már oda lehet menni. Már nem lőnek. Merthogy béke van. Már nem hallatszik fegyverdörgés. A béke azt jelenti, hogy csak a csendet lehet hallani.

Akárhogy is van, legyen bár béke, én aztán soha nem fogok odamenni. Jó okom van rá. A tüskés szederbokrokon, fügefákon és akácfákon kívül néhány más növény is van arrafelé. Még nevük sincs. Az ember bekúszik a sűrűbe, a bőrt összeszagatják a tüskék, és ott, a bozótos legmélyén, jól elrejtve, ismeretlen fajtájú bokrokat talál. Vörösek, sötétvörösek, törzsükön puha, fehérítő kidudorodások, az ágaik egészen összevissza nőnek, és olyan vékonyak, hogy két ujjal el lehet őket pattintani. Senki nem tudja, mi a nevük ezeknek a bokroknak. Tele vannak méreggel, és ha tüskéik megkarcolják az ember bőrt, a halálos méreg azonnal behatol a testbe. Ezek teljesen ismeretlen növények, mert a világon még soha, sehol nem volt olyan növény, amelyik ennyi emberi vérrrel átitatott földből sarjadt volna ki.

Azok az emberek, akik nem éltek ebben a városban, nem is érthetik meg. Azt hiszik, elég azt mondani, hogy itt a béke, és akkor a gyerekek máris újra elkezdnek játszani az utcákon, mihelyt összevarrják a térdükön a sebet.

Nem tudtam megmagyarázni neki, az ápolónak, hogy ez nem úgy van, ahogy ő gondolja. Semmit sem tudtam mondani. Csak néztem, ahogy befejezi a seb összevarrását, és akkor megláttam az óráját. Acélból készült, a pántja is fémből volt, valóban olyan órának látszott, ami mindent kibír, ütésálló, törhetetlen,

vízhatlan és minden egyéb, ami csak a tartósság szempontjából elvárható, és mégis, az üvege törött volt. Olyan erős ütést kapott, hogy az üveg szinte kifehéredett, alig lehetett látni alatta a mutatókat. Egy bizonyos szögből nézve egyáltalán nem látszottak, s az ember azt gondolhatta, hogy nincs is semmi az üveg alatt, melynek tompa fénye most egy kinyomott szemre emlékeztetett.

Kintről egy mozgóárus kiáltása hallatszott. Egy férfié, aki kis kordóját maga előtt tolva járja az utcákat, tollseprűket és tisztítószereket árulva. Azt mondják, még ablaktisztító szereket is árul. Nem hiszem, hogy sokat adna el ezekből. Nem tudom, maradt-e akár csak egyetlen ép ablaküveg is a városban.

Mindenesetre az ő üvegtisztítója sem tudná újra átlátszóvá tenni az ápoló karórájának üveglapját. Késő.

Az ápoló felegyenesedett. Mosolygott. Azt mondta, kész van, végzett, brávó, bátor fiú vagy. Megveregette a vállamat. Elégedettnek látszott. Azt kérdezte: És mit fog csinálni ez a nagyfiú most, hogy ilyen szépen rendbe hozott, új térde van, szinte nem is fog látszani a heg, szóval mihez kezd most, hogy immár egy háború nélküli városban élhet, mit akarsz csinálni később, ha majd nagy leszel, mondd csak, nyisd ki a szád, csak egy kicsit, hogy megnyugodjak, hogy tudsz beszélni.

Nem volt képes megérteni. Ahogy a tábornok mondta a rádióban: senki más nem tudja megérteni rajtunk kívül, hogy ez a béke csapda. Pontosan ezt mondta a tábornok. Hogy ez a béke, testvéreim, amit ránk kényszerítenek, egy szörnyű csapda. Hogy folytatni kell a harcot. Testvéreim, készüljünk a csatára! Országunkat megszállták, de egy napon győzelmet aratunk a megszállók felett, mert úgy helyes, hogy minden közösségnek meglegyen a saját földje, ami csak az övé, és nem jó, ha arra kényszerítik a különböző népeket, hogy együtt éljenek, olyan népeket, melyeket minden elválaszt egymástól, kezdve a vallással. Folytatjuk a harcot, és győzni fogunk, mert az igazságért harcolunk, és Isten mindig velünk lesz. Ó, testvéreim, szép lesz meghalni az igaz ügy szolgálatában!

Apámmal együtt hallgattuk a tábornok rádióbeszédét. Amikor az apám még élt. A fivéreim is ott voltak velünk. Most már nincsenek itt a fivéreim, és nincs itt apám sem. A tábornok beszél a rádióban, én pedig tudom használni a Kalasnyikovot és az Uzit, sőt az AKM-et is, azt is tudom, hol lehet ezeket megvenni, meg a lőszert hozzá. Én készen állok.

Sikerült megőriznem a rádiót is.

Rámosolyogtam az ápolóra. Tudom, milyen az a mosoly, amit a hozzá hasonló emberek szeretnek látni a gyerekek arcán. Az, ami mindig elérzékenyíti őket. Elővettem azt a mosolyomat, ami a legjobban hasonlít egy gyerek mosolyához.

És azt az egyetlen dolgot mondtam neki, amiről feltételeztem, hogy képes lesz megérteni: hogy ha örömet akar nekem szerezni, adhatna néhány elemet a rádiómba.

Mosolyogva bólintott, és azt mondta, rendben van, hiszen a béke: a zene.

TAKÁCS M. JÓZSEF fordítása

Szűkmenet

1.

*Kisüt a nap, majd újra elborul:
gyarló felszínek fodrozódnak.
S minden mögött, ridegen és vigyázón:
tudás szürkéje, rezzenéstelen.*

2.

*Kéred angyalod, emeljen
a test fölé. Akkor sem lehetsz
szabad: feszül a megcsomózott lélek,
oldódást várva, míg a létezés tart.*

3.

*Kiáltás hatol át a párán,
puhán gördülnek hűvös kerekek.
Minden fűszál ígéret:
nagy lesz a nyár.*

4.

*Várákozásból szőni-fonni,
felhőkből leveleket írni,
emelni tornyot sóhajtozásból:
jó, ha felkelsz korán – sok a te munkád.*

5.

*Hidegrázás, görcs görbít embrióvá.
Hol egy anya, hogy méhébe fogadjon?*

6.

*Mert ugyanoda vezet minden út.
Azt gondolnád, haladsz – rég célba értél.
A szavak íze néha már ma is:
akár egy marék föld a szádban.*

7.

*Távoli tájban forrón lüktet
lehetősége minden elmaradt
cselekedetnek.*

8.

*Meghaltál – élsz. Annak,
aki voltál, ez áll a sírján:
Kért fájdalom nélküli utat,
s út nélküli fájdalmat kapott.*

9.

*Nincs büntetés. Csak egy
szelíd hang, mely azt mondja:
próbáld meg újra. S ez a
legsörnyűbb: nekiveselkedni,
megint.*

10.

*Megálmodtad, hányszor,
a penge útját húsdobban,
nyelted a vért, érezted a torkod
szétszabdoló vágásokat.
Jársz-kelsz, mindennek ellenére.
Csak a feladat elvégztén
adatik pihenés.*

11.

*Jó az állatnak: nem ismer
szerelmet, halált. Még jobb
a növénynek: nem ismer szenvedést.
Mersz-e könnyörögni
szőrös bundáért, pikkelyért;
mersz-e vágyakozni
gyökér után? Nem kell-e félned,
hogymint már annyiszor:
meghallgatásra talál az imádság?*

12.

*Bekötött szemmel, nedves
alagútban. Tompa
visszhangok. Ami marad:
ízlelés és tapintás.*

Egy kert

I.

*Csak a színek egyensúlya hullámszik,
de a kert mindig ugyanaz. Lélegzik,
növekszik, levedli bőrét, és újat
sarjaszt, néha megsebesül, de sebe
beforrad, összehúzza magát és elszunnyad.
Aztán haragra gerjed, és ellenséges méheket
küld feléd, de befutsz előlük a házba.*

II.

*A sövényt gondosan nyírják,
és az örökzöldek alól mindig
összeszedik a lehullott leveleket.
A fény függőleges tavacskaiban
áttetsző bogarak lebegnek, de
vadállatok rázzák a rácsokat hátul.
(Ezt csak elképzeled,
sohasem mertél odamenni.)*

III.

*És mindig máshova teszik a nyugágyat.
Nem az árnyékot követik, és nem is
a napot, csak szeszélyesek. Az asztalra is
mindig másféle terítőt terítenek.
A gyerekek közben megtanulnak szépen enni,
és nem beszélnek tele szájjal.
Játékból sátrát vernek a bokrok között,
és könnyörögnek, hogy ott alhassanak éjjel.
Képzeletük baglyot költöztet a diófa odvába,
és nem tudják eldönteni, hogy csodálják-e
vagy féljenek tőle.*

IV.

*A sírásók bakancsa sáros ,
de leveszik, mielőtt bemennek a házba.
És mindegyik megköszörüli a torkát,
mielőtt egyikük megszólal, hogy az asszonynak
megígérje, három nap alatt végeznek a kerttel.
Búcsúzáskor vesznek a süteményből.
Aztán a harmadik nap végén,
amikor nem látja senki, a kertet
meghintik temetői humusszal.*

V.

*A nap felkél, lenyugszik, ezernyi
felhő száguld el az égen, a tél párás,
gyöngyszürke fényei váltakoznak
méz-ikrás sűrű nyarakkal, avar-melegben
alszanak a bogarak, közben megváltozik
az újság neve, és az olvasóé is megváltozik.
Aztán lemondják az előfizetést.*

VI.

*Sorban eltemetik a macskát, a kutyát, a kanárit,
és nem vesznek helyettük újabb állatokat.
A kiszáradt almafát kivágják,
és nem ültetnek a helyébe semmit.
A gyerekek elveszett játékát, mint
lezuhanó gép fekete dobozát, hirtelen
megtalálják a fűben, de még aznap,
mielőtt jobban meg merték volna nézni –
ők is elveszítik.*

VII.

*A kerti tóban porcelánhajó.
Csak dísz, úszni nem tud.
A fiú emlékezetében egy újságpapírhajó
úszik és átázva sem süllyed el.
Viszi magával a kertet,
utasai némán zokogva integetnek.*

Visszapillantás egy versre

(1)

*Mint lécet a sáros földbe,
éjvizi versembe úgy szúrtam
azt a földmérő-motívumot
a dolgos kézből kihullott
eszközökről. Persze, valaha
K-éi lehettek, de róla egy
szót se többet, ő egy efféle
versből mindenképp kihagyandó.
De hát, ha így is teszek – ő,
e század földmérői közt első,
menthetetlenül benne van.*

(2)

*A lábamat beszívó mocsártól
ugyan megmentenek a szürke holtak,
de nem veszik észre, hogy míg
itt lenn a horgonyukba fűrgén
megkapaszkodom, ott fenn kissé
megbillen velük az árbockosár.*

(3)

*De van-e még házam,
paplanos ágyam,
ahová visszabújhatok
egy ilyen vers után?*

Hintalovakról

Frankfurt, Buchmese

Németh Gábornak

Valamennyi dicsőség fogadja ásitásomat.
(Weöres Sándor)

Ajánlom Tandori Dezsőnek is.

Csaplár Vilmosnak, Szilágyi Istvánnak és Kőrösi Zolinak. Dobainak, Balázs Attilának, Láng Zsoltnak, Spirónak. Forgácsnak, Forgáchnak. Mikszáth Kálmánnak. Azoknak, akik *szerintem* valahogy kimaradtak. A nem tudom pontosan megmondani, miből. Nem tudom, hogy miből, és, azt hiszem, épp ezért kezdtem el írni róla,* hátha közben megtudom.

A Frankforti Könyvvásárt nehéz elmesélni. Olyan, mint valami irdatlan túlzás. Minden évben csinálnak ilyen túlzást, és minden, mint a mesében, éppen úgy van ott.

Költőket nem említek, annyira még nem a mesében vagyunk, mondjuk Mar-nót vagy Borbély Szilárdot nem említem, a költészet, minden ellenkező híresztelés ellenére, eleve maradt ki abból a fogalmam sincs, miből. A bejáratnál áll egy szobor. Húszméteres. Ember, lapos, fém és mozog. Ember, aki kalapál. Lassan kalapál, de állandóan. Valamit tart a kezében, és mintha azt kalapálná. Azért inkább mellé: lassan és mellé. Mások meg nyilván másokat (nem) sorolnak, ez rendben is van, így aztán elég villámgyorsan kikerekedik az összes létező és nem létező írószervezet tagnévsora, és ha az úgy már persze nem igaz, viszont így sem, de viszont nincs igazság. Az oldalából kilóg a villanymotor.

Vagyis van igazság, csak igazságot tenni, olyan nincs. „Ha az igaz diskurzus a görögök óta már nem az, amely megfelel a vágnak, vagy nem az, amelyik a hatalmat gyakorolja, akkor az igazságvágyban, az óhajban, hogy elmondjuk ezt az igaz diskurzust, mi egyéb munkál, ha nem a vágy és a hatalom?”** Most egy kisfiú vezeti errefelé a kutyáját. Kutyá, gyerekkel. Hogy, vegyük ezt, kizötyög egy autóbusznyi derék ung. Dichter Frankfurtba, elvégre Schwerpunkt Ungarn van vagy mi, és ott nagyon súlyos arccal, vérbe frusztrálva sétál le-föl a csomagolópapír-dizájnban, az nem igazság. Csak igaz. Éjszaka zötyög. Szállás megspórolva. Direkt zötyög a busz. Más meg röpköd, mint a huzat, malévvel, meg minden. Nemigaz?

Dehogynem.

A gyerek néha megáll és ráül a kutyájára, megfogja az állat fejét a két fülénél. Fogja az állat fülét, az pedig néz rá. Cibálás. Aztán mennek egy darabig, aztán megint ráül a kutyára, fűtyörészik, vakarja a lábszárát a zokni fölött. Sámli állatból, a legbarátságosabb jelenetek. Két kövér nő nézi a kutyát, meg a fiúcskát a kutyán. „A már régóta bennünk élő igazságvágy

természetére jellemző, hogy a hön óhajtott igazságot csak elkendőzheti. Ekképp előttünk csupán egy gazdag, termékeny, szelídített erejű és hamisan egyetemes igazság jelenik meg.”** Kettenhofweg, nem valami érdekes tipp-topp utca, a Hauptwache felé. Jelentős forgalmat bonyolítanak. Hogy volna olyan, ő azt várja el, hogy valakik, de nincs megadva, hogy ki, „a magyarok”, állam, intézmény, elintéznék helyette (legalább az irodalmi) ügyeit, és az jó volna. Jó volna sört inni és csirkét ropogtatni a sörhöz. Nem intézik. Nem, mert jó lenne, csakhog, azt hiszem, ilyen nincs, nem így megy.

Akkor véleményem szerint jól tette-e, hogy felült arra a buszra vagy nem, csak úgy érdeklődök. Meleg van, kellemes őszi eset, a sötétedést alaposan kivilágítják. A szökőkútban nincs víz, kiskölkök mászkálnak benne. Pesszimista kisfiú és optimista kisfiú lovat kérnek a Jézuskától, ez anyukám kedvenc tanmeséje, és mivel PesszKisf szülei gazdagok, kap is a gyerek egy (anyai szótár) pompás hintalovat, ugye. Csakhogy ő nem ilyen lovat akar. De nem ám. Allgemeine Hypothekenbank, Alte Oper, DEM WAHREN SCHOENEN GUTEN, egy nyilvánvalóan zeneszerző áll a homlokzaton, daliás kő. Bank, szálloda, felhőkarcoló, Jederzeit Sicherheit. Az a kis baj, hogy nem illet.

Hanem rendeset.

Rendes ló, ne hinta. Legyen lószagú. Éljen, csak aztán haljon meg. Látom saját magamat, ahogy kérdésekre válaszolok.

OptKisf szülei viszont kurvára szegények, mindösszesen néhány lócitromot bír begyűjteni apuka, hát, nagy az öröm, úgymond, itt járt a lovacska, csak elszaladt. Most akkor jó neked, jól tetted-e, hogy kijöttél?

Igen, jól. A Münchener Straßén nem valami ajánlatos, de nagyon szórakoztató sétálgatni. Tessék, nézz szépen körül, édesem, számolj le az ábrándjaiddal, add föl, ne remélj, ne akard. Nem, mégse nézz oda, ne számolj le semmivel, csináld tovább nyugodtan, nézd komédiának, tarts ki az illúzióid mellett, engedd magad elsülylyedni „abban a szlúnni nem akaró morajban, amelyet irodalomnak neveznek.”** Látod már, hogy is megy, csak ne hidd el, hogy azt látod valóban. És ne hidd oly nagyon, hogy annyira minden ezen a hiúság-cuccon múlik.

Azt se, hogy semmi.

Bizakodni és elbizakodni kényes határ, a hübrisz rendesen el van osztva közöttünk. Csak úgy nem szabadulsz meg. Hübrisz nélkül lenni a bölcsesség legfelsőbb foka. Ilyen felsőfok nincs. Vagy túlzottan is az öregséggel esik egybe. „A hősről beszélni, hősként beszélni, művet alkotni, azért beszélni, hogy mások erről beszéljenek a végtelenségig, a »dicsőségért« beszélni (...) a halál felé tart.”** Most valamiről eszembe jutott egy régi, meghitt családi jelenet, amikor boldogan mesélni kezdem otthon, hogy kiadják az első könyvemet, anyámnak pedig az volt az ártatlan kérdése, hogy és ezért neked mennyit kell fizetned.

Mármint hogy nekem. Én fizetek. Ez akkor fájt, pipa voltam az én anyukámra, de hát végül is nem az-e igazából a kérdés, hogy miért csinálod?

Látom magam, ahogy kérdésekre válaszolhatok. Úgy nagyjából azért, szerintem, látom. Nagyjából, szerintem, válaszolok. Hogy, ez tényleg egy válasz, ha teszem azt, remekül megy majd ez a Frankfurt-ügy, flottul megy, akkor sem történik semmi, és ha rémesen, valami akkor is lesz azért. Optimista és pesszimista verzió, attól függ, hogy optimista kisfiú méltóztatok-e lenni vagy pesszimista kisfiú. Körülbelül így van. Csak körülbelül, mert pontosan nem.

A könyvvásár eleve sikerre volt ítélve. Mondta a minap egy pécsi frankfurtozás-szon Németh Gábor. Úgy alakult, hogy előbb szépen előadtam az optimistán pesszimistát az őszinteség-projekt jegyében, aztán kissé elégedetten letettem a mikrofont. Még frankfurtozunk egy darabig, nyomatjuk, tévé, sajtó, mindenféle, dől a rizsa. Nem mondom, hogy a hazugság. Én biztos nem hazudok, el van határozva, ez kifejezetten a cél. Félrebeszélés, igen, más véleményekhez képest mindenképp félre, csak hogy mindenki a maga helyzetéből beszél ki, miből másból, és az a beszéd más helyről nézve *félre* van. Tény, hogy „a magyarok” nem tényező, a német médiában nem szereplünk, az Ungarn szó még időjárás-jelentésben sem hangzik el, most meg kinyitottál bármit, onnan biztos valami magyar bújt elő.

Kinyitod a szekrényajtót, kizuhan egy magyar író. Ez jó. Nekem speciel *jó volt*.

Megjelent két német nyelvű könyvem, részt vettem iksz számú felolvasáson, ide-oda utaztam, jól elfáradtam, ezért lehet, hogy egyszerűen csak *nem ér*, amit mondok. Noha azt hiszem magamról, hogy *távol* tudok állni. „A görögökhöz hasonlóan, akik nem eltávolodtak a hübrisztől, mivel elítélték, hanem bizonyos távolságban foglaltak állást e mértéktelenségtől, ahonnan pontosan fölmérhették.”** Mert aztán Németh Gábor következett, fölvette azt a mikrofont, és elmondta három bővített mondatban, hogy mi volt.

Nem azt, hogy mi volt, mert mi lett volna, csak annyi történt, hogy valaki halál nyugodtan, mindenféle fontolgatástól mentesen, nagyképűség, sértődöttség és kompenzálás nélkül elmondta a véleményét. Nem írom le, hogy mit, írja le ő. Mintha, úgy látszik, ki lehetne mégis kerülni azt, amit nem, hogy csak a saját helyzetéről beszélj.

Ezt ír meg, mondtam neki az Iparos nevű étteremben, borjúbécsinél.

Nem írja meg, mert akkor az lenne, hogy izgatja, fontolgat, nagyképű, sértődött és kompenzál.

Én meg végképp nem írok semmit. Fölkérésre sem. A *Jelenkor* című folyóirat kifejezett fölkérésére. Kizárt. Mondjuk, valamit a dizájnról.

Szemben épp lomtalanítás, olasz párociska vitatkozik valami doboz fölött, hogy vigyék-e, a férfi vinné, a nő nem. Arról, hogy nem külön a dizájn snassz, mert az nincs külön, nincs semmi külön, egy elgondolást, a szemlélet módját a formája adja ki, ez a tuti-historizáló-szürkebarna a dolog volt maga. Szűköcske helyek, borongás, halott szobrok, „sajátosan szomorú történetiség”. Semmi szín, semmi él, semmi kedv, biztosra menni, beállni védekezni, jó a döntetlen is. A doboz olyan, mint egy öreg írógép. Mákkina, mondják többször is, aztán végül csak elviszik, a férfi cipeli, a nő kiabál vele. Például nem Tandori Dezső csinálta a sóműsort.**

Holott világos, hogy Tandori Dezsőnek kellett volna csinálni a sóműsort. Volt sóműsor, ezt hagyjuk, nem-Tandori, mert a Tandori megsértődött, ami abszolút az ő dolga, imád sértődni, viszont nem muszáj hagyni, hogy megsértődjön. Meg kellett volna kérni, aztán még egyszer, na még egyszer, aztán letérdelni, lemenni hídba, és úgy maradni. Nem volt Tandori, és nem az Esterházy nyitóbeszédében megütött önironikus vidámkomoly, németmagyar hang ment to-

vább. Hanem a szobrozós. A megnyitón tegnap valaki beszélt sokáig az egyik visszhangos épületben, azt hiszem, spanyolul, csak a visszhangozást lehetett hallani. Állítólag Octavio Paz volt, vagy kétezer ember unatkozta végig. Aztán lelkes taps, így ébresztgeték egymást, nyilván tényleg Paz volt. Vagy pedig arról, hogy majdnem nem lett vidámkomoly német-magyar író-focimeccs (de aztán lett, 6:4 ide), be se rakták a programfüzetbe, igaz, csupán három német TV-társaság volt rá kíváncsi.

Magyar nem. Végül is a németek szervezték meg, hogy elverjük őket, nekünk mindössze egy autóbust kellett volna előállítani a veréshez. Nem áll elő.

Nem jött oda.

Mielőtt odajött volna, már el is tűzött. Ámde szervezésről aztán igazán 1 szót se. Az egy szakma, vagy kitanulod, plusz érzék, plusz szerencse, plusz szív, vagy nem. Amúgy mindenki bír szervezni, aki bír szívet hozzá, legfőljebb nem jön össze, de érdekes, hogy olyankor, ha szívügy van, az nem baj. Karádi Éva például tud. Nyilván a ♥ miatt. Vagy Irene Rübberdt. Wilhelm Droste, Hárs Endre. Bernáth Árpád tényleg mindent megtett, ez ki lett próbálva. Inkább csak annyit, hogy miért van ez a riadt, kétségbe zuhant, magyar turáni örület, ha valamit el kell intézni. Szervező hölgyek *hősiesen* szerveztek, és csak felváltva sírták el magukat az idegességtől és kimerültségtől, sosem egyszerre. Például Budai Katival minden nap szép nyugodtan együtt reggelizhettem volna kies Bad Vilbel-i hotelünkben, ha reggelizett volna, de nem reggelizett, hanem reggelizés helyett elrohant.

Az nem reggelizés, hogy valaki lerogy egy székre, furcsán néz, beleharap a zsömléjébe, rágja kicsit, nyel, aztán felpattan és elrobog.

Hogy, maradjunk kicsit még a busznál, Leitmotiv, busszal szállítás volt, de az *nem volt az*, mivel a buszvezetők azt csináltak, amit akartak, akkor és oda furikáztak, amikor és ahová kedvük tartotta, úgy tévedtek el, és olyan pimaszul viselkedtek, ahogy nekik jólesett, ezért aztán mindenki akkor és oda utazott, és úgy keveredett el, amikor, ahová és ahogyan a buszvezetők akarták, közben olyan pimaszságokat nyelt le, amelyet a buszvezetők kigondoltak, ugyanis csak annak volt szállása Frankfurtban, akit a németek hívtak meg, és a Garacziéknak valami haverjuknál. Meg Farkas Zsoltnak, csak úgy, vadidegeneknél, de őt amúgy a kutya se hívta ide.

Még először (Németh Gáborral együtt) benne volt a névsorban, aztán egyszer csak már nem, kihúzódt, nem mintha bárki szólt volna neki. Pedig éppen ilyesmi szubverzív, nyelveket is tudó irodalmárokat kellett volna valahogy összehozni, leültetni német meg mindenféle más kollégáikkal, mondjuk Földényt, Kálmán C. Györgyöt, Kulcsár-Szabó Zolit, Alexát vagy Bán Zoltán Andrást. Vegyük például a Bánt.

A Bán beszéde nem jóindulatú (hanem rossz, ld. *Nappali ház*-beli frankfurtozása), de oly mértékben rögzített, a saját igaz(ságtalan)ságaihoz rögzült, és ezáltal valahogy védtelenné váló, a beszélőt magát is rendesen kiszolgáltató, bosszantóan önvesztélyes, hogy könnyű (szórakoztató, mulatságos) viszonyulni hozzá. Nem egyensúlyoz, ezért zuhan ekkorákat, ilyen bánatosan nagyokat. Biztos nem biztosra megy, biztos nem alszol el az unalomtól, nem hiszel neki, viszont foglalkoztat, odafigyelsz arra, amit nem hiszel el. Igazi szado/mazo, az irritáltságod szinte fölszólít rá, hogy korrigáld, igazítsd ki, ezáltal nyomd le. Elégé német-kompatibilis. Ki kellett volna vinni.

És ki kellett volna vinni Angyalosit, Kocziszky Évát, András Sándort, Katona Gergelyt, Babarczy Esztert, Kiss Attila Atillát, Dávidházi Pétert, magyarázzák el nekik Arany Jánost. Senki se magyarázta el. Kivinni az Oláh Szabolcsot, hogy előbb adjon elő egy fél Prodigy-koncertet, aztán nagy nyugodtan *magyarázza* el Arany Jánost. „Végre” elmondani „*ami a mélyben már csöndesen megfogalmazódott. A kommentárnak – egy helyét állandóan változtató, ám állandóan érvényes paradoxon szerint – mindig első ízben kell elmondania azt, amit pedig elmondtak már, valamint szakadatlanul ismételnie kell, amit pedig még soha nem mondtak ki.*”** Átvinni, átpréselni rajtuk, le a torkukon, bele a kánonba, higgyék el becsszóra, nem kell elolvasni, hogy olyan *jelentős*, mint Goethe (*Große Hirschgraben*, itt látta meg a *napvilágot*. Lehet figyelemmel kísérni az életutat. Im 2. Weltkrieg zerstört, rekonstruálták), csak jobb. Öt könyvet kiadatni róla. Ez hülyeség?

Radnóti, Mészáros, Szilasi, Margócsy, Görömbei, Bojtár, Balassa. Vagy a szervezők maguk, Szegedy-Maszák Mihály, Kulcsár Szabó Ernő. Kicsit halott magy. irod. nyomulás, az rendben, hogy a Prodigy, de nincs rendben, hogy Arany János nélkül.

Petőfi és Vörösmarty, Jókai és Mikszáth nélkül.

Ottlik?

A Legnagyobb Magyar németül írott naplója?

Vagy pedig arról, hogy nem hívtuk meg Ilma Rakusát. Aki egyedül többet tett és tehet a magyar irodalomért, mint satöbbi. Kapott egy levelet, hogy jöjjön el, ez volt a meghívás. Ez nem meghívás. Hans Skireckit, aki úgy hatvan könyvet fordított németre. Egész életében ezt csinálta, na de mindegy.

A portugál Schwerpunktnál, azt véletlenül láttam, harminc író fényképe lógott a kávézójukban. Lehet, hogy ötven. Ki volt gondolva, meg bírtak ebben átlapodni. A Rowohlt-pavilonnál ablaknyi fotók Kertészről és Nádasról. A Pest-Buda kávézóban senki sem. Igaz, kávé se volt. Igaz, ez ment a legszebben, szegedi, német szakos kisasszonyok hordták a kávé a pavilonokhoz. Ők mentek a legszebben, meg a pesti német tannyelvű gimnazista lányok, ezt csak úgy mondom. 50 portugál. Az sok. Le is szívtunk tőlük 0:3-ra, az is nagyon sok.

Annyi portugál nincs is összesen.

Maximum van annyi, pedig ha csak Pessoa-t vesszük, ő egyedül négy. Ná-lunk meg csak a fiatal költők antológiájában szerepelnek ennyien. Ha nincs a legkisebb konszenzus sem, mondjuk harminc név, akkor több száz név van, és azt kösz szépen, de nem kéri, ad notam „svéd gyerekvers”, bélyeget gyűjtesz, már van tíz darab, apukád hoz egy kilóval, abbahagyod a bélyeggyűjtést. Akkor az a tíz marad, aki eddig is.

Ők maradnak, igen, rendben van, de ha valaki felkérte volna Konrád Györgyöt, hogy mondjon pár szót Tolnai Ottóról. Rádumálták volna Nádas Pétert, hogy a fényképe alatt beszéljen kicsit Kemény Zsigmondról és Kemény Istvánról, Pilinszkyről, Sziij Feriről vagy Parti Nagy Lajosról, akkor beszélt volna. Nyilván beszélt, de nem kérték. Nem tudom, hogyan, de itt van valami fájdalom elintézetlenség. Van fájdalom, és nincs szeretet. Kertész Imre azt nyilatkozta, hogy a *Sorstalanság* nem siker.

Hanem szolidaritásból veszik a németek. Szolidaritásból ő meg biztos szólt volna pár szót Hazai Attiláról. Nem? Nem, mert nem kérték meg. Meg kell kérni

szépen. Volt egy műsor a Literaturhausban, ahol kollégái Mészöly Miklós meséiből olvastak, az jó volt. Jó, de semmi.

Semmi.

Az történt, ahogy Németh Gábor mondta, hogy néhány nemzetközileg már ismert magyar író, ha lehet fokozni, és lehet, még ismertebb magyar író lett, és ez nagyon jó. Az is, hogy nem mi csináltuk, hanem ők, nem magyarok intézték, hanem németek döntöttek így. Az is nagyon jó lett volna, ha a magyarok intézik, de nem ők intézték. Esterházy, Konrád, Dalos igen.

Mészöly nem.

Tandori semmi.

Persze nem semmi, hanem valami. Prestige 12cpi.* Krúdy és Márai. Kosztolányi. Szabó Magda régóta. Petri és Eörsi is. Földényi F. Lászlónak gyönyörű könyveket csinál a Matthes u. Seitz. Bodor Ádámnak, Krasznahorkainak az Amman. Már Garaczi (Droschl), Tar Sándor (Volk u. Welt), Kornis, Darvasi (Rowohl), Hazai, Márton Laci (Zsolnay), Bartis Attila (Suhrkamp). Balla Zsófia, Szócs Géza versei. Oravecz, Závada, Háy jövőre. Ki tudja, kicsoda. Ez elég sok név: elég név. Amikor Saramago Nobel-díjat kapott, azt szinte rátolta, átruházta a kollégáira. Rájuk tukmálta. Írtó gondos névsorolás, a jobbkonzervatív Agostinha-Bessa Luístól a komcsi, de jó melle van Clara Pinto Correiaig. Ott tehát akkor vagy nincs Csurka, vagy nincs megsértődve, esetleg meg van sértődve, de nem vészes, vagy lehet, hogy vészes, viszont kurziválni biztos nem kurzivál, ilyen eszébe se jut. Az is biztos, hogy nem habozzák túl, ha meg túlhabozzák, nem kötik mások orrára. Vagy hogy is csinálják. Leszarják. Kiviszik ötet is. Egyenesen kirángatják a hülyeségből.

Egyébként szerintem ha már, akkor a németek nem szolidaritának, hanem lelkifurdalásuk van. Tipikus S/M-kultúra, bocs, de ezt élvezik. Így oldják meg. Ha lehet ilyen jókora általánosságokat mondani. Lehet hát. Meg az is lehet, hogy inkább mégiscsak „az irodalmat” élvezik. Hétfőn, a kiállítás utolsó délelőttjén benéztem még egyszer, végigsétáltam a 6-os meg a 4-es német csarnokon. Zajlott az élet, zajok és színek, olyan volt a hangulat, mintha most kezdődne az egész. A magyarok pedig pakoltak.

Nagy mogorván. Baszd meg, hova tetted azt a dobozt. A fele már le is rá-molt, kész, ők befejezték, vagyis mi, konyec, elég volt, nyomás haza, húzzunk a vérbe. Gyorsan visszamenekültem a németekhez. És ott a következő ment.

Ott az ment, hogy összetoltak asztalokat, virsliztek, dobozos sörök, nekem is adtak belőle, szólt a zene, nevetgélés, és egyszer csak valaki tapsolni kezdett. Aztán lassacskán a többiek is, és megszólalt a hangosbemondó, és bemondta, hogy hölgyeim, uraim, a nem tudom hanyadik*** frankfurti könyvvásár bezárt, minden jót, és akkor már mindenki tapsolt meg füttyült, felnyomták a zenét, két lány táncra perdült, durrogtak a pezsgők, délután 2 óra. Valamit élveznek, az fix. Kijöttem.

Vásár egy be nem járhatóan hatalmas területen, tíz csarnok, emeletek, hétezer könyvkidó, méregdrága standok, ronda és hihetetlenül szép könyvek, jó és vacak egymás mellett. Meg a könyvszakma cápái és alternatívjai, írók, szerkesztők, menedzserek, vagy százezer fontos ember. Barátságos hangulat, jönnek a kuncsaftok, névjegy, laptop, note-

book, nyakkendő, ropi, pezsgő, tárgyalás rém komolyan. A szakmát engedik be, csak hétvégén a közönséget. Irgalmatlan tülekedés. Tényleg, hogy mennyire üzlet a kultúra, szerencsére, áru, tehát van, mert élnek belőle, mégpedig elég sokan, nem csak megtűrik kegyesen – vagy legalább még nem így. Ennyi könyv pedig úgyszólván nincs is, amennyi itt van, ez tényleg túlzás és nyomasztó és szórakoztató. *„So eine Buchsaison ist auch nicht anders als eine Neueröffnung von einem Friedhof. Wenn hunderttausend Neuerscheinungen sind, die in Frankfurt vorgestellt werden, sind's wie hunderttausend neueröffnete Gräber mit Papierkranzen. Da rascheln alles. Kann man nichts machen”,* így Thomas Bernhard. Ami nagyjából annyit tesz: Így egy könyvszezon van is nem más, mint egy újrakinyitásnak egy a nyugalomudvar. Ha százezer újmegjelenők vannak, amikban Frankfurt előállítottak lesznek, vannak ezek, mint százezer újrakinyított sírok val papírkoszorúk. Itt zizegnek mind.

A kiállításmegnyitó után volt egy fogadás a magyar pavilonban, 3.0, ide át-sétáltam egy német társasággal. A fogadás abból állt, hogy kidugaszoltak néhány üveg bort, de mire sorra kerültem, elfogyott, két perc alatt felitta a tömeg. Kaja semmi. Ott ácsorgok a németjeimmel, akkor odaviharzik a Kornis Mityu, azt mondja, hogy jóestét, mire én, hogy ezek németek, mire ő, hogy I am a Hungarian Jewish writer, és elviharzik. Aztán, **tud ember semmit csinálni**, elmentünk egy effektív német kocsmába, mert az olaszok és a kínaiak tele voltak, a thai meg már bezárt. Remek volt. Én speciel egy Ulrike nevű hamburgi lány mellett ültem. Na ebből például biztos kimaradtál, Gábor.

(1999. november 7–24.)

* Egyszer már, 1992. október 12-én, írtam valamit. A Prestige 12cpi-vel szedett részek ebből a szövegből vannak.

** Michel Foucault. Romhányi Török Gábor fordítása

*** 51.

Tatjana leveleiből

*Maga megint csak szórakozik.
Szórakozik velem. Tudom, mit
akar: kikészíteni. Most újabban
minek udvariaskodik, ha szabad
érdeklődnöm, kedves Uram?
Nekem igazán nem szükséges,
hogy oly mélyen megemelje
a kalpagját, sőt, ha kérhetem,
ne hordjon kalpagot egyáltalán,
mert nem állok többet szóba
Magával. Azt gondolja, hogy
a fővárosból idejőve mindent
megengedhet magának, Maga?
Magához beszélek, bizony,
kedves Úr, Magához beszélek,
Kalpagos Uram, nem értem,
mit képzél Magáról. Hordjon
csak sapkát, galambocskám, ha
kérhetem, mert bizony hogy nem
állok jól magamért, és pofon
találom vágni, ha még egyszer
abban a nagyuras stílusban látom
Önt viszont, Barátom.*

Nőtincs, 1999. március 16.

Tatjana levele hozzám

*Nincs kedved levelezni, figyelj,
mi lehetnénk Mulder meg Scully
az X-aktákból. Hálózat Ura,
ma engedj vele lenni,
rendszerbeli postás,
iktasd ki a Távolt.*

*Van kedvem vele lenni, igen.
Kész rejtély, még minden szó
csupa mámor. Levelet váltani
lesz jó eleinte, Hálózat Ura,
csak engedd megszépíteni,
ami fájó.*

*Engedd megfejteti titkát, jelszóra
vigyázó promt-fény az a két szem.
Bennem Mulder archív arcképe
az X-fájl, s lennék végre
megint én szívesen
a Scully helyében.*

*Nincs kedved levelezni, figyelj,
együtt mondani meg, mi a hely,
mi a pálya. Mulderrel Scully
ha mi lehetnénk, Hálózat Ura,
te ments el minket
a biztos fájlba.*

ÖN-ÉLET-TÖRTÉNET-ÍRÁS*

*Az én gondolkodom, az én vagyok, az én beszélek és az én írok
kijelentésekről*

Az önéletrajz és fikció kapcsolata első megközelítésben is olyan témának látszik, amely különböző diszciplínák esetleges érintkezési pontjai mentén helyezhető el. Az önéletrajz ugyanis nem minden esetben tekinthető *par excellence* irodalmi szövegnek. Bizonyos művek például (mondjuk Szent Ágoston *Vallomásai*) azért emelked(het)ek a jeles irodalmi alkotás rangjára, mert megjelenésükkor – illetve recepciójuk során – olyan újszerű poétikai képződményeket mutattak fel, amelyekkel eladdig nem találkozhatott az olvasó (vagy: a különféle történeti periódusokat és perspektívákat felvázoló elméletalkotó). Vagyis mert olyan sajátos poétikai szemléletmód színrevitelében jeleskedtek, amely a narratív szituáció, a kontextus és az elbeszélő kiléte kapcsán eladdig fel nem tett, illetve fel nem tehető kérdéseket generált. Másfajta művek (pl. Bethlen Miklós *Önéletírása*) alkalmasint azért taglalandók az irodalomtörténetek lapjain, mert a régiség szövegeit tekintve sokkal rugalmasabban alkalmazzuk az irodalmiság amúgy is meglehetősen képlekeny fogalmát, így esetleg azt a szöveget is irodalmi műnek tekintjük, amelyet századunkban már nem feltétlenül tartanánk e „magasabb régiókhoz” sorolhatónak. A fikció szempontjából pedig azt kell figyelembe vennünk, hogy az önéletrajziság vallomásos karaktere megköveteli a valóság-fikció kettősség játékba vonását is, miáltal az önéletrajz irodalmisága újabb szempontok alapján kérdőjeleződik meg. Az önéletrajz/fikció összefüggéseire vonatkozó kérdés tehát két szempontból is szembeállítja egymással tagjait: egyfelől az autobiográfia műfajiságát kezdi ki, másfelől pedig a benne foglalt referencialitás mentén kibontakozó fikcióellenességet hangsúlyozza. E dilemmákra természetesen triviális magyarázatok mindenkor adhatók. Említhetjük például, hogy az önéletrajzok mindenkor *bizonyíthatóan* stilizáltak: a szöveg nem azt és nem úgy mondja el, ami és ahogyan megtörtént.¹ Továbbá: a retrospektív perspektíva, valamint a szerzői pozícióba hozott narrátor és a tulajdonnév által az „mosítandó szerző közötti” distancia teremtette identitászavar a tényyszerű elemeket eleve relativizálja. A kérdés mindezek ellenére továbbra is fennáll: mi adja e kettős feladatnak, a fikció és az önéletrajz kapcsolatát firtató vizsgálódásnak az igazi nehézségét? Az önéletrajz sajátos műfaji helyzete, mely volta-képpen besorolhatatlanná és feldolgozhatatlanná teszi? Vagy a fikcióhoz való tisztázatlan viszonya, mely ahelyett hogy engedné közeledni a másik pólushoz, éppenséggel el-lene hat? Vagy netán a fikció helyzetéből és természetéből fakadóan áll ellen mindenfajta megközelítésnek? Az ezekre és esetleges további kérdésekre adható egyértelműsítő és ezáltal rögzítő válaszok helyett a továbbiakban a fikció/önéletrajz kapcsolat sajátosan

* Bednanics Gábor, Hárs Endre, valamint Z. Varga Zoltán itt olvasható írásai szerkesztett változatai a VII. JAK Tanulmányi Napokon az „Önéletrajz/fikció” témakörében 1999. október 8-án elhangzott előadásoknak. A konferencia másnapján tartott referátumokat a következő számunkban adjuk közre. (A szerk.)

¹ A már említett Szent Ágoston-példához lásd Vidrányi Katalin tanulmányát: *Megjegyzések Augustinushoz*, in: *Úő: Krisztológia és antropológia*, szerk. Geréby György–Molnár Péter, Bp., Osiris, főleg 299–308. o.

aporetikusnak látszó dilemmájára fordítok gondot. A tisztán elméleti kérdéseket és a téma elméleti vonzatú taglalása számtalan dokumentumának felsorolását elkerülendő egy olyan textus értelmezését vázolom fel a továbbiakban, amely kapcsán nem tűnik indokoltnak sem a fikció–valóság oppozíció emlegetése, sem pedig az önéletrajz irodalmisága felől érdeklődő műfajközpontú érdeklődés. Éppen ezáltal válhat lehetővé ugyanis olyan további lényeges összefüggések felfedezése, amelyek a téma hagyományos megközelítési módjai számára nem feltétlenül voltak elérhetők.

A szóban forgó textus René Descartes *Értekezés a módszerről* című híres és hírhedt traktátusa. Filozófiai szövegről lévén szó persze provokatív jellegű lehet ez a választás – ha a fentebb említett műfaji sajátosságokat érintő kérdéseket azok mellőzésével válaszolnánk meg. A provokáció ugyanakkor sokkal inkább arra vonatkozik, hogy kimozdítson ebből a stabilnak tűnő keretből, s ezáltal lehetővé tegye, hogy új tapasztalatokat szerezzünk. Ha segítségül hívjuk Philippe Lejeune strukturalista szemléletű önéletrajz-definíció kísérletét,² akkor egyedül az elbeszélő próza kritériuma alapján kellene elvetnünk a descartes-i szövegben található betétet mint jelen szempontok alapján vizsgálandó, vizsgálható részletet. Míg tehát a többi feltétel teljesül, a nyelvi forma okán – mely esetlegesen a műfajisággal kapcsolható össze – az *Értekezés*ben olvasható textusnem vethető össze az irodalmi narratívaként befogadandó művekkel, ennél fogva nem is értelmezhető ez utóbbiakat szem előtt tartva. Ahelyett azonban, hogy ismételten az előrebozsátott műfaji diszkrepancia szempontjait elegánsan félresöpörő premisszáinkra hivatkoznánk, inkább fenn kell tartanunk azt a sajátságos eldöntetlenséget, amely talán magát a lejeune-i táblázat érvényességét függeszti fel, s így nem annak mentén, hanem annak ellenében lesz képes állítani valamit. Hiszen ez esetben egyszerre két jelrendszert is magáénak valló szöveget vizsgálunk, mely kétféle szisztéma lehetővé teszi az ugyancsak kétféle irányú, de egyazon módon *formális* jellegű értelmezés működtetését, vagyis a filozófiai szöveg nyelvi–logikai és az irodalmi narratíva nyelvi–figurális előtérbe emelését. E két – mondhatni – konkurens szövegforma, és az ezek megkövetelte megközelítési módok egymásra vetülése éppen arról tájékoztathat minket, hogy a nyelv e kettős dimenziója lehetővé teszi ugyan a Descartes-szövegrész jelen összefüggésben történő *felhasználását*, de – mivel nem egyetlen *dolog* két aspektusáról van szó, hanem annál sokkal többről – mégsem engedi meg, hogy egy filozófiai szöveget *mindenkor* ugyanazon keretben szólaltassunk meg, mint egy irodalmi textust.

Az *Értekezés* első és második része foglalja magában azt az élettörténetet, amelynek leírásával Descartes sajátos retrospektív narratívát hoz létre. A retrospekció indokolt; Descartes számot vet azzal az úttal, amelyen haladva eljutott híres módszerének kimunkálásához:

„[I]fjúkorom óta bizonyos utakon járva, olyan elmélkedésekhez és elvekhez jutottam, amelyekből módszert alkottam magamnak...”³

Ám hogy erre a narratívára miért van szüksége, már nem ennyire egyértelmű. A szimbolikus lehetőségeket persze megszámlálhatatlanul sorolhatnánk. Említhetnénk például emez élettörténet és a korszak vonásait, az *Értekezés* és a népnyelvi szöveg nővum-jellegét, a Descartes életművének a modernitással, felvilágosodással való összekapcsolását. Mivel azonban mindez kissé nehézkessé tenné a továbbhaladást, koncentrálnunk kell egy meghatározott sajátosságra. A filozófiai–logikai hagyomány, amely Descartes gondolatmenete számára alapul szolgált, nem teszi szükségessé az élettörténettel való számvetést, illetve az erről adott beszámolót (ami voltaképpen maga az *élettörténet*).

² Vö. Philippe Lejeune: *On Autobiography*, ford. Paul John Eakin, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1989, 4–5.o.

³ René Descartes: *Értekezés a módszerről*, ford. Szemere Samu–Boros Gábor, Bp., Ikon, 1992, 15. o. (A továbbiakban: *Értekezés*.)

A descartes-i önéletírásnak pedagógiai funkciója van; olyan „terapeutikus értelmű intellektuális önéletrajz ez”,⁴ amely nem a *scholae* generálisan érvényes módszereit követi. Az egyéni, individuális életút rövid, de céltudatos megformálásáról van itt szó, ami azért is minősíthető éles szakításnak, mert éppenséggel a nyugati kereszténység ama nagy gondolkodójának már idézett munkájával rokonítható, akit Descartes-tal kapcsolatban is sűrűn szokás emlegetni. Az egyéni életút egyiküknél sem feltétlenül mint példa szerepel. Sokkal inkább arról van szó, hogy az individuális módszer-elsajátítás módszereit nem lehet a matematika vagy a logika eszközeivel megjeleníteni. Descartes-nak szüksége van ezen művében az autobiográfiára, hogy egy sajátos műfajú filozófiai szövegben sajátos hatású tanítást érvényesítsen. Az *Értekezés* azért nem hagyományos filozófiai szöveg, mert csupán *előszó* az esszékhez, s ennek is csupán előjátéka a stilizált önéletrajzi rész. E hatványozott propedeutika ráadásul egy én tevékenységére hívja fel a figyelmet, egy olyan individuuméra, aki itt azt szándékozik színre vinni, hogy ő hogyan jutott el ahhoz a bizonyos módszerhez, amit másoknak is ajánl, de nem mint lemásolandó, hanem mint *egyéni*leg elérendő célt:

„Így tehát nem olyan módszert szándékozom itt tanítani, amelyet mindenkinek követnie kell, hogy helyesen gondolkodjék, hanem csak azt akarom megmutatni, hogy én hogyan igyekeztem helyesen gondolkodni. Akik másokat akarnak tanítani, okosabbnak kell hogy tartsák magukat azoknál, akiket tanítani akarnak; ha azután a legcsekélyebb hibát követik el, megrovást érdemelnek. Mivel azonban ezt az írást csak történetnek szánom, vagy ha úgy tetszik, olyan mesének, amelyben néhány követésre méltó példa mellett talán olyan is akad, amelyet jó lesz nem követni, azért remélem, hogy némelyeknek hasznára lesz, anélkül, hogy bárkinek is ártana, s hogy mindenki hálás lesz nekem nyíltságomért.”⁵

A descartes-i önéletrajz azért tekinthető releváns és adekvát betétnek a neves filozófiai mű elején, mivel éppen azokat a gondolati sajátosságokat teszi megragadhatóvá, amelyeket később a karteziánus filozófiának tulajdonítanak. Az individualitás előtérbe helyeződésének apostolává választott gondolkodó esetében ugyanis szignifikáns egy olyan, szándékoltan a figurativitást hangsúlyozó szöveg használatára utalni, amelynek jól körülírható narratív struktúrája van (a visszatekintés erősen szabályozott keretei között folytonos projekciók figyelhetők meg, melyek fókuszában a karteziánus filozófia főbb fogalmai találhatók meg) – annak ellenére, hogy Descartes ugyanitt mind a történelmet (amelyet narratívának tekint, *histoire*-okból felépülőnek, mint saját életrajzát!), mind pedig a költészetet (irodalmat) és a retorikát is elveti mint olyan tudományokat, amelyek az ő módszere (és élete) szempontjából kevésbé hasznosak:

„Ámde ha az ember [...] nagyon is kíváncsi arra, mi történt az elmúlt századokban, akkor rendszerint nagyon tudatlan marad abban, mi történik a jelenben. Ezenfelül a mesék sok olyant tüntetnek fel lehetségesnek, ami nem az.

[...] Nagyra becsültem az ékesszólást és szenvedélyesen szerettem a költészetet; de úgy véltem, hogy mind a kettő inkább az elme adománya, mintsem a tanulás gyümölcse.”⁶

A tanulás tehát mindenben kifejlesztheti a helyes módszert. Ámde ez a módszerszerűség ellentétben állni látszik a fejlődés egyéni útjaival. A módszer uniformizáló jellege viszont annyiban mégsem ellentéte az individuális eszmélkedési folyamatnak, amennyiben az előbbi nem valamiféle általános képlet, hanem igenis elérendő cél, amely nem adható át egy egyszerű bizonyítás során, hanem csupán az egyéni megértés következményeként gondolható el. Ennyiben tehát indokolt az önéletrajzi betét a filozófiai szövegben.

⁴ Boros Gábor kifejezése: Boros Gábor: *René Descartes*, Bp., Áron, 1998, 186. o.

⁵ *Értekezés*, 16. o.

⁶ Uo., 19–20. o.

Az autobiográfiát pedig nem lehet elválasztani az individualizációtól. Mihelyst kísérletet teszünk erre, számot kell adnunk a szubjektum mibenlétéről, melynek lehetséges megközelítése a szubjektum önelbeszélése lehet. Mindez még nyilvánvalóbb akkor, amikor metonimikus kapcsolatot tételezünk az *Értekezés a módszerről* és az *Elmélkedések az első filozófiáról* között. Amíg ugyanis az előbbi esetében az önéletrajzon keresztül jutunk el a *cogito, ergo sum* állításához, addig a későbbi szövegben egy meditatív-terapeutikus bevezetés, együtt-gondolkodás segítségével közelítünk az alapkijelentéshez. Amit Descartes a francia nyelvű írásban elbeszélésként visz színre (ti. az énnak mint episztemológiai bázisnak a felmutatását), azt a párizsi doktoroknak ajánlott műben szintén egy sajátos irodalmi keretben valósít meg (emlékezzünk a La Flèche-i jezsuita diák lelkigyakorlataira). Az előbbiben bemutatja történeti útját a jelenhez, az utóbbiban egyidejű metszetet ragad meg, ahol még inkább kidomborodik a szövegforma stilizált jellege, azaz a logikai argumentáció sajátos megkönnyítésének korántsem lényegtelen, de mégiscsak dekoratívításként felfogott jellege. A terapeutikus leírások nem alkotnak új kontextust, nem lépnek ki egyik descartes-i mű esetében sem saját műfaji kereteik közül, mégis – és ez leginkább az *Elmélkedésekben* van így – irányítják a befogadást. Aki nem veszi például figyelembe a didaxisnak ezt a sajátos formáját, nem képes a karteziánus szubjektumot sem megérteni, és nem tudja az istenbizonyítékok szerepét sem felfogni a rendszerben, hanem külsődleges magyarázatokat keres ezek zavaró jelenlétére.

Ezek után és okán javaslom, hogy – első megközelítésben – ne a stílusra vagy megformálási módra, hanem azokra a mondatokra vessünk pillantást, amelyek e sajátos narratíva végpontjain – és logikai értelemben kiindulópontján – állnak, jelesül a *cogito, ergo sum* és az *ego sum, ego existo* kijelentésekre. Az analitikus filozófiai hagyomány olyan erőteljes nyelvilogikai elemzésnek vetette alá Descartes szövegeit – illetve ezen állításokat (!) –, hogy sajátos metodikájuk és filozófia-felfogásuk mentén haladva – jóllehet éppenséggel számos ponton velük egyet nem értve – fáradságos lépésektől kíméljük meg magunkat. Ráadásul kevés olyan mondattöredéket ismerünk, amely a *cogito, ergo sum*-hoz hasonló sikertörténettel büszkélkedhet (ámbar a filozófiai kijelentésekre ez a kitüntetettség igencsak jellemző). Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a filozófiai és irodalmi szövegek értelmezését egyre inkább átjárhatónak tekintik, akkor jelen megközelítés sem válik inadekváttá. Ám ha – mint e sorok írója véli – ez az átjárás nemcsak hogy nem szerencsés, de minden bizonnyal lehetetlen is, akkor éppen a kérdésfeltevés azon értelmére helyeződik át a hangsúly, amely éppenséggel e dolgozat célkitűzése, ti. hogy filozófiai művet tőle idegen kontextusban értsünk újra. Még mielőtt azonban a kérdésfeltevés nyelvi-filozófiai irányba történő eltol(ód)ása a fentebb még kedvezően sokirányúnak meghirdetett kérdésirányok homogenizálásának anatómiáját vonná az értelmező fejére, ismét leszögezendő, hogy maga az önéletrajz mint olyan nem jelöl egyértelmű műfaji hovatartozást, azaz nem minden leírt élettörténetet tekintünk irodalmi szövegnek, s így nem is ekképp értelmezzük őket. A kérdésfelvetés maga az önéletrajz problematikusságára utal, ennél fogva a legnagyobb hibát követnénk el akkor, ha az autobiográfiát – akárcsak fentebb Lejeune-nél – definitív, lehatároló eszközökkel közelítenénk meg. Ha célunk az önéletrajziság valamelyes megértése, magát a fogalmat kell keletkezőnek tekintenünk. Ezáltal pedig talán nem érvénytelen ötlet először a filozófia értelmező apparátusát mozgósítani a választott szöveg alapjaira való rákérdezés során.

Ha tehát elindulunk a bölcsélet által kijelölt úton, és elfogadjuk, illetve követjük Altrichter Ferenc összefoglaló tanulmányának frappáns tanácsát, az argumentum kapcsán tisztáznunk kell a *cogito* és a *sum* jelentését, valamint az *ergo* szerepét.⁷ Altrichter a *vagyok*

⁷ Altrichter Ferenc: *Cogito, ergo sum*, in: *Uő., Észérvek az európai filozófiai hagyományban*, Bp., Atlantisz, 1993, 120. o.

formalizálása után, a *gondolkodom* újrafordítását és újraértelmezését javallja, majd az *ergó*hoz mint egy következtetési lánc tagjának a tárgyalásához fog hozzá. Meg kell jegyeznünk, hogy a karteziánus *cogitó*val kapcsolatban megfogalmazott ellenérvek is először a szillogizmus kérdésének formájában vetődtek fel. Az *Elmélkedések* ellenvetéseinek második sorozatára adott feleletében Descartes cáfolatát kívánja nyújtani a *cogito* szillogizstikus voltának:

„Amikor pedig észrevevesszük, hogy gondolkodó dolog vagyunk, ez olyan első ismeret, amelyre nem valamely szillogizmus segítségével következtetünk. S amikor valaki azt mondja, »én gondolkodom, tehát vagyok, vagyis létezem«, a létezést akkor sem szillogizmus útján vezeti le a gondolkodásból, hanem úgyszólván az önmaga által ismeretes dolgot az elme egyszerű intuíciója révén fölismeri, amiként ez nyilvánvaló abból is, hogy ha a létezést szillogizmus útján vezetné le, akkor előzőleg ismernie kellene ama főtételt: »mindaz, ami gondolkodik, van, vagyis létezik.«”⁸

A szillogizmus (vagy az enthüméma) kiejtésének célja pedig nagyon is összevág azal a módszertani sajátossággal, amelyben az intuíciónak kezdetben oly nagy jelentőségű szerep jutott. Az intuíció Descartes filozófiájában a látás-metaforikának egyik összetevője, amely által lehetővé válik a belátásnak mint olyannak elsődleges ismeretelméleti alapelveként való létesítése, mely a kéttel szemben a legbiztosabb tudásforma lehet, és a gondolkodás struktúrája (például a dedukció további menete) is ennek fundamentumán bontakoztatható ki – annak ellenére, hogy már az *Értekezés*ben sincs explicit utalás erre a megismerés-princípiumra.⁹ Ezáltal igaz továbbá az is, hogy:

„Így mindenki a lelkében felfogja intuícióval, hogy létezik, hogy gondolkodik...”¹⁰

A XII. szabályban a *cogito*-érv első megfogalmazásával találkozhatunk, mely az előbbi intuíció függvényeként fogható fel:

„Sok olyan dolog is van, amely szükségszerűen kapcsolatos egymással, s amelyet a legtöbben mégis az esetleges dolgokhoz számítanak, mert nem veszik észre viszonyukat. Ilyen pl. ez a tétel: vagyok, tehát Isten van; éppígy: megértek, tehát a testtől elkülönülő elmém van stb. Végül meg kell jegyezni, hogy több szükségszerű tétel megfordítása esetleges. Így például noha abból, hogy vagyok, bizonyossággal következtetem, hogy Isten van, azért mégsem lehet állítani, hogy mert Isten van, én is létezem.”¹¹

Az intuíció és a szillogizmus viszonyának feltárása – vagyis a *tehát* hozzátvetőleges értelmezése – után arra a pontra kell koncentrálnunk, amely szerint „Descartes filozófiájának első elvét csak a *sum* oldaláról közelíthetjük meg helyesen.”¹² A XII. szabály is utal egy logikai kategóriapáros (szükségszerűség-kontingencia) mentén a létezésre, mely Isten létével áll szoros összefüggésben. Az intuíció hatásköre ugyanis abban az esetben feltételezi a létezéséről bizonyosságot szerző létezőt, ha az nem az általában vett egzisztenciáról nyilatkozik, hanem kizárólag önnön magáéről. Az én válik tehát az érv arkhimédészi pontjává, s mert így az argumentum akkor válik mintegy „megdönthetetlené” –

⁸ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, ford. Boros Gábor, Bp., Atlantisz, 1994, 119. o. (A továbbiakban: *Elmélkedések*.) 119. o. Lásd ugyanitt a Burmannal folytatott beszélgetések illetén vonatkozású részletét.

⁹ Vö. Boros G., i. m., 88. skk.

¹⁰ „Ita unusquisque animo potest intueri, se existere, se cogitare...” *Ouvres de Descartes*, publiées par Charles Adam et Paul Tannery, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1964, X, 368. o. (A továbbiakban: AT.) René Descartes: *Szabályok az értelem vezetésére*, III. szabály, in: Uő: *Válogatott filozófiai művek*, ford. Szemere Samu, Bp., Akadémiai, 1980, 103. o. (A továbbiakban: *Szabályok*. A fordítást módosítottam – B. G.)

¹¹ *Szabályok*, 135. o. (A fordítást módosítottam – B. G.)

¹² Altrichter F., i. m., 145. o.

vagy legalábbis érvényessé –, ha én vagyok, én létezem – személy szerint.¹³ Az én létezem viszont – mely nem kontingens, mint a *Descartes létezik*, hanem szükségszerű – csak akkor válik értelmessé, ha a gondolkodás aktusával jár együtt, nem pedig az empirikus alapokon nyugvó sétálás, emlékezés stb. tevékenységével.¹⁴ Az *Értekezésben* az elgondoló ennek a következő megfogalmazásával találkozunk:

„Észrevettem, hogy ebben a tételben, gondolkodom, tehát vagyok, egyedül az győz meg róla, hogy az igazságot mondom, hogy nagyon világosan belátom: ahhoz, hogy gondolkodjunk, léteznünk kell. Ebből pedig azt a következtetést vontam le, hogy általános szabályul fogadhatom el: mindaz, amit egészen világosan és egészen elkülönítetten belátunk, igaz, és csak az okoz némi nehézséget, hogy fölismerjük, mely dolgok azok, amelyeket elkülönítetten fogunk fel.”¹⁵

Az én, amelyik gondolkodik, saját létezését nem a tapasztalatból ismeri fel, és nem is az emlékezet vagy a fantázia segítségével következtet rá, hanem *per se* tudja, a józan ész segítségével látja be, minden (?) állítás tagadása után az *Alapelvekben*:

„Ha pedig elvetünk és hamisnak képzelünk mindent, amiben valamiért kételkedünk, könnyen feltesszük, hogy semmiféle Isten nem létezik, semmiféle ég, sem testek; sem magunknak nincsen kezünk, sem lábunk, tehát testünk sincsen; de nem tehetjük fel, hogy mi, akik ezt az egészet gondoljuk, semmik vagyunk. Mert ellentmondásos feltetnünk valakiről, hogy nem létezik ugyanakkor, amikor gondolkodik. És ez az elgondolás: gondolkodom, tehát vagyok, és az első és legbizonyosabb, amely annak, aki rend szerint filozófál, megmutatkozik.”¹⁶

Mindezek nyomán arra a következtetésre juthatnánk, hogy a gondolkodó ént kell megragadnunk az interpretáció során annak reményében, hogy a *cogito, ergo sum* érvet tévedhetetlennek nyilváníthatjuk. A gondolkodó énnel azonban problémák vannak. A. J. Ayer például azt rója fel Descartes-nak és neves argumentumának, hogy a *cogito, ergo sum* kimondása afféle indexikus kijelentés lenne, melyben a létezés bizonyossága nem lehet egy igazsághoz kötött, a tudatosság vezérelte infallibilis állítás – és intuíció – eredménye, hanem egyszerűen egy kijelentés, amelynek érvényessége nem terjed ki episztemológiai és főleg ontológiai érvekre, mert „ha valaki azt állítja, hogy tudja, hogy létezik, vagy hogy tudattal rendelkezik, azon egyszerű oknál fogva lesz érvényes az állítása, hogy az állítás érvényessége feltételezi a kimondás tényét.”¹⁷

Ezen a ponton már nem halogathatjuk tovább az *Értekezés cogitójának* az *Elmélkedések* beli formájával történő szembesítését. A mégoly biztos érvelésű elemző tanulmányok sem vetik fel ugyanis a két mű szisztematikus összefüggését, valószínűleg abból az okból kifolyólag, hogy a descartes-i gondolkodást egyenes vonalúnak, nagyjából problémamentesen illeszkedőnek vélik. A distinktív megokolásoknál sokkal jellemzőbbnek tűnik, hogy a *cogito, ergo sum* elvére koncentrálna többnyire elvétik az *Értekezés* és az *Elmélkedések* metodológiai bázisának különböző utasításait, melyek mentén más és más eredményre kell hogy eljussunk, s ezáltal a *cogito* is más és más szerepben lép elénk. Az *Értekezés* elhíresült megfogalmazása a negyedik fejezetben a következőképpen fest:

„Ezért elhatároztam, hogy felteszem: mindazok a dolgok, amelyek valaha is bejutottak az elmémbe, nem igazabbak, mint álmaim csaló képei. De csakhamar láttam, hogy miközben így azt akartam gondolni, hogy minden hamis, szükségképp kellett, hogy én,

¹³ Bernard Williams: *The Certainty of the Cogito*, in: *Descartes. A Collection of Critical Essays*, ed. by Willis Doney, Notre Dame–London, University of Notre Dame Press, 1968, 104–105. o.

¹⁴ Altrichter F., i. m., 154–156. o.

¹⁵ *Értekezés*, 43. o.

¹⁶ AT, VIII–1, 7. A *filozófia alapelvei*, I. 7. o.

¹⁷ A. J. Ayer: „*I Think, Therefore I Am*”, in: W. Doney ed., i. m., 86. o.

aki ezt elgondoltam, legyek valaki. S mivel észrevettem, hogy ez az igazság, gondolkodom, tehát vagyok, olyan szilárd és olyan biztos, hogy a szkeptikusok feltevései sem képesek azt megingatni, azért úgy gondoltam, hogy aggály nélkül elfogadhatom a filozófia amaz első elvének, amelyet kerestem.”¹⁸

A módszeres, hiperbolikus kétellyel Descartes a *cogito*-argumentumban egy feltétlen és biztos *alapot* ad a kezünkbe, mely „explicit kapcsolatot teremt az én gondolkodása és létezése között”, ezzel szemben a *Elmélkedések* formulája „csak a létezést állítja [...] ám ez állítás érvényességét az őt elgondoló gondolati aktus végrehajtásához köti”.¹⁹

„De hiszen már meggyőztem magamat arról, hogy nincs a világon semmi sem: nincs ég, nincs föld, nincsenek elmék, nincsenek testek. Nem győztem-e meg magam ezáltal már arról is, hogy én magam sem létezem? Semmiképp! Bizonyos, hogy én voltam, ha egyszer meggyőztem magamat valamiről. Igen ám, de ha van valamiféle rendkívül nagy hatalmú, rendkívül agyafúrt csaló, aki állandóan megtéveszt engem, még hozzá szándékosan? Nos hát akkor aligha kétséges, hogy én is vagyok, ha egyszer engem téveszt meg! Tévedsz csak meg amennyire tud, azt mégsem lesz képes elérni sohasem, hogy ameddig azt gondolom, vagyok valami, semmi se legyek. Olyannyira, hogy – mindent kellően megfontolván – végül is le kell szögezni: az »én vagyok, én létezem« kijelentés – valahányszor kimondom, vagy elmémmel megragadom – szükségszerűen igaz.”²⁰

Ezt követi a gondolatmenetben a *cogito* pozicionális tartalmának²¹ tisztázása, ahol is Descartes az én mibenlétére helyezi a hangsúlyt:

„Most azonban még nem látom pontosan, mi is vagyok, tudniillik mi az az én, aki immár szükségszerűen vagyok.”²²

A felvetés kapcsán Descartes egy kitérőt tesz, melyben elősorolja a vizsgált énnel kapcsolatos előfeltevéseit, addigi elgondolásait, az ember definiálásától a test és az észleletek – már egyszer kétely alá vont – különféle viszonyáig. A *cogito*-érv sajátosan affirmatív – ámde (minden, az irodalmiságot könnyűszerrel megcélzó értelmezés lehetőségét megnehezítve) nem feltétlenül performatív²³ – megfogalmazásából jut el a *cogitatio* lényegi felismeréséhez: „Itt a felfedezés: a gondolkodás – van; egyedül a gondolkodás az, amit nem lehet elszakítani tőlem. Én vagyok, én létezem; ez bizonyos. De meddig? Hát mindaddig, amíg gondolkodom; hiszen ha teljességgel megszűnnék gondolkozni, talán még az is lehetséges volna, hogy egyáltalán nem is létezem. Csak azt fogadom most el, ami szükségszerűen igaz; csak és kizárólag gondolkodó dolog vagyok tehát, azaz elme, vagyis lélek, vagyis értelem, vagyis ész – olyan kifejezések ezek, amelyek jelentése korábban számomra ismeretlen volt. De most már aztán igazi dolog vagyok, s igaz módon létező; de vajon milyen dolog? Mondtam már: gondolkodó.”²⁴

Az én *quidditas*ának felkutatása azonban azon túl is problematikus, hogy egyes kritikusok a *sum res cogitans* kijelentést nem tartják összeegyeztethetőnek a *cogito, ergo sum* ar-

¹⁸ *Értekezés*, 42–43. o.

¹⁹ Uo., 214–215. o.

²⁰ *Elmélkedések*, 34. o.

²¹ Vö. Altrichter F., i. m., 125. skk., 144. o. skk.

²² *Elmélkedések*, 34. o.

²³ Jaakko Hintikka közismert tanulmányában a *cogito, ergo sum* kijelentését a következtetés vádja alól azáltal kívánja tisztázni, hogy javaslatot tesz arra, hogy az érvet performatív beszédaktusként fogjuk fel, ahol az *ego sum* kijelentés mint egzisztenciálisan önmegerősítő (*existentially self-verifying*) állítás adja a performativitás lényegét. Vö. J. Hintikka: *Cogito, ergo sum: Inference or Performance?*, in: W. Doney ed., i. m., 108–139. o.

²⁴ *Elmélkedések*, 34. o.

gumentumával mint elsődleges descartes-i princípiummal.²⁵ Az *ego* és a *cogito* viszonya ugyanis nem azon az alapon valósítható meg, hogy a létezéséről állítást teszek, hanem azáltal, hogy – s itt érdekes felfigyelnünk a meditáció jó értelemben vett ingadozó tulajdonságára, mely lehetővé teszi a finom átjárást az egyestől az általános síkjáig – a *cogitatio*t a tudat önreflexivitásában mutatja fel.²⁶ A viasz-hasonlat megfogalmazását követve az eddigi, az individuum stabilitásában gyökerező létezés és elbeszélés kettőssége egyszerre jelenik meg célként és feltételként:

„De mit mondjak magáról erről az elméről, vagyis önmagamról? Az elmén kívül ugyanis semmi másnak a meglétét nem ismerem el önmagamban. Mit mondhatok hát az énről, aki – úgy látszik – ezt a viaszt oly elkülönítetten észleli? Vajon nem úgy van-e, hogy önmagamat nemcsak hogy sokkal igazabb módon, hanem egyúttal sokkal bizonyosabban és evidensebben is ismerem meg? Ha ugyanis úgy ítélek, hogy létezik ez a viasz, méghozzá annak alapján, hogy látom, akkor bizonyára sokkal evidensebb módon áll előttem az a tény, hogy én magam is létezem, éppen azon az alapon, hogy a viaszt látom. Mert lehetséges, hogy az, amit látok, valójában nem viasz, s az is lehetséges, hogy egyáltalán nincs szemem, amivel láthatnék, az azonban egyáltalán nem lehetséges, hogy miközben látok valamit, vagy – s ezalatt immár ugyanazt értem – azt gondolom, hogy látok valamit, én magam, aki gondolkodik, ne legyek valami.”²⁷

E hosszadalmas filozófiai-argumentatív eszmefuttatás annyiban mindenképpen hasznosnak minősül, hogy a sokat szidott descartes-i én-fogalmat kissé közéletítettük az önéletírás problémaköréhez, mely letagadhatatlanul összeszövődött az individualitás kérdéseivel. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy egy esetleges önéletrajzi-narratív olvasat számára nem ez az – analitikusan és hermeneutikailag, de mindenképpen a bölcsélet territóriumán belül értett – én-fogalom adott, mivel nem ekképp konstituálódik az irodalmi olvasás horizontjában, e kiterő feleslegesnek tűnhet. Az *én gondolkodom* és az *én vagyok* kijelentései tehát a descartes-i rendszerben alapvető kijelentések, abból mintegy következnek (ugyanakkor azon alapszanak). Az önéletíráshoz azonban – immár Lejeune-től elszakadva – az is szükségeltetik, hogy ezeket a kijelentéseket ki is jelentse valaki. A performativitás Hintikka-féle lehetőségét itt is elvethetjük, hiszen az állítások megtétele nem azonos az önéletrajzban előfordulókkal, ahol az ilyen kijelentések nem úgy tételezik fel a kijelentés aktusát és aktorát, mint őket megelőzőt, hanem az állításban megképződőnek mutatják. Sőt, sokkal jobb ha nem az *én beszélek* képzetei alapján közelítünk ehhez a kérdéshez. Az én tételezése ugyanis írásban inkább erre a feltételezettségre utal. Az önéletrajzban – ahogy az a sematikában az *én írok* kijelentésben megmutatkozik – úgy jelenik meg az én, (a)hogy nem volt, de mihelyst megjelenik, már voltságában jelenik meg, úgy, mint egy történet résztvevője: történetileg. A kijelentés ebben az esetben pedig ha nem is elsődlegesen az énről vonatkozik, mégiscsak azt tekinti középpontnak. Az *én írok* kijelentés két szava ezáltal egyszerre lesz hangsúlyos. Az *én beszélek* – esetleg *én el-beszélek* – és az írásban áthagyományozott történet között éppen emiatt a temporális feszültség miatt érzékelhető diszkrépancia figyelhető meg. Amikor ugyanis az írás „beszéli el” az ént, annak az előbb jellemzett időbeliségében jelölhetetlen pozíciója mellett megnyilatkozásbeli jelölhetetlensége is nyilvánvalóvá lesz: *én írok*, de nem biztos hogy *én írom az ént*, hogy *én írom*, hogy az *én* hogy volt, hogy *én írtam* stb.

²⁵ Gondolok itt Arnauld-nak, Gassendinak és Hobbesnak az ellenvetéseire, Spinozának a *Renati Des Cartes Principiorum Philosophiae*ban leírt megfigyeléseire, illetve Altrichternek és N. Malcolm-nak a megjegyzéseire. Ez utóbbit lásd Norman Malcolm: *Descartes Proof that His Essence is Thinking*, in: W. Doney ed., i. m., 312–337. o. Egyébként Altrichternek azzal a kijelentésével sem tudok azonosulni, mely szerint „[a] *sum res cogitans* doktrínájával tehát Descartes a szubjektum mibenlétének kérdését akarja megválaszolni.” Altrichter F., i. m., 161. o.

²⁶ Vö. Boros G., i. m., 267–269. o.

²⁷ *Elmélkedések*, 42. o. (AT, VII, 33.)

Az *én beszélek* sokkal kevésbé enged teret az effajta törések és eldönthetetlenségek színrevitelére. A két megnyilatkozásmód nem hagyja érintetlenül az *én vagyok* és az *én gondolkodom* kijelentést sem. Az *én* az, aki ebben a kontextusban magától értetődően a legtöbbet veszít, a gondolkodás pedig szinte a legkevesebbet: a gondolat mint az ideatikus elmeműködés eszköze irrelevánssá lesz, a szubjektum viszont a fiktitivás, az individualitás, a meghatározó és a meghatározott szerepében bukkan fel újra meg újra, az identitás mindenfajta érvénye nélkül. Az autobiográfia *ön/én, élet és írás* összetevőinek nyomon követése végképp illúzióknak tetszik.

Bár Descartes – mint megjegyeztük – a figuratív sémákat dekorumként használja, nem tagadhatjuk ugyanezen sémáknak a didaxist érintő vonásait. E szempontból ugyanis nem lényegtelen, hogy a tudás, amelynek bizonyosságáról a filozófus beszámol, a hallgatóság számára olyannyira evidens legyen, hogy további kétkedésre ne adhasson okot. Ezt a célt – mint láttuk – a különböző művekben különböző módszerek alapján próbálja elérni, de közös ezekben a lépésekben az, hogy mindkettőben *individuális* megértésre tart számot. Descartes egyfelől az életrajzot, ámde annak jobbra reprezentációs sémáját használja, másfelől az elmélkedésben rejlő analízist fejleszt – több irányban is – tovább.²⁸ Az önéletrajzság, ami mondjuk Szent Agoston írásaiban a közönség retorikai megszólítása volt, Cartesiusnál a tudományos párbeszéd és a közönség „koprodukciónak” lehetőségét jelentette. Mint minden metafizikának, Descartes filozófiájának is első és legfontosabb célja az igazság és a bizonyosság elérése – kérdés, hogy milyen eszközökkel és milyen áron. Amint láttuk, ez a rendszer ténylegesen igényli egy eredendőbb bizonyítékát mind a megismerésnek, mind pedig a létezésnek. Azok a korrespondenciák ugyanis, amelyek az individuum és annak cselekedete, a létezés, a gondolkodás és ezek reflexiója között figyelhetők meg, egymásra vonatkozóan túlságosan kevésnek bizonyulnak egy logikailag megalapozott rendszer tisztá működéséhez. (Ehhez kell véleményem szerint Descartes-nak Istent becsempésznie a struktúrába.) Hogy ezt láthatólag az *én gondolkodom-én vagyok-én beszélek-én írok* kijelentésláncolatban ragadjuk meg, a fenti kísérlet kudarcai ellehetetlenítették. A négy szétszálazódó kijelentés olyan perspektívákat nyit meg az önéletírás előtt, amelyek a definíciókísérletek lehetetlenségét és a kérdéskör eldönthetetlenségét fokozzák. Szinte adódik a helyzet, hogy – legalábbis ha az *én vagyok* kijelentést vesszük alapul – egy elegáns ugrással az individuum bizonyító és bizonyított voltának kettősségében megjelenő *circulus vitiosus* kapcsolatba hozzuk azzal a Paul de Man által forgalomba hozott önéletrajz-elgondolással, amely a radikális eldönthetetlenség forgóajtószerűségét juttatja el az olvasás általános szintjére.²⁹ Ám ebben az esetben fel kellene adnunk az itt vázoltak primer (egyszintű) logikai síkját, s el kellene vitatnunk az életrajzi vagy terapeutikus megalapozás érvényességét a két szövegtől. Ekkor ezek a parazitikus narratívák visszavonnák az individuum létezésére és gondolkodására alapozott episztemológia érvényességét, s az egyedi állításon nyugvó performatív tételezés által olyan *cogito* jönne létre, amely nem karteziánus módon szavatolna a racionalitás individuum általi feltételezettségéért, hanem a nyelv létesítő ereje és a tropológiai struktúrák megképezte erőter mentén alakulna ki. Nem mint hierarchikus láncolat, de mint megalkotott, *megírt* nyelvi szöveg. Az *én írok* szubverzív kijelentése tehát aláásza az *én*-re épülő struktúrákat, s olyan *différence* működésére enged következtetni, amely nem egy meghatározott korszakra jellemző cselekvés vagy esemény lehet csupán, de a sokszor elátkozott karteziánus gondolkodásra is alkalmazható. Ez persze – meglehet – pusztán fikció. De legalább nem üres fikció.

²⁸ Vö. Boros G., i. m., 250. skk.

²⁹ Paul de Man: *Autobiography As De-Facement*, in: Uő: *The Rhetoric of Romanticism*, New York, Columbia, University Press 1984, 70. o.

FIKCIÓ=ÖNÉLETRAJZ

Filozófiai antropológiai vázlat avagy fiction-science

Kedvencem, *Odó Márkár* nevét mindaddig franciásan ejtettem, mígnem egy napon egy német barátom, maga is fikcionász, fel nem hívta a figyelmem egy bizonyos *Márkvárdra*, akiről – miután személye felől megállapodtunk – megtudtam, hogy nevét – tekintet nélkül hugenotta őseire – németül viseli.

Nos, *nevezett* írja egyik tanulmányában, hogyha egyáltalán beszélhetünk más, mint fiktív módon valós és fiktív ellentétéről, annyi egészen biztos, hogy e két fogalom manapság aligha tárható fel másképp, mint egymás különböző arányú ötvözeteként.¹ Ilyen ötvözésre avagy az ilyen típusú ötvözés átgondolására hív meg az *Önéletrajz/fikció* tematikus megjelölés is. Éspedig mintha egyfajta logikai vagy időrendi egymásutániségot sugallna: először lett volna az, amit az önéletrajzról mint nemfikcionális műfajról gondoltunk, s azt követően annak leleplező viszonyba-állítása a latin *fingere* összes vonatkozásával. Tehát: az önéletrajz *mint* fikció. Értsd: *Márkvárd* mint *Márkár*, esetleg *Márkár* mint *Márkvárd*, amely személyeknek Gottlob Fregével szólva úgy volna közük egymáshoz, mint az *Abendstern*nek a *Morgenstern*hez. Hiszen: '*Der Abendstern, das ist der Morgenstern*',² amit a magyarban egy szóötvözet juttat kifejezésre: az 'esthajnalcsillag'. Ez utóbbi nyelvi megoldással szemben Fregének persze volnának ellenvetései, nevezetesen, hogy a Vénusznak más az értelme az esti és más a hajnali égen. Így arról a fáradságról, amit a derék hugenotta család nevének évszázadaira fordít(hat)ott, sem lehet mondani, hogy megfeleltethető annak, amit a tudatlan olvasó, aki én voltam, e név kiejtésének kitalálásába fektetett. (Bár az avatottabbak tudják, hogy a félresikerült névhasználatot Frege inkább szubjektív képzetnek,³ mintsem értelemnek tekintette volna.)

Az önéletrajz fiktivitásának felvetése csakugyan bír egyfajta diszkurzív aktualitással. Annak az átfogóbb tudományos elképzelésnek egy vonulata, amely általában beszél a valóság fikcionalizálásáról. Irodalomtudományunk helyett az érdekesség kedvéért olyan diszciplínákkal példálózánk, melyeknek a miénknél nagyobb ambíciója az igazság keresése.

Marquard például fentebb említett tanulmányában úgy gondolja, hogy a valóság fogalmának az utóbbi évtizedekben megfigyelhető fikcionalizálása tulajdonképpen régi történet: az újkori filozófia azon fáradozásának mindenkori kísérője, hogy az eszkatológiai gondolkodás által megelőlegezett világvégét kompenzálja. Éspedig oly módon, hogy az evilágnak a Szent Pál-i „úgy éljenek, mintha nem volna [feleségük, etc. H. E.]”⁴

¹ Odo Marquard: „Kunst als Antifiktion – Versuch über den Weg der Wirklichkeit ins Fiktive”, In: *Uő: Aesthetica und Anaesthetica. Philosophische Überlegungen*, Paderborn (Schöningh) 1989, 82–99, 82. o.

² Gottlob Frege: „Über Sinn und Bedeutung”, In: *Uő: Funktion, Begriff, Bedeutung. Fünf logische Studien*, Göttingen (Vandenhoeck&Ruprecht) ⁶1986, 40–65, 47. o.

³ Vö. Bernáth Árpád: „Gottlob Frege jelentéseméletének irodalomelméleti vonatkozásai”, In: *Uő: Építőkövek a lehetséges világok poétikájához. Tanulmánygyűjtemény*, Szeged (Ictus-JATE Irodalomelméleti Csoport) 1998, 173–210, 175. o.

⁴ Pál első levele a Korinthusiakhoz, 7/29, In: *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*, Budapest (Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya) 1975, *Az Újszövetség könyvei*: 230. o.

gesztusával jellemezhető fikcionalizálását a fikció hasznának, szükségességének, s végül valóság-státuszának felmutatásával korrigálja. E folyamat végeredményeként „[a] fikció – [korábban] mellékes jelentőségű – filozófiája jelenleg a fikció – központi jelentőségű – filozófiájává alakul át, amelynek tárgya a filozófiának illetve az Emberi fikciófüggő realitásának a fikciója.”⁵

De nemcsak a filozófia, hanem egy ideje tudvalevőleg a történettudomány is komoly figyelmet szentel a valóságfogalom – bizonyos tudományos kérdezésmódok szempontjából cseppet sem ártalmatlan – felülvizsgálatának: mindig öröm Hayden White-ot olvasni.⁶ A kulturális antropológia egyes irányzatai pedig, ha szabad ezt mondani, épp a fikció és a valóság határainak problematizálása mentén tornázták fel magukat etnológiból azzá, aminek ma hívják, illetve amiként ma művelik őket.⁷

Kérdés, hogy jót tesz-e ez a szemléletváltás a professziók ama szűkebb csoportjának, amely – Platón óta termékeny defenzívából – mégiscsak magáénak vallhatta azt, amin most mindenki osztozkodik: a filozófusok, a történészek, a kultúrantropológusok – a médiatudományról vagy a fikcionalitással szembeni mulasztásait lassan, de biztosan ledolgozó természettudományokról nem is beszélve.⁸ Ezt a kérdést azonban most átjuttatásom egy másikba, ami a következőképpen hangzik: Mi volna, ha megfordítanánk az *Önéletrajz/fikció* téma megjelölés kínálta sorrendiséget, és pedig valahogy így: A fikció mint önéletrajz?

Első látásra ennek nem sok értelme van. Leszámítva persze azt az esetet, amire itt határozottan nem gondolnék: a fiktív önéletrajz műfaját. Az önéletrajz fikтивitásának teoretikus perspektívájából nézve ugyanis azoknak a fikcionális szövegeknek a játéka a referenciával, amelyeket elbeszéljük, néha szerzőjük, néha olvasójuk önéletrajzként pozícionál, látszatra inverze ugyan, de csak mint metareflexió inverze az önéletrajz-mint-fikció viszonynak. Ha a korábban nemfikcionális műfajként kezelt önéletrajzt új ismeretelméleti státusza nem különbözteti meg a fikcionális szövegektől, azoktól a szövegektől sem különbözik érdemileg, amelyeket a metafikció önéletrajzzá avat. És *vice versa*.

Én tehát más szempontból nevezném elsőre képtelenségnek az önéletrajz-mint-fikció viszony megfordítását. Az önéletrajzról mint műfajról vagy szövegtárgyról mondhatjuk, hogy fikcióként választottunk hozzá egy modalitást, az igazságkritériumok egyfajta pozicionálását vagy egy olvasásmódot, amely meghatározza a hozzáférhetőséget számára, illetve számunkra. Megfordítva ez a viszony azonban nem látszik stimmelni. Hiszen festhetjük zöldre a kutyát, de nem festhetjük a zöldet kutyára. Más szóval azt az elvont

⁵ Odo Marquard: „Kunst als Antifiktion”, i. m. 83. o. – Fordítás tőlem – H.E.

⁶ Léven szó manapság felkapott szerzőről, megelégszem a hivatkozással: Hayden White: „A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás”, Ford., Heil Tamás, In: *Uő: A történelem terhe*, Budapest (Osiris) 1997, 68–102. o.

⁷ „A fikciónak, a retorikának és a valóságnak az irodalomtudomány számára központi jelentőségű kapcsolata [...] az etnológiai reflexió tárgyává vált. A fikció éppenséggel nem a valóság ellenfogalma; a valóság azon tulajdonságára vonatkozik, hogy nem adott dolog, hanem konstruktum. A kultúrát illetve a kultúra leírását jellemző fikcionalitás és részletben-valóság kiindulópontul szolgál a kultúra retorikájának új szemléletmódjához” – írja Doris Bachmann-Medick etnológia és irodalomtudomány érintkezési pontjait keresve. Doris Bachmann-Medick: „Einleitung”, In: *Uő (Szerk.), Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*, Frankfurt/M. (Fischer) 1996, 7–64, 36. – Fordítás tőlem – H.E.; Ugyancsak e témához kapcsolódik még: Eberhard Berg–Martin Fuchs (Szerk.): *Kultur, soziale Praxis, Text. Die Krise der ethnographischen Repräsentation*, Frankfurt/M (Suhrkamp) 1993. o.

⁸ Elégedjünk itt meg egyetlen homályos hivatkozással: Paul Feyerabend: *Három dialógus a tudásról*, Ford. Tarnóczy Gabriella, Budapest (Osiris-Gond) 1999.

fogalmat, amit a 'fikció' szó jelöl, nehéz volna arra a tárgyiasságra, illetve – illúzió ide vagy oda – arra a személyességre vonatkoztatni, amit az 'önéletrajz' jelöl.

Ezzel tehát egyszerre hoztam magam nehéz és hálás helyzetbe: szabad a pálya, de mihez? A következőkben három argumentatív lépésben szeretnék közelíteni ehhez a teoretikus senkiföldjéhez. Először a narrativitás antropológiai dimenzióinak felidézésére hívom segítségül két, különösebb szisztéma nélkül választott szerző elképzeléseit (1). Ezt követően, mintegy az elvonttól a konkrét felé ugyancsak szerzők mentén haladva azokat a konzekvenciákat veszem számba, amelyekkel a narrativitás antropológiája az Én-re vonatkozóan szolgál (2). Harmadik lépésként a fikció, a referencia és a közvetítés (a szövegimmanencia megszűntével) újból aktuális problémáját érintve szeretnék a személyesség és az egyszerűség egy olyan fikcionális fogalmához érni, amely lehetővé teszi, hogy a fikció-mint-önéletrajz viszony iménti problémás szó-szerintiségében is jelentéssé váljon (3). Az első lépésnek mindjárt nagyon szép címet is adtam, ezt:

(1) A narrativitás antropológiai heurisztikája

Újraolvasott szerzőkhöz folyamodom, s illik, hogy – ha csak röviden is – összefoglaljam szóba jövő műveik jelen összefüggésben fontos mozzanatait. Ki ne emlékezne például Jean-François Lyotard nevezetes téziseire a narratív tudás pragmatikájáról? Leírását Lyotard két szempont között lebegteti: a narratív tudás egyrészt a tudományos tudás által kizárt tudásformák (például hagyományok, megszokások, kulturális kompetenciák, „a tenni tudás, az élni tudás, a meghallgatni tudás”)⁹ refúgiuma, másrészt az a nagyobb halmaz, amely a tudományos tudást is magában foglalja.

Lyotard koncepciójának jelen összefüggésben három mozzanatát érdemes kiemelni (a–c). (a) Az első, hogy a narratív tudás a tudományos tudás objektivációs kísérleteivel szemben „egy szubjektumban megtestesülő egyedi forma, amely az azt konstituáló különböző kompetenciákból tevődik össze”.¹⁰ (b) A narratív tudás legmeghatározóbb tulajdonsága, s itt kiemelendő második mozzanata, hogy a narratív forma által uralt: „[a]z elbeszélés ennek a tudásnak par excellence formája”.¹¹ Lyotard-t ez a feltétel segíti hozzá a nagy elbeszélések legitimációs történetének megalkotásához. (c) A narratív tudás itt számba jövő harmadik mozzanata azonban az időre gyakorolt hatása. Hogy, hogy nem, Lyotard a tudományos tudáshoz rendeli az idő diakronicitásának emlékező-projektáló fenntartását, s a narratív tudáshoz azt „a különös időbeliséget, amely teljességgel ütközik tudásunknak azzal az aranyszabályával, hogy 'Ne felejts!'”¹² Mivelhogy „[a] közösség a maga kötelékének az anyagát nemcsak az elmondott elbeszélés jelentésében találja meg, hanem az elmondás tevékenységében is. Az elbeszélések hivatkozása a múlthoz tartozónak tűnhet, de igazából mindig egykorú ezzel a tevékenységgel. A mai tevékenység az, ami az Én hallottam-tól a Majd meghalljátok!-ig tartó röpké időt kibontja.”¹³

⁹ Jean-François Lyotard: „A posztmodern állapot”, Ford. Bujalos István, Orosz László, In: Uő: Jürgen Habermas: Richard Rorty: *A posztmodern állapot*, Budapest (Századvég–Gond), 1993, 7–145, 45. o.

¹⁰ I. m. 46. o. – Itt, akárcsak a következő mozzanatnál, érdemes volna Hans Blumenbergre hivatkozni, hely szűkében azonban csak megjegyzem, hogy mondandóm előkészítéséhez az ő *Arbeit am Mythos* című munkájának (Frankfurt/Main [Suhrkamp] 1979) néhány tézisért is választhattam volna.

¹¹ I. m. 48. o.

¹² I. m. 53. o.

¹³ I. m. 53. o.

Narrativitás és temporalitás viszonyának e meglepő meghatározása jó apropó egy másik szerző bevonásához a vizsgálódásba. Természetesen Paul Ricoeur-ről van szó, aki minden körülményessége ellenére, illetve annak dacára, hogy nagy barkácsoló hírében áll,¹⁴ igencsak fontos teoretikusa e témának.

Ricoeur terjedelmes *Temps et récit* [Idő és elbeszélés] című munkájának tézise szerint „az idő oly mértékben lesz emberi idővé, amely mértékben elbeszélő módon artikulált”; s e tétel akár meg is fordítható: az elbeszélés „akkor nyeri el teljes jelentését, amikor az időbeli létezés feltételévé válik”.¹⁵ Ezt a folyamatot modellezi Ricoeur a mimézis I–II–III (ahogy ő nevezi) lépcsőivel, amelyek középsője volna a hagyományosan vett fikció „bi-rodalma”.¹⁶ A fikció nem más, mint a gyakorlat (*pragmata*) mezején prefigurált időtapasztalatnak a cselekményszövé (tulajdonképpen: *müthosz*) ideje általi konfigurációja, mégpedig az időtapasztalás újrabefogadása, refigurációja céljából.

E csupán terminológiájában komplikált, valójában egyszerű – már-már triviális –, de épp akként rendkívül érdekes elképzelésből most csak két mozzanatot emelnék ki (a–b). (a) Az első a kizárólagosság. Ricoeur szerint a történetmondás tevékenysége és az emberi tapasztalás időbelisége közötti korreláció „transzkulturális szükségszerűség”.¹⁷ Az idő *csakis* narratív módon férhető hozzá a tapasztalás számára, a narratíva pedig *végző soron* az időtapasztalat közvetítő átírásával teljesítheti be küldetését. Ha ezt – Ricoeur intenciói ellenében – szó szerint vesszük, valahogy így: narratíva=idő, megnyílik a dolog Lyotard iménti, látszatra gyökeresen ellenkező a narratíva feledtető funkciójára vonatkozó tanulsága felé. Az elbeszélés nem jelenti az időt, hanem a cselekményszövé (valószínűségeinek és váratlanságainak) *menetében* igénybe veszi, magának az időnek a megtapasztalása, s nem pusztán annak közvetítője; a mimézis III nézőpontjából úgy is mondhatnánk, hogy „magát az időt tanuljuk olvasni – visszafelé”.¹⁸ (b) A második mozzanat megragadásához – csupán az érthetőség kedvéért – kicsit megint körülményesen kell fogalmaznom: a mimézis III, vagyis az idő refigurációja, egy olyan időtapasztalásnak a mimézis II konfiguratív közvetítése általi újraértése, amely már a mimézis I, az idő prefigurációjának síkján jelen volt. Még egyszer, másképp: A mimézis III síkján refigurált időtapasztalat a narratíva befogadásával „az élet, a cselekvés és a szenvedés alkotta homályos háttér[be]”¹⁹ helyzetetik vissza, vagyis éppen abba az egyéni életbe, ahonnan prefiguratív időtapasztalatként kivétetett. Arisztotelész terminusaival szólva a *pragmák* alkotta *praxist* utánpótló *müthosz* végül is a *pragmák* világában, világon és időn belül nyer értelmet. Erre később még visszatérek.

Addig is Lyotard és Ricoeur téziseit körülbelül így összegezném: Az élet miértjeiben és hogyanjaiban való eligazodáshoz szükséges kulturális kompetenciák kitüntetett létformája a narratív módon történő hagyományozódás illetve performancia. A narratív tudás referenciája – anélkül, hogy túlságosan strapálni akarnám Heidegger terminusát – az

¹⁴ „Valószínű”, írja Szegedy-Maszák Mihály, „hogy [...] található olyan értekező, aki Paul Ricoeur-nél több joggal tarthat igényt eredetiségre, azt azonban bizvást lehet állítani, hogy korunk nem ismer még egy gondolkodót, kinek látóköre olyan sok tudományágra terjedne ki, mint az övé.” Szegedy-Maszák Mihály: „Utószó”, In: Paul Ricoeur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999, 413–424, 423. o.

¹⁵ Paul Ricoeur: „A hármas mimézis”, Ford. Angyalosi Gergely, In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999, 255–309, 255. o.

¹⁶ I. m. 274. o.

¹⁷ I. m. 255. o.

¹⁸ I. m. 280. o.

¹⁹ I. m. 256. o.

egzisztenciális időnbélüliség.²⁰ Performancia és egzisztenciális időnbélüliség metszéspontjában pedig egy olyan (folyamatosan) felfüggesztett identitás helyezkedik el, amely egyéni és közösségi formájában egyaránt a szubjektum szóval jelölhető. S ezzel elérkeztem okfejtésem második fejezetéhez, amit ezzel a címmel látok el:

(2) A történet, amint az Én-t meséli

Paul Feyerabend *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge* [A módszer ellen] című könyvében (többek között) arra figyelmezteti az egzakt tudományok művelőit, hogy egyetlen elavult vagy abszurd elképzeléstől se búcsúzzanak el véglegesen, mert az bármikor jó lehet még valamire, ideális esetben valamely uralkodó elmélet vakfoltjainak feltárására.²¹ Így volnék én a Marquard és Ricoeur által egyaránt emlegetett Wilhelm Schapp-pal, akinek 1953-as *In Geschichten verstrickt* [Történetekbe gabalyodva] című könyve a maga fenomenológiai alapokon nyugvó és (mégis) elképesztően egyszerű nyelvezetével – ha szabad ezt mondani – Gadamertől Hayden White-ig majd mindenki problémáját már jó előre megoldja. A könyv címében is szereplő tézis így foglalható össze: az ember történetekbe van bonyolódva, fonódva, gabalyodva, esetleg ágyazódva, aszerint, hogy ki hogyan fordítja ezt a *verstrickt*-et, s mennyire ragaszkodik a szó fonál-, csomó-, háló-féle implikációihoz. Annyi mindenesetre biztos, hogy „a történet és a történetbe-ágyazottság olyan szorosan összetartoznak, hogy a kettőt talán még gondolatban sem lehet szétválasztani”.²² Vannak ugyan különböző történetek, például az emberrel viszonyba kerülő dolgok történetei („*Geschichten der Wozudinge*”), a mások történetei („*Fremdgeschichten*”), a saját-történetek („*Eigengeschichten*”) és közösségi történetek („*Wirgeschichten*”), de a lényeg az, hogy az ember és a világ csak e történeteken keresztül hozzáférhető: „*Die Geschichte steht für den Mann*.”²³ Ami e prefeminista korszakban körülbelül annyit jelent, „A történet rávall az emberre” (Angyalosi Gergely fordítása),²⁴ retorikatudatú korszakunkban pedig akképp is félrefordítható, hogy „A történet az ember helyébe áll”. E konzekvencia feszültségét maga Schapp is felméri: hangsúlyt fektet arra, hogy leltározza mindazt az emberit, amit a törté-

²⁰ Ricoeur kedvelt argumentatív technikája az alacsonyabb (ilyen például a mimézis I) és magasabb (ilyen például a mimézis III) szintek hierarchiájának megfordítása, és a kölcsönös függőség kétirányúságának felmutatása. A *Temps et récit* harmadik részében Heidegger meghatározásait követve az időnbélüliség védelmére kel a történetiség és az időbeliség fogalmaival szemben, mondván: „Ha az egyik időalakzattól a másik felé [az időnbélüliségtől a történetiségen át az időbeliség felé, H.E.] haladva egyidejűleg van szó a tulajdonképpeniség csökkenéséről és az eredendőség növekedéséről, nem fordítható-e meg a három alakzat mentén létrehozott rend? A történetiség valójában folyamatosan előfeltételezi az időnbélüliséget; datálhatóság, kifizettség és nyilvánosság nélkül nem mondhatnánk a történetiségről, hogy egy kezdet és egy vég között bontakozik ki, hogy e közöttben terjed ki és válik a történelmi sors együttes-történésévé. A naptár és az óra bizonyítékok erre. És ha a történetiségtől visszatérünk az eredendő időbeliséghez, menthetetlenül feltűnik, hogy a történeti nyilvános volta a maga módján megelőzi a fundamentális időbeliséget, amennyiben annak értelmezése elgondolhatatlan a nyelv nélkül, amely már mindig is megelőzte a halálhoz viszonyuló lét vonatkozás nélkülinek számító formáit.” Paul Ricoeur, *Zeit und Erzählung*, Band III: *Die erzählte Zeit*, Aus dem Französischen von Andreas Knop, München (Fink) 1991, 153. o. – Fordítás tőlem – H.E.

²¹ Paul Feyerabend: *Wider den Methodenzwang* [Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge], Übersetzt von Hermann Vetter, Frankfurt /M. (Suhrkamp) 1997, 55ff

²² Wilhelm Schapp: *In Geschichten verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding*, Hamburg (Richard Meiner Verlag) 1953, 1. o. – Fordítás tőlem – H.E.

²³ I. m. 103. o.

²⁴ Paul Ricoeur: „A hármas mimézis”, i. m. 291. o.

netek hálója nemcsak felfog, de a szó szorosabb értelmében helyettesít is. Az ember nem csak úgy általánosságban történet, hanem testi és lelki valójában, és pedig részletekbe menően. Mesél az arca és mesél a teste, mesélnek a vágyai, a szenvedélyei, a szeretete, a gyűlölete; szomorúsága, öröme, esze és értelme. Mindnek külön története van, s minél közelebb hajolunk, annál több történetre esik szét (értsd: annál sűrűbb a háló, ami felfogja). De senki se gondolja, hogy aki közelebb hajol, maga nem ugyanígy van ezzel. Fülek és szájak váltóin történetek közlekednek ide-oda a nagy hálóban, amin kívül ha van is valami, másképp nincs, mint történetek által.

Schapp koncepciója és megfogalmazásai, mint például az, hogy „Története által egy önmagával kerülünk érintkezésbe”,²⁵ közel viszik egymáshoz az elbeszélést és az Én-t, s hozzásegítenek ahhoz, hogy a narratívák fentebb tárgyalt kulturális-antropológiai heurisztikáját a történet által feltárt (vagy letakart) egzisztencialitásra fókuszáljuk. Ebben – csak hogy ne legyen olyan egyszerű – ismét Ricoeur siethet segítségünkre 1990-es *Soi-même comme un autre* [Az önmaga mint a másik] című munkájának már a *Temps et récit*-ben megelőlegezett egyik fogalmával, a „narratív identitással” (vagy, ahogy a magyar fordításban szerepel, az „elbeszélt azonossággal”).²⁶

Ricoeur elhatározása, hogy a filozófia történetének a „*cogito* filozófiáihoz” – az Én akár empirikus, akár transzcendentális tételezéséhez illetve visszavonásához – fűződő apóriát feloldja egy az „Önmaga hermeneutikája”²⁷ kínálta közvetítő modellben. A *Soi-même comme un autre* értekezései három „filozófiai intenciót”²⁸ követnek (a–c); Ricoeur azon meggyőződésén nyugszik, hogy (a) a szubjektum identitása csak reflexív közvetítettségben nyerhető el (innen a címben szereplő *soi* és a *même* elsőbbsége a *je* előtt); hogy (b) az időbeliség az identitás kétféle értelmezését kívánja meg, s végül, hogy (c) az identitás a legtermékenyebben az önmaga és a másik dialektikájában ragadható meg.

Nos, a „narratív identitás” a második intencióhoz, az időbeliség megosztó hatásához kapcsolódik. Ricoeur a latin *idem* [ugyanaz; az alany azonosságának jelölője] és *ipse* [maga, ő maga] különbségeire támaszkodva határolja el egymástól a személyiség identitásának azt a pólusát (felfogását avagy dimenzióját), amelyet az időbeli állandóság, s azt, amelyet a fokozott változékonyság jellemez. Előbbi nagyjából a magyar fordításban szereplő „ugyanazonossággal”, utóbbi az „őmagasággal”²⁹ hozható kapcsolatba. Ugyanazonosság és őmagaság párosa annyiban komplikált, hogy egyrészt az állandó és a változó (*idem* és *ipse*) Ricoeur feltételezte dialektikájának lenyomata; másrészt viszont e dialektikus feszültség ugyanazonosság és őmagaság párosából ez utóbbiban már eleve megoldódik: Az őmagaság „dinamikus identitás”, amely időbeli struktúrájának köszönhetően „megkerüli az ugyanaz és a másik dilemmáját”,³⁰ egyszerre tudja el és tartja fent a személyiség egységét. Itt azonban nem is a fogalmi dialektika és hierarchia zavarba ejtő interferenciája fontos, hanem az, hogy az őmagaságot jellemző dinamikus identitás modellje megfeleltethető az elbeszélő szöveg költői kompozíciójából eredő dinamikának. Ricoeur ez esetben is kitüntetett szerepet szán a narratívának. Mintegy megismétli a hármas mimézisről mondottakat, de úgy, hogy az időt felváltja az Én/önmaga fogalma. Az elbeszélés nem az idő, hanem az Én/önmaga újraírására szolgál. Ami közel ugyanaz,

²⁵ Wilhelm Schapp: *In Geschichten verstrickt*, i. m. 105. o. – Fordítás tőlem – H.E.

²⁶ Paul Ricoeur: „Az Én és az elbeszélt azonosság”, Ford. Jeney Éva, In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999, 373–411. o.

²⁷ Paul Ricoeur: „Vorwort: Die Frage der Selbstheit”, In: Uő: *Das Selbst als ein Anderer* [*Soi-même comme un autre*], Aus dem Französischen von Jean Greisch in Zusammenarbeit mit Thomas Bedorf und Birgit Schaaff, München (Fink) 1996, 9–38, 13. o.

²⁸ I. m. 11. o.

²⁹ Paul Ricoeur: „Az Én és az elbeszélt azonosság”, i. m. 373. o.

³⁰ Paul Ricoeur: *Zeit und Erzählung*, Band III: *Die erzählte Zeit*, i. m. 396. o. – Fordítás tőlem – H.E.

amennyiben az elmesélhető időn nagyjából egzisztenciális időnbélüliség, elmesélhető Én-en/önmagán pedig időnbélüli egzisztencia értendő. Amiként az az idővel is történt, most is egy folyamat válik refigurálhatóvá a cselekményszövések (valószínűségeinek és váratlanságainak) konfiguratív menetében, és pedig az Én (önmaga) állandóságának illetve változásának váltakozása. A konfiguráló aktus (tudjuk, a fikció birodalma) azt kapja feladatult, hogy az ellentétes pólusok dialektikájából egyrészt elbeszélő módon a szereplői,³¹ másrészt elbeszélő-olvasó/újraelbeszélő (refiguratív) módon a referenciális (szerzői-olvasói) Én/önmaga elbeszélő azonosságát megteremtse:

„Ezért mondhatjuk az önmagáról, hogy az elbeszélő konfiguráció reflexív alkalmazása által refigurálódik. Az ömagaság szempontjából konstitutív narratív identitás az ugyanaz elvont identitásától különböző módon képes arra, hogy az életösszefüggés változását és mozgását is felöllelje. Ebben az esetben, ahogy azt Proust kívánta, a szubjektum úgy képződik meg, hogy egyidejűleg saját életének olvasója és szerzője is.”³²

Kérdés, elegendő-e a felsorakoztatott szempontok és fogalmak arra, hogy az életét író Én-t/önmagát a narratíva meséltjeként szemlélhessük. A hármas mimézis két mozzanatának iménti ismertetésekor némileg nyitva hagytam a másodikat, nevezetesen azt, hogy a *pragmák* alkotta *praxist* utánzó-egyberendező *műthosz* mindezt csak azért csinálja, hogy visszavezessen a *pragmák*, a cselekvés és a szenvedés világába. Vagy ha úgy tesszük, az egzisztenciális világon- és időnbélüliségbe. Ricoeur ezzel kapcsolatban készítetve érzi magát a *circulus vitiosus* gyanújának elhessegetésére. És sikerül is viszonylag sértetlenül kiugrania a körhintából; amivel én viszont most fordulnék még egyet.

A *Temps et récit*-ben a teoretikus rövidzárlat gyanúja (többek között) így fogalmazódik meg: „[M]iként beszélhetnénk egy emberi életről úgy, mint egy éppen születőfélben lévő történetről, amikor a létezés időbeli drámáit egyedül azokon a történeteken keresztül tudjuk csak megközelíteni, amelyeket mások vagy mi magunk mesélünk róluk?”³³ Azaz: mitől volna a keletkező történet az idő újszerű egzisztenciális elsajátítása, ha egy már mindig óta mesélt történet folytatása? Rögtön kiderül, mire is akarok kilyukadni. Ugyanezt Ricoeur ugyanis alkalmazza a *Soi-même comme un autre*-ban is: „az elbeszélés már azelőtt része az életnek, mielőtt az életből az írásba száműzetnék; majd visszatér az életbe az elsajátítás sokféle módja szerint”.³⁴ Vagyis: az írás az életet, amely már eleve és lényegileg elbeszélés, csak megismétli. Igaz, Ricoeur szerint magasabb (tudati) szinten: a történet nem ugyanahhoz tér vissza, hanem spirálszerűen meghaladja önmagát. És mégis jogos a kérdés, hogy ugyan mitől lehetne az Én/önmaga akár refiguratív, akár önleíró módon ömagává, ha nem attól, hogy mielőtt nekilátna, még ha darabosan is, még ha másoknak (a mások történeteinek), a sors avagy Isten szerzőségének köszönhetően is, de már előzetesen (és folyamatosan) mesélve van? *Quod erat demonstrandum*. Azazhogy mégsem, mert íme, az utolsó fejezet némi hitetlenkedéssel veszi kezdetét:

(3) De hová lett a fikció?

Az imént a narratíva antropológiai státuszától odáig jutottam, hogy azt, aminek az elbeszélés kizárólagos formája, az időnbélüli egzisztencialitásban, az ömagaságban fedeztem fel. Hála Ricoeur-nek – kicsit Schapp-nak. Felvetődik azonban ezzel kapcsolatban egy-

³¹ „Az elbeszélés az elmesélt történet azonosságát építve építi a szereplő azonosságát, s ez utóbbit nevezhetjük elbeszélő azonosságnak (identitá narratív). A történet azonossága alkotja a szereplő azonosságát.” Paul Ricoeur: „Az Én és az elbeszélő azonosság”, i. m. 384. o.

³² Paul Ricoeur: *Zeit und Erzählung*, Band III: *Die erzählte Zeit*, i. m. 396. o.

³³ Paul Ricoeur: „A hármas mimézis”, i. m. 289. o.

³⁴ Paul Ricoeur: „Az én és az elbeszélő azonosság”, i. m. 405. o.

két kérdés. Az első, hogy azok a történetek és elbeszélések, amikről itt szó volt, rendelkeznek-e egyáltalán fikcionális kijelölhetőséggel. Más szóval: fikció-e egyáltalán az, amiről itt körmönfontan kiderítettem, hogy az élet (egyetlen lehetséges) rajzolata. Nos, Ricoeur épp ez ügyben hoz egy jó érvet – legyen ez a kérdésre adott válaszom. Arra az arisztotelészi posztulátumra emlékeztet ugyanis, hogy a történeteknek volna elejük és végük, míg a történelmi eseményeknek nem. És pont erről van szó: épp azért, mert a történeteknek van eleje és vége, az életnek pedig nincsen, hisz a születésre nem emlékezünk, a halálhoz meg már késő lesz, épp ezért van szükség az elbeszélés kezdetet és véget s egyben narratív identitást teremtő hatalmára. Ez azonban azt a belátást erősíti meg, hogy az az *élettörténet, aminek van eleje és vége, nem az életből merítettetett*. Hanem hát fikció: „Éppen a valós élet megfoghatatlan jellege folytán van szükségünk a fikció segítségére ahhoz, hogy az élő tapasztalatot mintegy visszatekintve megszerezzük [...]. Így azoknak az elbeszélő kezdeteknek a segítségével, melyekhez az olvasás bennünket hozzászoktatott [...], mi magunk rögzítjük a valós kezdeteket [...]” S ugyanígy a fikció „társunkká lehet a halálra való készülődésben”³⁵ is.

A második kétely súlyosabbnak tűnik. Nem arról van-e szó, hogy csak annyit – és azt is körülményesen – sikerült megvilágítanom, hogy a fikció=életrajz, de ennél többet nem. Hogy tehát útközben elvesztettem az életrajzról az ön-t. Erre Ricoeur talán azt fel lehetné, hogy az élet narratív elsajátításának az írott önelsajátítási formákra való vonatkoztatásával az ő szempontjából végrehajtottam ugyan egy indokolatlan szűkítést az elbeszélés fogalmán, de ez nem oszt, nem szoroz, mert az is bennefoglaltatik a fikció azon (kizárólagos) képességében, hogy elbeszélje az azonosságot.

De nem is ez a kérdés. Hanem az, hogy nincs-e itt elvéve az Én – akit Ricoeur *Soi-même comme un autre*-beli első intenciójával az önmaga javára már eleve ejtett – az elbeszéltség túlzott előzetességében? Nos, erre az a válasz adható, hogy nemcsak időbeli előzetességről van szó, hanem az időben tetten érhető logikairól is, amely az élettörténet létrejöttének *minden egyes* (hipotetikusán diszkrét) pillanatában jelen van. Hisz az élettörténet minden egyes pillanata rendelkezik valamilyen, a múlt esetlegességeit és a jövő valószínűségeit egybefogó történet-horizonttal. Nem véletlenül mondja Ricoeur az ugyanazonossággal az önmaga időnbéli dimenziójaként szembeállított ömagaaságról azt is, hogy az mint a „testiség ömagaasága” mindig „addig terjed, ameddig a testileg lakott világ”.³⁶ Az ömagaaság olyanfajta identitás, amely, ha tényleg „számol az idővel”,³⁷ s tényleg az időben zajló önmegőrzés, alaposan ki van téve a *peripeteia* hatalmának is, s folyamatos önkorrekcióna szorul.

Az önkorrekción (hipotetikusán) diszkrét pillanatai viszont arra engednek következtetni, hogy nemcsak ugyanazonosság nincs, de a valószínűségek és váratlanságok dinamikájának köszönhetően olyan ömagaaság sincs, amely mint olyan azonos volna. Amelyet tehát utólag vagy kívülről át lehetne tekinteni. Más szóval, ha az ömagaaság nem is tartalmaz az Én-re/önmagára, mint ugyanazonosságra (*cogito*-ra) utaló mozzanatosakat, az én ömagaaságom kizárólag olyan mozzanatosokból áll, amelyek az időnek kiszolgáltatottak és nem önazonosak ugyan, de éppen ezért a saját és a mások története szempontjából mégis szingulárisak.

Itt köszön vissza Wilhelm Schapp azzal a feltevessel, hogy mindenkinek *saját* története van. (Saját az ömagaaság testi, az *ipse* birtokviszony-vonatkozása értelmében.) Ami persze szétesik saját kis történetekre: a karmolásra az arcomon és a sebhelyre a szívemben, s ezáltal mellesleg a mások és a mi történeteinkre is, amelyekből – félreértés elkerü-

³⁵ I. m. 403. o.

³⁶ I. m. 387. o.

³⁷ Vö. Paul Ricoeur: *Zeit und Erzählung*, Band III: *Die erzählte Zeit*, i. m. 132. o.

lése végett – mindenki ő maga részesedik. Életem életrajzi narratíva, amit nem írok, hanem élek, az élet olyan rajzolása, aminek épp a cselekvés és a szenvedés világába való belevetettsége garantálja a másokétól és az önmagamétól való elkülönülődést. E dinamika hatásaitól azonban a műfajként és szövegtárgyként értett önéletrajz sem mentesül, amennyiben – hamis életnapló gyanánt – egyetlen horizontikus történet-pillanatot ruház fel a véglegesség ideológiájával.

A közös előzetességnek ez az alapvető elkülönülődése, narratív *fluxusa* tehát egyszerre számolja fel (mint identikust), s – megfosztva az elnyerhető (ön)ismeret konzisztenciájától – adja vissza (mint szingulárist) az azonosságot az idő szétszórtságában. Ugyanaz nincs, viszont minden egyedülálló. És mégis, ki nem tapasztalja e mindennapos egyedülállásban, mennyire jólesik a másikat olvasni, a másokéban osztozni, mert *mintha* az is ugyanarról szólna. Ha az eddig felhozott két kételyt nem sikerült volna teljesen eloszlatnom, s még bárki kételkedne abban, hogy fikció=önéletrajz, most, végezetül és váratlanul íme még egy érintőleges argumentum: mintha ez a *minthában* való osztozkodás a narratív előzetességről tanúskodna. Csak minthaság és fikció az, ami a másokéra emlékeztet, de emlékeztet, mert ami az enyémre emlékeztet(het) benne, az a sajátom fikcionalitása. És a sajátom, amint a másé is, mégsem egészen csak a *finger*e értelmében fikció, hiszen *csak ez van*: a fikció mint az interszubjektivitás csúcsteljesítménye.

Ami a minthán túl van, értelmez(het)etlen (=elmeséletlen). Történetem moduszát viszont menthetetlenül ez a *mintha* határozza meg. Ennek értelmében az elbeszélés antropológiai dimenziójának önéletrajzi modalitása így foglalható össze: *mintha én/En lennék*. Kisbetűvel és nagybetűvel – egyszerre.

Kinek Márkár, kinek Márkvárd, kinek *Abendstern*, kinek *Morgenstern*. – Említett német barátom apósát például, aki a professzorom – lám-lám, hogy bonyolódnak a történetek – már az Úristen sem tántorítja el attól, hogy *Hárst* mondjon, amikor pedig *Endrét* akar.

Befejezésül emlékeztetnék arra a kérdésre, amit közben majdnem én is elfelejtettem: hogy megkérdőszítja-e az irodalomtudományt, ha más diszciplínák is rákapnak a fikcióra. Azt kell mondanom, hogy nem, sőt. Azt követően, hogy a fikció szűkebb tudománya Platon óta termékeny defenzíváját a szövegimmanenciába történő bezárkózással próbálta érvényesíteni, megújítani, mi több végleg biztosítani, most talán visszaszökhetne a referencialitásba azon a fikción keletkezett résen át, amin a többiek éppen benyomulnak. Ilyesfajta kísérletet látok Marquard ötletében, hogy a szellemtudományokat „elbeszélő tudományokra”³⁸ keresztelje át. Vagy ugyancsak az ő *nota bene* nem adornói és nem is realizmus-elvű javaslatában, hogy egy át- meg átfikcionalizált valóságban a művészet a személyes tapasztalás³⁹ antifikcionális szerepét vállalja magára. Azt hiszem, hogy nevezett résen átbújva, ha nem is az irodalomtudomány maga, de legalábbis az irodalomtudomány tudománya valami olyasmivé alakulna át, amit irodalmi antropológiának neveznek.

³⁸ Odo Marquard: „Über die Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften”, In: Uő: *Apologie des Zufälligen. Philosophische Studien*, Stuttgart (Reclam) 1986, 98–116, 99. o.

³⁹ Hogy ez miben is állna, azzal kapcsolatban talán érdemes felidézni Gadamer megjegyzését, hogy „kettős értelemben beszélünk tapasztalatról: beszélünk egyrészt olyan tapasztalatokról, melyek várakozásunknak megfelelnek, igazolják azt, másrészt viszont arról a tapasztalatról, amelyet ‘szerzünk’. Ez utóbbi, a voltaképpeni tapasztalat, mindig negatív. Ha egy tárgyon tapasztalatot szerzünk, akkor ez azt jelenti, hogy mindaddig nem láttuk helyesen a dolgokat, s most már jobban tudjuk, hogy mi a helyzet. A tapasztalat negativitásának tehát sajátosan produktív értelme van.” Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Ford. Bonyhai Gábor, Budapest (Gondolat) 1984, 248. o.

ÖNÉLETÍRÁS-OLVASÁS

A beszéd, mely tárgyaül az önéletírást választja, sokrétű, meglehetősen széttartó és amorf problematikával szembesül. Kezdhetnénk rögtön azzal, hogy az önéletírás nem kizárólag irodalmi tény, ezért a poétikai megközelítés máris olyasmit helyez az érdeklődés középpontjába, vagy, ha úgy tetszik, abban ragadja meg tárgya lényegi vonásait, ami más szempontból csak a jelenség elhanyagolható és marginális részére érvényes. De még ha egy önkényes döntéssel elkötelezzük is magunkat az önéletírás és az irodalmiság, az irodalmi értékek bensőséges kapcsolata mellett, az autobiográfiának más és más értelme tárul föl attól függően, hogy egyetlen körülhatárolható, hagyományos értelemben vett irodalmi műfajként, netán az önéletrajzi vagy személyes műfajok gyűjtőnév alatt több szövegtípus közös nevezőjeként fogjuk fel, vagy mint az írás egy különleges helyzetét, az írás alanyának az önéletírói programmal, tervezettel jelölt aktivitását, esetleg mint az olvasás vagy a megértés alakzatát tekintjük. A vizsgálódás körének megváltozásával együtt a tárgy sem marad ugyanaz. Mégsem lehet egyszerűen választani a megfigyelés szempontjai közül: az önéletírásról való gondolkodást áthatja a szorongás, mivel az éppen háttérbe szorított értelem minduntalan felülbírálja a nélküle ki-mondott igazságokat.

Az önéletírás mint olyan kimerítő és egyértelmű meghatározására tett kísérlet hiába-valóságát az a Philippe Lejeune is kénytelen elismerni, akinek nevéhez az utóbbi idők legfigyelemreméltóbb (elméleti szempontból is igényes) műfajelméleti vállalkozása fűződik. Az *önéletírói szerződés* azonos című fejezetének végén sikertelennek minősíti azon törekvését, hogy az autobiográfiát koherens, minden esetre kiterjedő gondolati rendszer keretei között határozza meg, mivel módszere „össze nem illő egy olyan tárggyal, amelyhez talán inkább a Borges által leírt kínai logika illene, mintsem a karteziánus”.¹ Ettől a felismeréstől vezetettve Lejeune saját munkájának jelentőségét annak tudományossága helyett inkább abban a felismerésben látja, hogy az önéletírás „ugyanannyira olvasási mód, mint írástípus, történetileg változó szerződéses jelenség” (uo.), s ebből kiindulva megpróbálta feltárni és racionalizálni egy XX. századi olvasó olvasási kritériumait (más néven elvárási horizontjait). Az *olvasásra mint az önéletírás döntő mozzanatára* történő hivatkozás összecseng a Lejeune-t egyébként bíráló Paul de Man kijelentésével, miszerint „az autobiográfia [tehát] nem műfaj vagy mód, hanem a megértés vagy az olvasás alakzata, amely bizonyos fokig minden szövegben megjelenhet”.² A két teoretikus álláspontjainak különbözősége abban áll, hogy míg Lejeune az önéletírás elnevezést és a hozzákapcsolódó autobiografikus olvasási módot csak bizonyos szövegek számára tartja fenn, mégpedig azon szövegek számára, amelyek ezen sajátosságukat egy szövegen túli pragmatikus viszony, egy a szerző által az olvasó számára előírt szerződés, az önéletrajzi paktum keretében bejelentik, mintegy előre eldöntve és irányítva az olvasást, addig de Man szerint az autobiografikus olvasás lehetősége minden szöveg esetében fennáll, ahol

¹ Philippe Lejeune: *Le pacte autobiographique*, Seuil, Paris, 1975, 1996 (Collection „Points Essais”), 45. o.

² Paul de Man: „Autobiography as De-Facement”, in: *The Rhetoric of Romanticism*, Columbia U.P., New York, 1984, 70. o.

a „szerző tükörszerű alakzata” a tulajdonnéven keresztül modellálja az olvasó szövegértését. Lejeune perspektívájában – legalábbis, ami elméleti alapvetését illeti – a szerződés a szerzőnek kell kezdeményeznie, az olvasó pedig kénytelen azt passzívan elfogadni, míg ezzel szemben de Man hangsúlyozza, hogy amint az olvasó – aki nélkül sem szerződés, sem olvasás, sőt még írás sincsen – *olvasni* kezdi a szöveget, a tulajdonnév figuratív struktúrájában rögtön megkettőződik (a szöveg szerzője és a szövegben lévő szerző), és illuzórikussá válik a szerző azon egysége, amelynek szavatolnia kellene a szerződés érvényességét, s így világosan meghúznia a határt azon művek között, amelyek esetében adekvát az autobiografikus olvasási mód, és azok között, ahol célszerűbb más olvasási stratégiát választanunk.

Az olvasás azonban csak az érem egyik oldala. Össze lehet-e kapcsolni az olvasás alakzataként vagy olvasási módként felfogott önéletírást az irodalmi praxisként felfogott autobiográfiával? Írás és olvasás egymást kölcsönösen feltételező fogalmak, egyik sem lehet meg a másik nélkül: annak felvázolásához, hogy miben áll az önéletírás vagy önéletrajzi írásmód sajátossága, elengedhetetlenül szükséges annak ismerete, hogy egy kultúra vagy kulturális közeg egy adott korban miként jelöli ki és osztja fel az írás terét, miként alkot társadalmilag és kulturálisan elkülönülő beszédmódokat, melyek az olvasók előzetes elvárási horizontjaiban testet öltve viszonyítási alapot képeznek egy újonnan érkező írás elhelyezéséhez, értékeléséhez. Másrészt viszont annak vizsgálatához, hogy tulajdonképpen miként olvasunk, amikor autobiografikusan olvasunk, hogy mit is jelent az önéletrajzi olvasás, föl kell mérnünk, hogy egy kultúra egy adott időpillanatban a megnyilatkozások milyen lehetőségeit kínálja fel a benne élők számára, miként szabályozza ezen megnyilatkozások rendjét, hogyan határozzák meg a megnyilatkozás lehetséges pozíciói és körülményei a benne előállított beszédet, és végül, hogy maga ez a beszéd miként hat vissza a diszkurzív mező felosztására és adott esetben miképpen változtatja azt meg. Valamely szöveget önéletírásként tekintve az olvasó először is magát az írás helyzetét és tevékenységét teszi meg olvasása kiindulópontjául (nem is alaptalanul, mint azt az áttetszőségről írottakból látni fogjuk): a szövegek értelmezését, olvasását meghatározza az a speciális íráshelyzet, melyet az olvasó az írás alanyának tulajdonít: különleges viszony, amely az írás alanyát az általa írott szöveghez, az írás tematikájához vagy tárgyához, a nyelvhez és önnön tevékenységéhez fűzi.

A következőkben tehát az írás és az olvasás egymást átható fogalmai mentén próbálom meg feltárni az önéletrajzi olvasásmód (és feltételezett írásmód) néhány sajátosságát. Ez alkalommal idő- és helyhiány miatt mellőznöm kell az egyedi művek egyedi olvasatait, noha ez valószínűleg kézenfekvő és meggyőző módja volna az ilyesfajta sajátosságok bemutatásának. A szükségből azonban erényt lehet kovácsolni: egyedi olvasat helyett az *olvasás azon név nélküli kódjait, azokat az általános poétikai és szubjektumelméleti elveket igyekszem körüljárni, melyek „az olvasók” önéletírással kapcsolatos konvencionális elvárásait formálják*. Mindezen elvárásokat három fogalom körül próbálom összegyűjteni, melyek tulajdonképpen az „önéletírás” összetétel felbontásából, valamint a terminus elemei között lévő feszültség kibontásából származnak: ezek pedig az *őszinteség* (ön/én), a *realizmus* (élet) és az *áttetszőség* (írás) fogalmai.

A továbbiakban néhány problémára szeretném felhívni a figyelmet, melyek adott esetben megnehezíthetik az önéletrajzi olvasásmódok feltárását: 1. Az olvasói elvárások időben változnak, hiba lenne tehát időtlennek beállítani az önéletrajzi olvasás itt feltárt módjait. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy ma is működő olvasási módokról van szó. 2. Az autobiografikus olvasási módot kritikai szempontból mutatom be: nem egyszerűen leírom, hanem bírálok is az önéletrajzi olvasás hagyományos elvárásait, és főképp azt az elemzési és osztályozási gyakorlatot, amely az ily módon olvasott művekkel bánt. Mindez nem jelenti azt, hogy a művek hibás, elítélendő vagy illegitim olvasá-

sának kellene tartani őket: egyszerűen csak léteznek más megközelítései is e műveknek, amelyek változatosabb, sokrétűbb jelentéseket tudnak előállítani a szövegekből, alkalmasint pedig képesek más szövegekkel, beszédmódokkal is jelentéskapcsolatba hozni őket. 3. Bár valószínűleg egyet lehet érteni Paul de Mannal abban, hogy az önéletírás nem alkot önálló és elkülönült beszédmódot, úgy gondolom, mégsem hasztalan, ha figyelembe vesszük Lejeune vizsgálatainak azon meglátását, miszerint a beszéd különböző műfajaiban más és másféle módokon aktivizálódik az autobiografikusság, illetve bizonyos szövegek esetében (még ha nem tudjuk is egyértelműen meghatározni ezen szövegek körét) indokoltabban és adekvátabban lép fel az autobiografikus olvasási mód. Érdemes tehát vállalni a műfaji vizsgálódások régimódiságát, még akkor is, ha önéletrajzi olvasásról vagy írásmódról beszélve észrevételeimet nem korlátozom egyetlen műfajra, hanem általában véve tartom őket érvényesnek a jobb híján személyes jellegűnek nevezett (önéletrajz, önarckép, napló stb.) műfajok egészére. Kétségtelen, hogy szükség lenne az egyes műfajok által megengedett beszédhelyzetek, az általuk generált alanyi pozíciók finomabb megkülönböztetésére, melyet de Man említett tanulmánya is elhanyagol. Ebben a tekintetben jelen dolgozat is meglehetősen szórványos és egyoldalú: főként a naplóírásra, -olvasásra hivatkozom, amely a leglátványosabban demonstrálja az autobiografikus olvasás- és írásmódról alkotott elképzeléseket. 4. Az önéletrajziság irodalmon túli jelenség is. Valószínűleg mások lennének következtetéseim hangsúlyai, ha az önéletírást teljes egészében kulturális jelenséggént értelmezném és nem szűkíteném le azt a kultúra egyetlen szeletére, mégpedig az irodalomra, ahol mint intertextuális, tehát mint másfajta irodalmi beszédműfajokhoz fűződő kapcsolataiban megnyilvánuló irodalmi tényt veszem szemügyre. 5. Lesznek olyanok, akik szemében állításaim általános jellege, valamint értelmezői közösségekre, a poétikai és filozófiai iskolákra, főképp pedig a konkrét szerzőkre történő vonatkoztatásának hiánya megengedhetetlennek tűnik majd. Még egyszer szeretném azonban kiemelni, hogy célom éppen olyan közös interpretációs elvek feltárása, melyek az egyéni megnyilatkozásokat átszelve befolyásolják azokat, s amelyhez képest a konkrét szerzők konkrét szövegeire történő hivatkozás mindenképpen esetleges és igazságtalan lenne.

1. Összintesség (énség)

A személyes jellegű írásmódoknak különböző mértékben, ám egyöntetűen tulajdonított erénye az összintesség. Az összintesség irodalmi presztízse összekapcsolódik a szubjektumról és a nyelvről, helyesebben a beszédre mint a használatban lévő nyelvről alkotott elképzelésekkel, illetve az irodalom szerepéről általában formált gondolatokkal. Röviden összefoglalva a főbb téziseket, az önéletírás tehát a szubjektivitás megkülönböztetett terépe lenne, olyan hely, ahol az én a maga teljességében válik kimondhatóvá. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az önéletírás egy már az írás tevékenysége előtt adott és ismert, egységes, zárt szubjektum önfeltárlukozása, önmegmutatása, önkifejezése lenne. Az autobiográfia mint monologikus, egynemű (nem polifón) beszéd jelenne meg, s ezt az elképzelést az autobiografikus olvasás az írásra általában véve is kiterjeszti. Másrészt pedig arról van szó, hogy a műveiben rejtőzködő szerző-szubjektum, személyes (és különösen nem kiadásra szánt) írásaiban maszk nélkül, igazi valójában mutatkozhat meg: a magányos szubjektum tilalmak és korlátok nélkül nyilatkozhat meg az önéletírásnak a Másik tekintetétől védett terében.

Ha azonban érzünk némi folytonosságot az irodalmi megnyilatkozások és a beszéd-megnyilatkozások között általában, a fenti állításokon alapuló önéletírás-koncepció és szubjektumfelfogás meglehetősen ingatagnak tűnik. A beszéd nyelvészetének Mihail

Bahtyin és Émile Benveniste munkái³ nyomán kibontakozó elmélete megfelelő teoretikus eszközöket kölcsönözhet az önéletírás vizsgálatához.

Egy beszédhelyzet mindig kontextualizált, vagyis az elhangzott szó támaszkodhat az eredetét, irányát eligazító nem nyelvi elemekre. Az egyik ilyen, a beszédhelyzetben mindig jelenlévő elem a Másik (nem kell a megszemélyesítéshez ragaszkodnunk, nevezhetjük akár a diszkurzus dialogikus ellenpontjának, hisz az egyéneket átszelő ideológémák, kódok valamilyen kombinációjáról is szó lehet.) A beszédben a Másik jelenléte, legyen az a megnyilatkozás (énonciation) aktív vagy passzív kísérője, mindig befolyásolja, akár tudatosan, akár nem, annak a nyelvnek a megválasztását, amelyen meg fogok szólalni. Nyilvánvaló, hogy ez a választás, annak körülményei, feltételei hozzájárulnak a kijelentés (énoncé) nyelvészeti értelméhez, kiegészítve, felülbíráva azt. A beszéd műfajai pedig – mivel a Másik soha nem végtelenül változatos – épp a dialogikus ellenpólus megválasztása folytán bomlanak különböző osztályokra, nyelvekre; ebből a kontextualizáltságból ered a nyelvek társadalmi pluralitása.

De létezik-e, létezhet-e vajon kontextus nélküli vagy abszolút kontextussal rendelkező írás, másként fogalmazva, létezik-e magányos írás? A válasz, az intertextualitás Bahtyin-féle elmélete szerint, nem. Bármennyire is bonyolultak például az irodalmi művek, mégis felfoghatók úgynevezett másodlagos vagy összetett beszédműfajokként. Esetükben a kontextualizáltság és a dialogikus ellenpólus(ok) kutatása nem a keletkezéstörténet taglalása, hanem azoknak a poétikai, eszmetörténeti erővonalaknak a feltárása, melyek a mű formálásában szerepet játszhattak. A dialogikusság feltétele a kimondhatóságnak, s ez még szembetűnőbb az önéletrajzi típusú írásoknál. Az önéletírás nem magányos írás, még legszélsőségesebb válfaja, a naplóírás sem. Az önéletíró mondatai mögül leselkednek nyelvi közössége élő, sőt halott tagjai, minden szaván átlátnak, hiszen tőlük örökölte a nyelvet, mellyel megfogalmazni véli önmagát. Bármilyen magányosan ír is tehát, mindig ott a nyelvnek a Másikja, aki irányítja szavait, aki előtt elpirul vagy éppen arcpirítóan kihívó. Sőt ez a Másik soha sem Egy, olykor követhetetlenül váltogatja azokat a korlátokat, mellyel lehatárolja, körülkeríti az *én* írását. Az *én* más és más oldalát kénytelen artikulálni, attól függően, hogy miféle *te* (mint ideológiai, kulturális, erkölcsi, szexuális, irodalmi, pszichológiai stb. entitás) kontrollálja írását, ad lehetőséget a viszonylagos őszinteségre és egyáltalán a megszólalásra. Ezáltal persze az *én* megfogalmazásának egysége, önazonossága is illuzórikussá válik, hiszen ha a *te* hosszú távon azonosíthatatlan, rögzíthetetlen, akkor a csak vele szemben konstituálódó *én* sem ragadható meg lezárt, „jellemezhető”, tulajdonságokkal bíró struktúráként. Meg kell gondolni azt is, hogy az önéletírásokban konokul ismétlődő diszkurzív konstellációkat vajon azonosíthatjuk-e változatlan, állandó *én*ként, tarthatjuk-e az *én* egy bizonyos oldalának, s táplálhatjuk-e azt a reményt, hogy sikerül rekonstruálnunk az individuum teljes mentális térképét? Egyszerűen, van-e út a nyelvben képződő éntől a pszichológiai éniig? Mindenesetre az önéletírás, az írásnak az autobiográfia által felkínált tere jóval inkább az *én* saját magáról alkotott képeivel és saját hangjaival való viaskodásának, mintsem az *én* teljes kimondása lehetőségének tűnik.

2. Realizmus (élet)

Az önéletrajzi olvasás egyik állandó eleme az írásmód feltételezett realizmusa. Az irodalom történetét tanulmányozva hamar rájöhettünk, hogy a realizmus névvel nem a valósághoz fűződő, egyszer s mindenkorra kivételezett viszonyt illetjük, hanem sokkal in-

³ Elsősorban Bahtyin *A beszéd műfajai* illetve Benveniste *Szubjektivitás a nyelvben* című írásaira gondolok.

kább valamiféle irodalmi, művészeti ábrázolásbeli konvenciót, amely koronként más és más konvenciókkal szemben tűnik adekvát nyelvnek „a valóság” kifejezésére. Bármennyire változékony is azonban a realizmus aktuális jelentése, azok a szempontok, amelyek alapján megítélik a művek realizmusát, nagyjából állandóak: a realizmus egyrészt a nyelvi formák megválasztására (szókészlet, mondatszerkesztés, prozódia stb.) vonatkozik, arra, amit hagyományosan „stílusnak” nevezünk, másrészt egy jellegzetes topikára, amely egy adott kor jellegzetesen realista témakörét szolgáltatja, harmadrészt pedig arra az elméleti tételre és a belőle fakadó következményekre, miszerint a realista formák mimetikus viszonyban állnak az általuk leképezett valósággal.

Úgy tűnik, hogy az önéletírás – talán a napló kivételével – nem a nyelvi formák szintjén vált ki realista hatást. Pontosabban a nyelv szintjén csak negatívan lehet meghatározni a realizmus technikáit, vagyis leginkább azt tudjuk megmondani, hogy miféle kifejezésformákat *nem* használhat az önéletírás, ha nem akarja lerontani a tőle elvárt hitelességet, valószerűséget, tényyszerűséget. Az autobiográfiát kutatók nagy része egyetért például abban – jóllehet ezen állításukat ritkán támasztják alá érvekkel⁴ –, hogy önéletírás nem íródhat versben, holott éppen a lírai életművek olvasásakor fordul elő a leggyakrabban a versekben megfogalmazott gondolatoknak, érzéseknek önéletrajzi keretben, közvetlenül a szerzőnek való tulajdonítása. A versnyelvvvel szembeni ellenérzések oka valószínűleg abban keresendő, hogy az önéletírás integráló funkciója, amely, mint azt már láttuk, a szubjektum egységének és a nyelv alapvetően mimetikus természetének tanán nyugszik, a *nyelv figuratív potenciáljának a minimálisra csökkentésére* törekszik. Az autobiográfia eszményi nyelve ezek szerint a beszélt nyelv lenne, mivel ez a nyelvhasználatnak az a területe, ahol a legkisebb a kockázat a szubjektumnak a saját beszédétől való elkülönülődésére.

A nyelv figuratív potenciáljának elutasítása a nyelv áttetszőségéről, akadály nélküli természetéről vallott elképzelésbe illeszkedik: a nyelvnek vagy legalábbis bizonyos részének alkalmasnak kell lennie a világ alapvető struktúráinak torzításmentes leképezésére. A realizmus abban a hitben gyökerezik, hogy van a világnak olyan, mindannyiunk számára közös szintje, melynek létezése minden vitán fölül áll, amelynek magától értetődősége és egyértelműsége nem kérdéses, amely önmagában is jelentéssel telített, amely a létezés nagy közös témáit foglalja magában, továbbá hogy ezek nyelvben való megjelenítése meghagyja őket a puszta létezés szintjén érzékelhető mivoltukban. A realista toposzok önéletírás által felhasznált körét több névvel is illelhetjük: a „személyesség”, az „ember” vagy a „hétköznapiaság” topikája, melyeket a jellem, a karakter pszichológiája és az emberi cselekvések sztereotipikus következtetés-gyűjteménye tesz koherenssé és teljessé. A mindennapi élet jeleneteinek, a foglalkozás, anyagi helyzet, egészségi állapot, szerelmi élet, izlésbeli preferenciák, származás, iskolák, karrier, család, sikerek, csalódások, politikai vonzalmak bőséges tárgyalása már önmagában sajátos realista színezetet kölcsönöz az írásnak – függetlenül attól, hogy valós (referenciális) vagy kitalált tartalmakkal töltjük ki a fenti topika rácsának helyeit.

Mindebből következik, hogy az önéletírás úgynevezett realizmusa nem a benne elmondottak referencialitásán áll vagy bukik. Az önéletírás nem áll bensőségebb kapcsolatban „a valósággal”, mint bármely másfajta írásmód, s csak annyiban képes kimondani az igazságot a benne megnyilatkozó individuumból, amennyiben az általa használt szűrő, a hétköznapiaság realizmusa ezt megengedi. Az univerzális értelmezési rendszerként felfogott

⁴ Ezen a véleményen vannak azok a szakírók, akik az önéletírást normatív szempontok (melyek közül nem maradhat el az őszinteség, a realizmus és az áttetszőség!) szerint vizsgálják mint például Roy Pascal *Design and Truth in Autobiography* (1960) című könyvében, vagy az autobiográfia mindmáig egyetlen magyar kutatója Szávai János *Az önéletírás* (Gondolat, 1978.) című munkájában, de még a korábban már említett Ph. Lejeune is (i. m. 14. o.).

hétköznapiság és az általa működtetett realizmuseszmény csak egyetlen mértékre szabott valóságot ismer, ezért az írás azon formái és témái, melyekben a hétköznapi konceptuális mezőjétől eltérő érzékelésmód nyilvánul meg, mindig transzgresszióként jelennek meg. A valóságnak ez a szűkreszabottsága kétséggé teszi az autobiográfia egyértelmű realista formaként való azonosíthatóságát, valamint közrejátszik az önéletírás „irodalmisságáról” folytatott vitákban is. Amennyiben ugyanis az önéletírás irodalmi értékeket akar felvonultatni, úgy ellent kell mondania önnön realista küldetésének.

3. Áttetszőség (írás)

Fiktív és valós szembeállítás a kultúránk alapító megkülönböztetése. E különbségtétel betartását intézményeink és szokásaink vigyázzák, a fiktív műveknek mégis jut egy apró transzgresszió, ahol valós és fiktív összetéveszthető, legalábbis bizonyos feltételek mellett. Ezt a transzgressziót tematizálja a műalkotás és a játék párhuzamba állítása, közelebbről pedig a játék kettős értelemben vett komolysága: bár mindannyian tudjuk, hogy a játék világa mesterséges és önkényes, ember alkotta szabályokon nyugszik, melyek csak meghatározott térben és időben érvényesek, ezt azonban játék közben nem illik emlegetni, különben éppen a játék komolysága sérül. Tudjuk, hogy a játék komolytalan, vagyis mesterkelt, világát bármikor megkérdőjelezhetjük és kiléphetünk belőle, mégis komolyan vesszük, mert nélkül nem lenne játék. A fikciós elvekre épülő irodalmi művek jó része is igényli a hasonló elbánást: a művek olvasása közben el kell fogadnunk, hogy a fikció világa most maga a valóság, és nem szabad arra gondolnunk, hogy ez a világ teljességgel esetleges és az írói önkény szüleménye. Az írott művek fiktív világának olvasásakor az írás alapító aktusának el kell tűnnie, a művek megcsináltságának nem szabad látszania, s ebben a tekintetben ezek a fiktív művek ugyanúgy működnek, mint a legszélsőségesebb referenciális beszédmodok. A fikciónak ez a természetességre, áttetszősége való törekvése csak a modernitással kezdett problematikusává válni. A modernitással az irodalmi aktivitás fősodrába kerülnek azok a művek, amelyek saját „mesterkelt-ségükre” játszanak rá, bevonják megcsináltságuk konvencióit saját világukba, vagyis önreflektívek és metanarratívák lesznek, hogy aztán úgynevezett posztmodern művekben szédítő játékba kezdjenek a kultúránk által rájuk kényszerített határokkal. Úgy tűnik, az önéletírás legelterjedtebb olvasási módja osztozik abban az áttetszőségben, melyet bizonyos fiktív művek követelnek meg olvasóiktól. Az önéletírás konvencionális olvasásmódja ugyanis egyszerre tart igényt az életrajz és a realista regény olvasásmódjára, melyekben egy mindentudó és kívülálló elbeszélő ad megbízható és objektív képet az eseményekről. Mindkét esetben közös, hogy az elbeszélő és a főszereplő nem ugyanaz, ezen múlik ugyanis az elbeszélés hitele, objektivitása és az elbeszéltek referencialitása, illetve pszeudo-referencialitása. Az önéletírás referenciális káprázata elfeledteti, hogy ezekben a művekben az események, gondolatok, érzések nem önmaguktól mesélődnek el „úgy, ahogy voltak”, hanem az elbeszélés, a kimondás és a leírás aktusa – a kimondás alanya és a kimondott alany közötti kapcsolaton keresztül – módosítja őket. Az írás terében a dolgok megszűnnek maguk a dolgok lenni „úgy, ahogy voltak”, viszont egy másik jelentőségre tesznek szert: jelentővé lesznek. A jelentésnek ez az eredendő eltérése kelt csalódást az önéletírás néhány olvasójában: az őszinteség helyett a magát mentető képmutatás műfajának ítélik.

Az önéletíró helyzetéből adódik, hogy az írás aktusa közvetlenül kap értelmet a mű világában. Míg a fikcióban a megírás aktusa többnyire áttetszővé válik, s így világos és jelentős különbség sikkad el megélt és megírt közt, addig az önéletírás éppen ezt a különbséget viszi színre: valaki ír, és a legfontosabb kérdések éppen a leírás aktusa körül körvonalazódnak. A vallomás, melyről tudjuk, hogy milyen fontos szerepet játszott az

önéletrírás történetében, szemléletesen mutatja be a kimondás, az írás mint aktivitás erejét: a bűnök megvallása nem egyszerűen azok láthatóvá tétele, hanem megvallásukon keresztüli jóvátételük. A vallomás morális ökonómiájában a leírás, a megnyilatkozás alanya előnyös üzlet keretében váltja át a kijelentés alanyának vétkét erénnyé.

Az önéletrírás olvasásakor, elemzésekor tehát ki kell domborítani azt, hogy az írás, az elbeszélés motivált, s ez a motiváltság tulajdonképpen azonosítható az elbeszélőként fellépő szerző érdekelttségével. Egy meglehetősen lejáratos kifejezéssel élve az önéletrírásnak küldetése van, és ebben a tekintetben, legalábbis a modern irodalom törekvéseihez képest, valóban régimódi: ez a küldetés azonban nem redukálható egyedül a referencialitás és az önkifejezés mimetikus vágyára, hiszen vannak más lehetőségek is, éppen ezért üdvözölhetjük a szövegébe visszatérő szerzőt a Barthes által ajánlott baráti gesztussal. Az önéletrírását az egyéb szövegei alkotta térbe bevonó szerző ugyanis már nem a saját szubjektivitását teljes mértékben uraló szerző, hanem az a szerző, akinek szövegei egyedi módon osztják fel az írás terét, s az önéletrírás jelentősége, helye csak ebben a térben mérhető fel. Az önéletrírás által vállalt küldetés is csak ebben a térben határozható meg, így az olvasó még a szerző visszatérésevel együtt sem háríthatja a szerzői szándékra az önéletríró szövegek értelmezhetőségének kihívását.

Összegzés

A fentiekben az önéletrajzi olvasásmód néhány „konvencionális” elvárását kíséreltem meg feltárni, melyek egyfajta önéletrírás-értelmezés konvenciót jellemeznek. Az elemzés fókuszába az olvasás fogalmát helyeztem, hiszen a bemutatott sajtóságok nem korlátozódnak elkülönülő szövegosztályokra. Kétségtelen, hogy bizonyos típusú szövegnél (úgynevezett személyes jellegű műfajok) gyakrabban aktivizálódnak, de az „olvasás alakzataként” kiterjedhetnek más típusú szövegekre is. A „konvencionális elvárások” kifejezés arra utal, hogy az autobiografikus olvasásmódok lehetséges tipológiájából csak egyet kívántam bemutatni, mely azonban kultúránk egyik jelentős, nagy tömegek által működtetett olvasási módja. Érdeklődésem középpontjában azok az ideológiai, szubjektum- és nyelvelméleti illetve poétikai elképzelések álltak, melyek a konvencionálisnak nevezett önéletrírás-koncepció szerint a szövegek értelmezését irányítják, valamint befolyásolják az egyes mű és általában véve az irodalmi mű jelentésének és értékének megítélését. A kérdésekre adott válaszokat az őszinteség, a realizmus és az áttetszőség fogalmai mentén foglaltam össze. Az e három fogalom körül kirajzolódó olvasási módot nem lehet egyetlen, szociológiai szempontból szignifikáns csoportnak, rétegnek vagy közösségnek tulajdonítani, sőt még az sem feltétlenül igaz, hogy a modern irodalomelmélet kínálta értelmezői horizont véglegesen leszámolna az efféle olvasási móddal. Bármennyire is triviálisnak tűnnek bizonyos értelmezői körökben a modern irodalomtudomány megállapításai az önéletrírás fikcionális mozzanatairól, a legfelkészültebb olvasó esetében is előállhat az olvasás olyan kontextusa, melyben óhatatlanul is a fenti kategóriák szerint olvas. Elemzésemben tehát nem az olvasási módok értékszempontú szembeállítására szerettem volna törekedni, hanem a fentebb említett kritikai perspektívából megvizsgálni, hogy a modern irodalomelméletnek a nyelvről, a szubjektumról, az írás tevékenységéről, az irodalomról mint kulturális és jelentésképző rendszerről nyert belátásai hasznosíthatók-e az önéletrírás alternatív értelmezéseinek kialakításakor. Ez az áttekintés – részletekbe menő elemzés híján – vélhetőleg csak megelőlegezi és sejtetni engedi a választ.

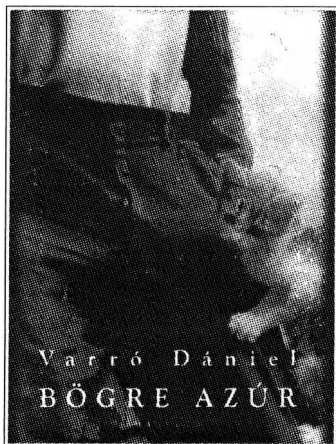
AZ ÓVODÁTÓL AZ EGYETEMIG

Varró Dániel: *Bögre azúr*

Ritkán látható nagy siker Varró Dániel első kötete. Már a könyvveti megjelenés utáni napokban elkapkodták, a szerző tehetségét pedig a gyorsan megszületett recenziók és a legkülönbözőbb olvasói közösségektől érkező díjak is elismerték, sőt kiemelték. Nyilvános beavatással ért fel Orbán Ottó köszöntő verse az *ÉS*-ben, mely már több volt egyszerű kanonizáló aktusnál, és nyilvánvalóvá tette, hogy az utóbbi évtized legnagyobb figyelemmel kísért és a legszélesebb körben méltányolt pályakezdésének vagyunk tanúi. Az ünnepi szónokok (Lator László a *Népszabadság*ban, Vörös István és Borbély Szilárd az *ÉS*-ben) a költői technikák bámulatra méltóan sokszínű használatára, valamint a hagyományhoz való viszony újszerűségére mutattak rá. De azt sem felejtették el megemlíteni, hogy a vállaltan fiatalos, diákosan naiv nyelvhasználat szokatlan, de minden tekintetben kimunkált versbeli magatartással párosul. A mézeshetek azonban mostanra elmúltak, így ideje szembenézni a Varró-költészet esetleges ellentmondásaival is.

Mégis érdemesebb először a kötet erényeire pillantást vetni. Mindenekelőtt a költői szerep változásának tudatosítására kell rámutatnunk, mint olyan jellemző jegyre, amely a műviség és a művesség vállalásával határozottan szakít a költeménynek sorsadományszerűként való értelmezésével. Ehelyett a vers nála a nyelvvel és a poétikai értékekkel való játék vagy épp küzdelem eredményének mondja magát, ahol a kifinomult formaérzék és a nyelvteremtő erő kerül kulcsszerepbe. Mindez főként Parti Nagy Lajos eredményein keresztül köthető a '90-es évek modernség utáni tapasztalatához, ahogy Parti Nagyhoz kapcsolódik a Varró-versek nagy többségének feltűnő zeneisége, a dallamosság, a versmondatok könnyed lejtése, a hosszú és tökéletes rímek – mert néha tényleg nem baj, ha valami tökéletes –, illetve a zeneiség értelmező-értékelő jellege. De ezzel párhuzamosan megemlíthető a különböző nyelvi regiszterek keverésében rejlő lehetőség maximális kihasználása. Nem ritka például, hogy egy olyan kép, mint „A hajnal vére lassan elered”

(*Verses levél Mihályffy Zsuzsannának*) néhány sorral a „de tíz perc alatt három gólt beszopni!” felkiáltás alatt olvasható, amit kevés csupán nyelvi feszültséget keltő jelenségnek nevezni. Az ilyen megoldásokban ott vannak a poétikai helykeresés mozzanatai, mintha a szerző azt próbálgatná, hol vannak az általa félig teremtett, félig választott versbeszéd alsó és felső határai, mi fér bele a pártoszból és mi az utca nyelvéből. De kiolvashatók belőlük az első kötetekre oly jellemző hangkeresés paródiái is, ami például az „ó” mondatzó oly gyakori használatánál a legnyilvánvalóbb: „Bár volna tél még, bár havazna hó!/De vigyorog a nap. Tavasz van, ó.” (*Sóhajnyi vers*)

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 1999
95 oldal, 990 Ft

a szerelemről), „ó, pír volt az arcon, azon a szép orcán, /ó, e pír átsütött az éccaka morcán” (Ó, az Ügyész utcán) stb. Ez a túlhajtogatott, manierista nyelv csak az olvasóval való összekacsintásban lehet respektálható, csak akkor, ha a szerző sem veszi komolyan, vagyis, ha vicc. Jelzi ezt az alsó nyelvi szint azonnali megjelenése és ellenpontozó szerepe („éccaka”) is, ami egyben a költőiség mibenlétének kérdését is felveti. Hiszen az egy versen belül váltakozó, a végletekig különböző nyelvi szintek egymást „normális” esetben nem erősíthetik, hanem éppenséggel kioltják. Ha az egyik költő, akkor a másik nem lehet az. Hacsak nem a humor szintjén, ahol viszont már az egyik sem az.

A költői szerep újradefiniálása a kötet egyik legfőbb programja, és lényegében ezt végzik el a humor eszközkészletét felvonultató paródiák és az imitációk, amelyek az egész könyvet áthatják. A költőelődök és szövegeik megidézése mintegy viszonyítási pontként szerepel azon versbeli változásokban, melyek során a megrendült komolyság helyébe a rendületlen játék lép. Ez a változás, melynek leginkább végeredménye dombozódik ki a kötetben, korántsem mellesleg úgy megy végbe, hogy a költői szerepre vonatkozó kettős, főként ironikus, de jelentős részben önironikus utalások egész sora illusztrálja. A könyvben Varró számtalanszor tematizálja a metafizikailag megérintett, ihletett költői pózt, és mindannyiszor élesen el is utasítja. A *Németvölgyi úttól a Ajtósi Dürer sorig* című versben például nem csak a városi tömegközlekedés anomáliái bírják szólásra, hanem sokkal inkább az arra épülő allegória lehetősége:

*A költő is ilyen, e lomha lény tesója,
kinek határidő a dal, dugó a lét,
kiből büdös felhőként pöffen ki a sóhaj,
és soha nem ér oda sehová. De kék.*

Az itt lila vagy épp kék ködben elképzelt költő a hagyományos költői szerep görbe tükrre, azé a költőé, aki az élet és a halál vállán nyugvó súlyától szenved, de „nem ér oda sehová”. Ugyanez a motívum az *Ének* című szövegben már más felhangokkal hangzik: „ezért a költők felvidulni félnek, /mert abból vers sosem lesz csak ének”. Minthogy e szöveg címe *Ének*, mondani sem kell, hogy ennek szerzője vagy nem tekinti magát költőnek, vagy olyan szinten önironikus, hogy azt már nehéz követni.

Szorosan összefügg ez a kérdés azoknak a hangoknak a kioltásával, melyek a gondolatiságot, a játékon túli egzisztenciális kérdéseket kéri számon a kötetben, és ezzel olyasmit várnak el, amit a könyv egyáltalán nem ígér, sőt. Kétség kívül jelentős hagyománnyal bír egynémely befolyásos irodalomértők „igazán jó” irodalommal szembeni elvárása, miszerint legalább a mű háttérében érezhetőnek kell lennie a komorság és a megsemmisítő súlyos tapasztalatának. Enélkül szerintük bármilyen költészet csak szórazótató, csak sikerült lehet, de megrendítő soha. Nagyjából erre utal Orbán Ottó *ÉS*-beli köszöntő verse is (1999/27.), amiben azt üzeni a „nagy” irodalomba immár befogadott Varrónak: „Ólomként súly lesz, ami ma könnyed, /de léghajóba kell a nehezék, /versbe a hús, a csont, a vér, a könnyed –/a föld, hogy lehessen fölötte ég”. Lator László szintén valami hasonlót kér számon: „Nagyszerű, ha valaki húszévesen ilyen felszabadultan játszik (...) de verseiből hiányzik valami súly” (*Népszabadság*, 1999. 05. 22.). Maga a fülszöveg pedig mintha előre az efféle támadásoktól mentené a költőt: „Diák még, garabonciás is talán”, ahogy a hátsó borítóra kiemelt versrészlet fontossága is az önmeghatározás állítólagos problémáira vezethető vissza: „Kimondok minden mondhatót / (a fecsegésben annyi báj van), /de bárcsak arra volna mód, /hogy mibenlétem konstataáljam.” A kimondhatatlannal kacérokodó költészettel szembeni önállítás az utolsó sorokba rejtett óhajjal együtt legalább annyira ironikus, mint sajnálkozó, mégis pontosan rámutat arra a különbségre, ami a metafizikai vagy nyelvkritikai horizontokat nyitó versbeszédnek és a

Bögre azúrban megszólaló hangok beszédhelyzete között van. Utóbbiak ugyanis egy nagyon is hétköznapi, valóban „fecsegő”, az egyéni problémákat a létkérdésnél előbbre helyező, egy rímnek örülni tudó, a filozófiát viszont, ha lehet, kikerülő költészetet jelölnek. És ennek a költészetnek ebben a „nyelvjátékban” természetesen nem valós igénye a „mibenlét konstatálása”, egy másikban, abban, amit a kötet sajátjának mutat, viszont más sem történik, mint a létezés mikéntjének leírása. Az más kérdés, hogy ebben a privát, megkonstruált létben nem a hagyományos lírai problémák állnak a középpontban, hanem mondjuk az, hogy van e szerdán a menzán süti. Ennyiben a hátsó borító versikéje igencsak félrevezető jel, amolyan önvédelmi magas labda, amire azt lehet mondani, hogy majd lesz arra is mód, de ahhoz bizony szenvedni kell, amint azt például Orbán Ottó is sugallja.

Itt azonban másról van szó. Arról, hogy talán mégsem kell a versnek a végső kérdéseket megválaszolnia, nem feltétlenül muszáj a költőnek a halálra és a sors mélységeire fókuszálnia a tekintetét, és főleg nem feltétlenül kell az olvasónak a költővel együtt a mélységbe merülnie a szöveg öröméért, és persze nem kell a költővel együtt sírnia. Valósággal ellentmond a kötet annak az igénynek, hogy a verset méltóságos csendben, visszavonulva és elmélkedve kéne befogadni, és ehelyett azt mondja, hogy lehet könnyedén és pozitívan és alkalmasint felületesen olvasni. Jól szemléltethető ez a különbség például Keresztury Tibor Szijj Ferencről szóló recenziójával (*Jelenkor*, 1999/7–8), ahol már a kötet legfőbb erényeinek leírása során, a jelzős szerkezetek szintjén megfogalmazódnak azok az elvárások, melyek a Varró-kötet esetében részben értelmetlenek, részben irrelevánsak. Keresztury például azt mondja, hogy a könyv „megrázó”, „zsigerekig felkavaró” és „meztelen lélekkel megdolgozott”, a képek „brutálisan élesek”, ráadásul a „szembenézés kegyetlenségét hozzák közel”, a „direkt közlések ereje” pedig a „kimondhatatlant érinti meg”, hogy a „műélvezet drámai katarziszt” már ne is említsük. Anélkül, hogy ezt a két versvilágot egymás ellen kijátszanánk, azt látnunk kell, hogy a *Bögre azúr* szövegeit abszolút más poétikai elvek alakítják, mint például a *Kéregtorony*éit. Az olyan soroktól, mint „Beteges fiú volt Lacika, / mindig volt valami baci.” (*Két tanulságos limerik*) nem lehet számon kérni a meztelen lélekkel megdolgozottságot, vagy éppen lehet, ha akarjuk, de az végzetesen félreviszi az olvasatunkat.

Varró Dániel kötetéről ezért mondhatjuk, hogy verstani remeklésein túl legfőbb erénye a verskultúra változásának lehetőségére való rámutatás, egész pontosan az, hogy valami olyasmit csinál, ami fiatalos, újszerű és alapjaiban más, mint amit a verstől általában megszoktunk és várunk.

Paródiáiban és mindent átható imitációiban ez az újszerűség nagyon jól tetten érhető. Az önreferenciális állítások és az elődök, a „versenyársak” szövegeinek átfedése az intertextuális játékokon túl a lírai hagyomány újragondolására is megfogalmaz javaslatokat. Nem mintha az újnak önértéke lenne a klasszikussal szemben, de véleményünk szerint Varró Dániel költészete többek között azért értékes, mert úgy tud új lenni, hogy az egyébként hitelét veszített klasszikus beszédmódot aktualizálja egy jellegzetesen ezredvégi pozícióban, a játékban. Az például, hogy az elődök beszédmódjai nem válnak sohasem gúny tárgyává, éppen azt jelzi, hogy Varró számára az előcítált versbeszédék átsajátíthatók, amelyekkel bekövetkezhethet a társuló, közös jelentésképződés. És mivel az idegen beszéd csak az értelmezésen keresztül sajátítható át, nyilvánvaló, hogy Varró minden egyes allúziójával és paródiájával értelmezi és önmaga előtt érvényesként állítja az adott költőket. A paródia ugyanis az intencionált intertextualitásnak egy olyan, erősebb változata, ahol a szerző leplezetlenül úgy hívja elő a parodizálandó költőket, hogy egyfelől értelmezni kívánja őket, másfelől pedig általuk saját „történetiségét” megalkotni. Ez a két aktus viszont azt eredményezi, hogy a paródiáíró nyomot hagy az előcítált szerzők művein, és ha elég hatékonyak ezek a paródiák, akkor ezen túl az eredeti szövegek más-

ként olvasódnak. Lényegében erre hívja fel Menyhért Anna is a figyelmet, amikor arról ír (ÉS 1999. nov. 11.), hogy nemcsak Varró Dánielt olvashatjuk például a kötetben nagyon erősen jelen lévő Kosztolányi felől, hanem – és talán ez az izgalmasabb – Kosztolányit is Varró felől. A kapcsolat a korábbi szöveg olvasása során azonban nyilván szintén csak akkor valósulhat meg, ha a két szöveg közötti viszony valamilyen szinten megjelenik a későbbi szöveg befogadása során. Kérdés, mit tesz azért Varró Dániel, hogy verseinek olvasói érzékeljék intencióit.

Lényeges probléma ugyanis, hogy a szöveg működésének leírása során bizonyosan lehetetlen előre meghatározni, hogy az egyes olvasók milyen mértékben képesek dekódolni az utalásokat. Hiszen az intertextualitás hatásmechanizmusa természetesen csak akkor érvényesülhet, ha az olvasás során exponálódik a szövegek közötti kapcsolat. Ezeknek a kapcsolatoknak Varrónál két típusa van jelen. Az egyik az, amikor az átlagosan művelt olvasó számára is nyilvánvaló és egyértelmű az utalás. Például ez a Villon-allúzió: „Most, kilencszázkilencvenhatban /Én, Varró Dániel diák,/Lógást, lapítást abba hagytam,/bevégeztem az iskolát” (*Kicsinyke testamentum*). A másik pedig az, amikor csak kevesen értik az utalást, ami épp ezért, jó esetben, kevésbé lényeges pontja a vers struktúrájának. A paródia hasonló módon kétféleképpen tud megmosolyogtató lenni. Lehet önmagában az, amikor nem kell az eredeti költészetet ismerni – ilyen például Karinthy Szabolcska-paródiája, hiszen kevesen olvassák Szabolcskát, mégis mindenki „veszi a lapot”; és ilyen Varró Géher István-paródiája is, hiszen Géher is kevésbé ismert, mint mondjuk Berzsenyi Dániel vagy Kovács András Ferenc. Ebből adódik a másik lehetőség, amikor a jól ismert eredeti kiforgatása a vicc – ilyen az Ady- vagy Térey-paródia. De hogy ilyen-e, azt mégis csak az egyes olvasói tapasztalatok döntenek el. Az imitáció, az áthallás azonban nem pusztán formális művelet. A „régiekre” az elfelejtés veszélye leselkedik, és az imitációk, illetve a paródiák épp ettől szabadítják meg – legalább időlegesen őket.

Ez lehet az oka annak, hogy a kötetben nem érződik igazán nagy különbség a hagyományhoz való viszony tekintetében a paródiák és az imitációkkal, áthallásokkal telített „saját” versek között. Végso soron mindkét esetben az elődök újraértelmezéséről, illetve jelenlétük, de ugyanakkor másságuk megmutatásáról van szó. Ezért olyan hasonló a „Még áll a sarokban a gombfocipálya,/Még csillog a plexi a gombok alatt...” (*Gombfociballada Tandori úrnak*) és a „Pettyes bikaborjú, két fajta szülötte/Legel a pataknál, szél zúg körülötte” (*Arany Jánosos változat*) verskezdet, és alább a vers. Ennek alighanem az az oka, hogy az imitáció és a paródia lényegében hasonló intertextuális játék, és így is értelmezendő. Mindkét esetben eleve kérdéses a saját és az idegen szöveg határa, és furcsa mód a paródiában inkább az idegen szöveg a több. Varrónál igen gyakoriak az olyan poétikai alakzatok, amelyek kifejezetten felszólítanak az intertextuális olvasásra. És itt most nem arról van szó, hogy minden szöveg része egy szöveguniverzumnak, azaz minden szöveg létmódját tekintve idézetek hálójából áll, mert ez eleve adott, hanem egy funkcionális aktusról, ahol az intertextualitás irányai e költészet pontosan meghatározható poétikai-retorikai eljárásainak összességeként tapasztalhatók. A szövegidézésen, a többé-kevésbé könnyen azonosítható szövegrészletekre való utalásokon, a parafrázisokon túl a szerkezeti, a versmondatok intonáltságát idéző, a tematikai és a műfaji meghatározások általi szövegkapcsolódások mind-mind használt, sőt abszolút tudatosan használt részei Varró költészetének. Sőt maga az intertextuális eljárás is kerülhet intertextuális megvilágításba, például akkor, amikor a Kukorelly- vagy Parti Nagy-féle játékokra *emlékeztető* eljárásokat alkalmaz.

Mindenemű paródia legáltalánosabb eljárása, hogy a készen kapott, és széles körben elismert poétikai eszközöket banálisnak vagy éppenséggel alantasnak tartott témák feldolgozására használja. Ezt a fogást alkalmazza Varró Dániel is, amikor a *boci, boci, tar-*

ka „mondanivalóját” próbálja közvetíteni klasszikus és kortárs szerzők stílusában. Az eredeti gyerekdal nonszenszbe hajló íve jó alapnak bizonyult. Már maga az alapszöveg is humoros, a paródiák pedig, mondhatni, ellenállhatatlanul mulatságos szövegek, lehet nevetni, sőt nem lehet nem. A paródiák fajtái a nevetés formáját is változtatossá teszik, néhány sor pedig olyan erősen megtapad az emlékezetben, hogy hajlamosak vagyunk őket minden más költői teljesítménynél többet idézgetni. Telitalálat például az Ady-paródia első két sora: „Álltam a Pusztán, álltam állván,/Kérődzve, bőgve, búsan, árván”, amiből az „álltam állván” szintagmát szerintem még Ady is megirigyelné. Kiváló ötletek halmaza a *Kosztolányi Dezsős változat* is, de az igazi jutalomjáték a Térey-paródia, aminek a csúcsa alighanem a „ne gondold öcsi, hogy létezel,/Amíg nem közölt le a 2000” sor.

Mások ezek a paródiák, szelídebbek, illedelmesebbek mint például Király Levente „Így irtok én” cím alatt futó szatirikus írásai. Varró az elismerést, valamint saját képességeinek határait jelzi a paródiával. Vagyis nem arról van szó, hogy a virtuóz sajátjává teszi az idegen poétikát, hanem arról, hogy a sajátjának tűnő idegent próbálja idegenségében megmutatni. Sorra veszi – némelyikre többször is sor kerül – azokat a beszédmódokat, amelyek akár az övéi is lehetnek volna, és megmutatja, hogy tud, ha akar, mondjuk kosztolányis, petőfis vagy babitsos verset írni. Nem redukálja tehát az elődök jelentőségét, sőt inkább kiemeli, és még véletlenül sem szentségtörő a klasszikusok esetében, hanem mint a jó tanítvány, az előd költők erényeit helyezi a boci-téma miatt mulatságos helyzetbe. A legtranszparensőbb példa talán a Balassi-paródia, ahol az eredetiben nagy-nagy technikai bravúrnak számító akrosztichon maga a BOCI. Ezért nem mondanám, hogy ezek a paródiák ellen-énekek vagy az eltüntetés aktusai lennének, inkább az elismerései, amibe az is belefér, hogy a szövegek retorikai megoldásai nagy mértékben a hatástól való félelem által motiváltak, és azért vannak, hogy az előd költő ereje ne vetítse a saját költészetre az utánérzés árnyát. Egyfelől tehát a választással szavaz az adott szerző nagysága mellett, másfelől pedig, és főleg ehhez képest azt mondja, hogy tud olyan verset írni, ha akar, mint az előd, és tisztában van a régi szövegek hibáival, majd meg is mutatja azokat. Ez a viszony azért alakulhat így, mert Varró Dániel a hagyományról mint saját költészetének hagyományvonaláról beszél, a paródiákon kívül is, és ezzel a kánonok esetlegességét és egyben megkerülhetetlenségét is jelzi. Vagyis miközben válogat az elődök közül, a tőlük való evidens függést sem próbálja takargatni. A paródiák végül is ezért olvashatók lírai önvédelemként, olyan aktusként, mely leleplezi az előd költő szugesztív poétikáját, megmentve ezzel a paródia szerzőjét az utánérzés vádjától.

Nem csak a beszédmód ad azonban alkalmat a paródiára, hanem a műfaj is. Így például a már említett *Verses levél Mihályffy Zsuzsannának* című vers az episztola műfaji hagyományából csinál játékot. Az egyetemi aktualitások, kisebb-nagyobb, ám a kettőjükön kívül mást aligha érintő problémák (szeminárium, házidolgozat ilyesmi) és az amolyan zsurnalisztaproblémák (visszaállították az órákat, romlanak a közállapotok stb.) közé keveredik néhány a költészet értelmezését segítő kérdés is, de semmi fontos, semmi megrendítő. Alkalmi versek egész sora színesíti a kötetet, melyek nem is titkolják alkalmiságukat. Ilyen például a jugoszláv–magyar meccs eredménye (7:1) feletti kesergés, vagy a *W. S. hálája leborul* című szöveg, amely egy költészetnap szonettciklus ünnepi alkalmával kapta véletlenszerűen első és utolsó sorát. De ilyen az egyébként igazán remek *Elégia a kiránduló kedveshez* című vers is, az pedig, hogy egy kisebb megfázás is hexamerekben beszélődik el (*Máma köhögni fogok*), nagyjából jelzi is e költészet súlypontjait.

Nem lehet végül elhallgatni, hogy vannak a kötetben kifejezetten félrecsúszott, amolyan diákos megoldások, ahol a játék nem túl eredeti, vagy a poén egyszerűen nem elég erős, nem tart meg egy verset. Ilyen két négysoros vers, a *Szólt egy vén professzor: „Eltégre...”* vagy a *Ki írni bős* című. De az első részétől eltekintve erőltetettnek és túlírtak tűnik a *Petőfi Sándor* című is. A *Szomorú ballada az illanékony ifjúságról* pedig egyes részeivel

a gimnazista csasztuskák szintjét idézi. Ez utóbbi versben megmutatkozik egyéb iránt ennek a költészetnek az a veszélye, hogy a eluralkodó modor mindent szelíd játékká formál, és már ott is próbál jópofa lenni, ahol arra a hozott anyag nem kínál megfelelő alkalmat. Nagyon óvatosan kell bánni az aranyos nyuszikák versbeli szundikáltatásával, hogy a játék ne váljon modorossá, a gyermeki látásmód ne hasson visszatetszően. A prűszkölés, a bocik, a bocom, a mintás pulcsi, a tesó, a kakaó és, mondjuk, a süti igazán ritka szavai a költészetnek, de annál érdekesebbek. Ám ha minden szöveg egy nyuszira fut ki, akkor sokkal kevesebb hely marad arra, hogy az új szavak izgalmas jelenléte által a költészet mibenlétét is másképp gondoljuk el.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy Varró Dánielt azzal sértenénk meg a legjobban, ha azt mondanák rá, költő. Versei ugyanis épp arról szólnak, hogy mennyire vicces is az ihletettségétől kitüntetett létezőként szédelgő, csak a beavatottak számára megnyíló és a szenvedésből műveket kreáló alkotó, akit régi szóval költőnek szokás nevezni. Úgyhogy ezt nem mondom. E költészet továbbfejlődésének lehetőségeiről azonban két dolgot feltétlenül meg kell jegyeznünk. Úgy vélem, két út áll Varró Dániel előtt – mindkettőről ő beszél a kötetében. Az egyik a gyerekversek vagy kvázi gyerekversek iránya, ahol a játék tárgya megmarad a nátha, Zabpehely kisasszony meg a nyuszik világában, a másik pedig az, hogy a komorabb témák is beszüremkednek a verstérbe a beszédmód változatlansága mellett. E versvilág sajátja azonban az is, hogy ez a két út talán egy irányba fut, de semmi esetre sem egymással ellentétes irányba. Számomra tehát nem kérdés, amit a Varró-költészetről nyilatkozók oly gyakran feltesznek, hogy mi lesz e remek első kötet után (Vö.: Orbán O.: „Felnőtt fejjel dől el, mi lesz belőled,/költő vagy trükkös mesterver-selő”). Ezzel szemben számomra úgy tűnik, hogy mindaz, ami a *Bögre azúrb*an elkezdődött, egy remélhetőleg minél előbb következő kötetben tovább fog fejlődni, hiszen olyan motor hajtja, amit a magyar líra egy jelentős vonulatának sokak által várt ellenpontosítása és egy újszerű, felszabadult versnyelv kialakulásának lehetősége működtet.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát január 27-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a Kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

KÖLTÉSZETTANI GYAKORLATOK

Varró Dániel: *Bögre azúr*

Óhatatlanul kíváncsivá válunk, ha jelentős magyar könyvkiadó jelenteti meg egy fiatal költő első verseskötetét. A feltűnően nagy bizalom ilyen megnyilvánulása akkor is érdeklődést kelt a kötet iránt, ha addig nem is hallottunk a költő és művei felől. Varró Dániel neve viszont ismerősen cseng az irodalomkedvelő közönség számára, az elmúlt néhány évben jelentős mennyiségű versét számos irodalmi lap közölte (például *Élet és Irodalom*, 2000, *Jelenkor*, *Holmi*, *Mozgó Világ*, *Sárkányfű*). Hallhattunk, olvashattunk a *Holmi* műfordító pályázatán elért harmadik helyezésétől (1995), a *Mozgó Világ* nívódíj-jutalmának átvételéről (1996). Neve bekerült az irodalmi köztudatba. Nem véletlen hát, hogy az Ünnepi Könyvhétre megjelenő első kötetét kitüntetett figyelem kísérte.

A rendkívül rokonszenves címmel (*Bögre azúr*) ellátott versgyűjtemény szerkezetileg három ciklusra tagolódik (*tavaszi leves, tészta, mák; ki elmúlt huszonegy; változatok egy gyerekdalra*). Mindegyik ciklus rendelkezik egy, vagy több tartópillérrel, vagyis olyan erős költeménnyel, amely az adott szerkezeti egység mind tematikus, mind formai summájának tekinthető, egyben talán meghaladásának is, kijelölve az esetleges továbblépés irányát/irányait. Ilyen támpilléreként értékelem a villoni balladát idéző *Kicsinyke testamentumot* az első szakaszból, a *Vérivő leányokat* a második részből. A *változatok egy gyerekdalra* ciklus két pillérre támaszkodik: egyrészt a már elhíresült gyerekdal-átiratok, műfaji paródiák tömbje tekinthető kiemelt fontosságúnak, másrészt az ettől eltérő fontosság-argumentációval rendelkező kötetzáró, byroni ihletettségű, stanzában írt *Ének* című költemény. Kompozíció szempontjából valószínűleg a versek megírásának időrendje játszott szerepet. Míg az első ciklus a középszkolai évek apró-cseprő eseményeivel foglalkozik, melyet a *Kicsinyke testamentum* zár le és ezzel együtt hagy maga mögött, a második tétel verseiben egy ifjú gondolatainak szerelemközpontúsága kap meghatározó figyelmet (*Ó, az Ügyész utcán, Borbála, Sóhajnyi vers a szerelemtől, Szerenád Saroltának*). E második tétel azonban reflektál az elsőben írt költeményekre, azok eszményére is. A korai próbálkozások formai oldalával szakít látszólag a *Ki elmúlt huszonegy* beszélője: „Ki elmúlt huszonegy, az már a csendet/szereti jobban, nem az összecsengő/rímek zaját. Annak szonett a múlt.” Azért csak látszólag, mivel a formakincs kiaknázására a legnagyobb mértékben éppen az azt követő „időszakban”, a harmadik ciklusban kerül sor.

Ezen szakasz mottójaként akár a következő sorok is szolgálhatnának: „Az ember arról ír, mi nincs neki. / Azt adja el, amit kölcsönkapott.” (*Sóhajnyi vers a szerelemtől*) Mintha egy, a múlt irodalmi közoktatásában oly nagy szerepet játszó hagyomány elevenedne fel, mintha költészettani gyakorlatokkal, versírási feladatok megoldásaival találkoznánk. (Ez persze az egész kötetre is igaz, de itt kapja a legnagyobb szerepet.) Az itt szereplő versek a magyar költészet nagyjainak és ismert alakjainak mindenképpen tiszteletteljes, ha némiképp ironikus, humoros, de semmiképp nem távolságtartó olvasatának interpretálásai.

Weöres Sándor neve nem csak a *W. S. hála leborul* című vers miatt kerülhet szóba a hatások, az indíttatások megjelölésekor, de a költemények túlnyomó többségének – manapság hiánypótló – gyermekvers, -versike jellege miatt is. (Ezt a jelleget a hátsó füllap

önbemutató sorai is megerősíthetik: „Első költői sikeremet tizenkét évesen értem el egy eposz-trilógiával [*Nyuszika, Nyuszika szerelme, Nyuszika estéje*]”; a nyuszika motivikus szerepére még visszatérünk, ahogy a költő is tette.) A tizenkét költészeti paródia (a hasonló próbálkozásokkal próbálkozhatunk Király Leventénél) – melyek tematikai és alakítani jellegzetességeket hasznosítva és kifigurázva éneklik meg újra és újra az ismert gyermekmondókát: a *Boci, boci tarkát* – megidéztet alanyain (például Balassi, Csokonai, Petőfi, Arany, Ady, Kosztolányi, Kukorelly, Térey) kívül alkalmi versek révén Tandori, Goethe, Byron és általában Parti Nagy Lajos vagy Villon neve említhető meghatározó hatástételezőként vagy kedvelt szerzőként. (A háttérben körvonalazódik Radnóti Miklós, József Attila és Kovács András Ferenc költészete is.)

Műfaj terén a szonett (*Eszedbe jut, hogy eszedbe ne jusson, Szonett egy kisleánynak, aki vésszesen emlékeztet a magyar labdarúgó válogatott tétmérközéseire, Mozi, Büfé, Őszi szonett, Téli szonett*), a középkori balladaforma (*Kicsinyke testamentum, Szomorú ballada az illanékony ifjúságról*), a ballada műfaj (*Vérivő leányok*), a stanza (*Ének*), a dal (*A Németvölgyi úttól az Ajtosi Dürer sorig, Vándor éji dala*) és az ének (*Nyúl tavaszi éneke*), az alkalmi vers (*Gombfociballada Tandori úrnak*), az elbeszélő költemény (*Petőfi Sándor*), az episztole (*Verses levél Mihályffy Zsuzsannának*) részesül előnyben Varró Dániel tágas költészeti érdeklődésében. A gazdag formakincsrel való játékot tovább színesíti és karakterizálja a rím nagyfokú szerepe, ami az elmúlt évtizedek magyar költészetében nem kapott túl vonzó megítélést. (Megjegyzem, talán kiaknázottsága miatt üresedett ki e forma, azon túl, hogy az adott költészeti trendek, programok sem szívélyeskedtek vele.) Itt az említett alkotókön kívül mindenképpen szóba hozandó Romhányi József neve, mint rímelő előd. Varró Dániel roppant szórakoztatóan, nagy nyelvi leleménnyel hasznosítja a magyar nyelv e formagazdagító tulajdonságát. Több nyelvi regiszter szókincsét építi versei összecsengőibe, néhol azonban akár az a vád is érhetné, hogy öncélú rímfaragóvá, rímhánnyá válik.

A már említett tematikai sajátosságokon kívül az évszakok, a betegség (*Máma köhögni fogok, Lemondás és remény mint lesz a náthában eggyé*) és a nyúl (nyuszika) tűnik ki, mint a költői fantáziát mozgató elem. Míg az évszakok motivikájára a megszokott, unalomig koptatott közhelyeken, paneleken túl nem épült ki semmiféle revideáló metaforika, addig a „nyúl-hálózat” jóval kidolgozottabb. Hol egy „sárgarépa” környékén (*Nyúl tavaszi éneke*), hol egy nagyszülő térdein (*Nagyapi, sipkám emelintem*), hol fanyűlként az asztalon tűnnek fel (*Őszi szonett*). A *Tavaszi szonettben* pedig a vers tipográfiai elrendezéséből adódóan sejlik fel egy üdő nyuszi képe. Ilyen kiemelt jelentőség-tulajdonítás után, meglepő lehet a borítón látható kismacska, de ennek „magyarázatát”, „e szemtelen, doromboló cicát” a *Minek-minek?* című vers ad(hat)ja.

Néhány kérdés mentén vegyük közelebből is szemügyre a költeményeket. Elsőként azt vizsgálom: milyen szubjektum körvonalazódik Varró Dániel verseiben. Ki beszél tehát, és milyen modalitással bír ez a beszélő? Ki a megszólítottja? Változik-e a szubjektum, illetve az erről való felfogás, hogyan írható ez le? Ezzel együtt a támpilléreként jelölt versek összegző és előremutató jellegének jogosságát erősíteném meg. Másodsorban: mennyiben idézik meg ténylegesen a versek a pretextusként jelölt alkotói poétikákat? Milyen jellegű ez a megidézettség?

Varró Dániel kötetében a szubjektum tapasztalása terén valamiféle metamorfózis érzékelhető. Amennyiben elfogadjuk, hogy a szubjektum olyan konstrukció, mely a nyelv, vagy egy adott szöveg eredményként jön létre, akkor e nyelvi én megragadhatóságát a versekben a variációk bizonyos halmazaként kezelhetjük. A variációk csupán addig sorolhatók közös halmazba, míg elemeik megegyeznek. A kötet kompozícióját követve két átívelés található, tehát három különbözőnek látszó szubjektum-tapasztalat írható le. A költő verseinek első csoportja a fent leírt nyelvi megelőzőttség tapasztalatának ellentmondani látszik. Ez a szemlélet főleg a legkorábbi verseknek, a kötet első részének felel

meg. A lírai alany látszólag igen szorosan tapad a szerzői énhez, némely esetben néven is neveződik, Varró Dánielként jelölődik. A többnyire kontempláló, önmegszólító, vagy az egyes szám második személyű másikkal dialogizáló monológok szilárd és egységes ént feltételeznek. Ettől némi kilengésként tér el a behelyettesíthetőség vágyának érzékelése, mikor a megidézett lányalak „kilencven percen át valaki más lehet” (*Szonett egy kis-leánynak, aki...*). Akárcsak a *Randi* című költeményben, mikor a tépelődő én, az én határainak bizonyos kontrollálhatatlanságát kezdi a szerelem érzése kapcsán felfedezni, „azt, hogy ez a te meg én/végső soron mit is jelentsen”, „[h]ogy van-e közös mibenlétünk”. E „soha-el-nem-válunk/én-csak-veled-te-csak-velem”-érzés külsődlegességét majd csak a *Kicsinyke testamentum* kijelentései lépik túl, a szubjektum (a lélek) oszthatóságát a konvencionális és rituális kvázi-hagyaték sorai bizonyítják. A vers elején még „Én, Varró Dániel diák” személyesíti meg a beszélő alanyt, majd a különféle holmik szétosztásával ez a pozíció gyöngülni, sőt a lélek felbomlani látszik, kifelé tart a szövegből, mintegy a barthes-i szubjektum- és írásfelfogást tükrözve. („[A]z alany [...] olyan úr, amely köré az író egy végtelenül átalakított [...] beszédet fon olyképpen, hogy minden írás [...] az alany távollétét [...] jelöli.” R. Barthes: *Válogatott írások*, 233.) „Belül már szárnyat bont a lélek”, „Item, derék patrónusomra/Testáлом hitvány lelkemet”, majd a lezáró részben, *Az elköszöngetés balladájának* refrénsorai az iskolaévek múlását végképp öszszecsatolják a lélek eloldozásával, mert bár „Hiány ül majd a lelkemen” „Rongy testem innen elmegyen, /Közös sorsunknak vége hát!” A cikluszáró vershez ebben az értelemben szorosan kapcsolódik a második ciklus nyitóverse, mely az Arany János-i balladát idézi meg. A *Vérivó leányok* dialogikus, ennek következtében több én-pólusú szerkezete híven illusztrálja a szubjektum oszthatóságának, többretegűségének tapasztalását. A ciklusba tartozó alkalmi versek és „helyzetdalok” aposztrofált alanya többnyire egy lány, hívják bár Borbálának, Saroltának, vagy Zsuzsannának (esetleg cicának). Nem így a kötet harmadik egységében, ahol a megszólítottak és a megszólító is szöveggé, szövegekké oldódik, és az intertextualitás megannyi válfaja terítékre kerül. A különböző költői modorban írt versek olyan elemi tapasztalást látszanak igazolni, mely pontosan a különféle nyelvek által különféle szubjektumok eloldását „teszi lehetővé”. A „költői versengés” a *Boci, boci, tarka* verseike átírásai nyomán összességében bemutatja azon változást, hogy a szubjektum-felfogás artikulálódása során a nyelvi megelőzőttségből adódva miként ért el a szubjektum egy posztstrukturalista szemiotikával jellemezhető állapotot. Mindennek szintézisét a kötetzáró vers szolgáltatja (az idézetben a kiemelés tőlem – R. I. P.):

*No persze volna épp egy ifju hősöm,
naiv legényke, szinte még gyerek
(szegről-végről személyes ismerősöm,
kit még a szép időkből ismerek),
magát mások közt nem találja ő sem,
ha szólnak hozzá, sápad és remeg,
viszont barátja mindenféle dalnak,
főként a lüktetőnek és badarnak.*

(Ének)

A verseket olvasva dilemmaként merült fel számomra, hogy a tetemes mennyiségű megidézett költői szövegben az intertextuálisnak melyik fajtája is dominál. A kérdés abból a szempontból lehet érdekes, hogy nyilvánvaló argumentációként szolgálhat Varró Dániel költészetének formalizmusa mellett vagy ellen. Azt persze nem állítom, hogy avatott ismerője vagyok a kötetben valamilyen módon jelenlévő összes költői szövegtörzshöz, Goethétől Térey Jánosig, de mindezek ellenére lehetőséget látok a megidézett-

ség némi differenciálására. Vannak olyan alkotók, kik csak nevesítve vannak, de nem konkrét szövegeik továbbírásával, hanem egy-két jellegzetes tartalmi motívumuk felemlítésével (például Tandori, Apollinaire, Shakespeare, vagy a költészeten kívülről: Kant és Pascal), ezek mellett vannak a ténylegesen megidézettek (a szonettek által Shakespeare, a balladákban Villon, a stanzában Byron vagy Puskin). A leginkább kérdéses *változatok* státusa változó, és ez nem sikerültségük kérdése. Lényegében mindegyik parodisztikus, karikaturisztikus szándékosságú és hatású. Valahol a Parti Nagy Lajos és Kovács András Ferenc közti térben határoznom meg e versek jellegét. Azonban némelyiküknél a nyelvi formáció csak burokként van jelen, pusztán üres metafora-panelként része a versnek és a megidézésnek, nem lesz szerves funkciója az egésznek (*Arany Jánosos változat*, *Csokonai Vitéz Mihályos változat*). Jellegét leginkább Petri György *Hamvasztás* című versének soraival illusztrálhatnám: „[...] Nekem minden csak *hangzik*,/értelme-hullottáig ismételt szó.)/Szürke nevetés/ágaskodik bennem,/mint kadáver a kemencéből:/kiintéget/a kémlelőablakon át.”

Varró Dániel költészetének megítélésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a szándékot, mely a költészetet mint elsősorban szórakoztató (dulce) leleményt érti és műveli. Ennek a kitételnek minden tekintetben meg is felel a kötet. Derűs, könnyed hangon szólítja meg olvasóját, egy kamasz derűs érzésvilágát tükrözi vissza élvezetes és bravúros megfogalmazás által. Ahogy azonban a hátsó borítólapon is feltűnik, egyelőre még csak az eszközkészlet kidolgozása folyik a versekben, a mélység, a tapasztalat, a filozofikus hang még hiányzik. „Kimondok minden mondhatót/(a fecsegésben annyi báj van),/de bárcsak arra volna mód,/hogymibenlétem konstataljam.” E sorok elhelyezése a kötet legvégén, a gyűjtemény jellegének és hiányának jelzésén túl az esetleges továbbhaladás irányát is szándékolhatja „bejelenteni”.

De a kötetzáró, akár ars poetica-ként értelmezhető *Ének* is még a nyelvi humor, a könnyedség, a lazaság, az „irodalmi költőiség” (vö. az első fülszöveg Kosztolányi-párhuzamával) mellett látszik elkötelezni magát, tehát e horizonton belül marad: „De jaj, van úgy, hogy jókedvű a költő,/s belső csendjét nem sértik rút neszek,/komoly tógát akkor hiába ölt ő,/hiába szól, a hangja rezeg,/kezeből ki-kihull a toll, a töltő,/s a ríme mind silány (akár ezek),/ezért a költők felvidulni félnek,/mert abból vers sosem lehet – csak ének.”

„...AZÉRT ÉLTEM...”

(Utazások térben és időben)

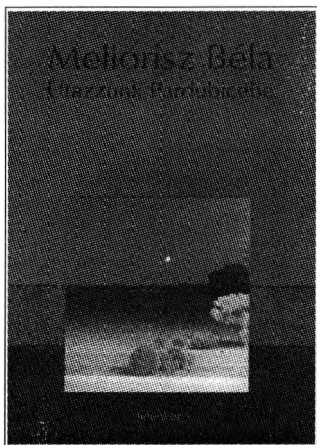
Meliorisz Béla: *Utazzunk Pardubicébe*

„Életem képe ez.”
(Berzsenyi Dániel)

Meliorisz Béla második verseskötetének alapproblémái az állandóság és változás. A mozdulatlanság és folytonos haladás. Az időmúlás (öregedés: a gyermek ifjává serdül, az ifjú felnőtté válik... az életidő múlása) és helyek változása (otthonok, városok cserélődnek, tájak követik egymást). *Közben* lenni. Emlékeket gyarapítva, és további álmokat szöve. Töprengeni a veszteségeken és a boldogság lehetőségén. Remény és reményvesztettség dialektikájában. Megőrizhető-e, kimondható-e, ami elmúlt, de részévé vált az embernek? Ez a jelen miként hordozza magában a jövőt? A lírai léthelyzet elégikussága mennyire szükségszerű, mennyire oldható? A *visszatérés* határainak a kitágítása az egykori és a majdani felé. A *realitás* érvényének a kiterjesztése az emlékre, az álomra. A képzelőerő „időtechnikáinak” a gazdagítása az álmodozástól a vágyakozáson keresztül a látomásig. Az érzékenység az apró, köznapi jelenségek iránt. Az állapotrajz statikus és állandóan alakuló voltának összeegyeztethetősége.

Már korábbi, első kötetében (*Ma sem jön senki*, Kozmosz Könyvek, 1985) olvashatók olyan versek, amelyek érintik ezt a problematikát (*Akkor a tengert is, Ma sem, Gyufa sercen, Lehet*), közülük talán a *Lehet* vetíti előre leginkább azokat a motívumokat, amelyek itt meghatározóvá lettek: „Már ismét/a sóvárgott szigetre gondolunk/s talán készülünk is/a kontinens végleges elhagyására/bár a sűrű ködszítálásban/nemigen juthatunk messzire/mégsem mondhatunk le/vállalkozásunkról/a kalandok ismeretlen ízéről/Ám lehet mindez csupán/az idegek álomszerű játé-

ka/amint fölsejlik/a sosem volt őszi kert/a romlás mély színeiben/tékozlásaink árulkodó emlékeivel/s mezítlábas fiúk/a sárgult fényképről/rendezve sebtében/kétes hitelű számláinkat/merülhetünk immár / á la recherche du temps perdu”. Az elvágódás, sóvárgás, a vágyak és a valóság, valamint a lehetőségek megfeleltethetetlensége (vagy a megfeleltethetőség kérdésessége), a gazdagság/gazdagodás és a romlás kettőssége, a kimondás-megtartás igyekezete, a próbálkozás, a törekvés az *Utazzunk Pardubicébe* kötetnek már ismétlődő motívumai. A címadó (egyben kötetzáró) vers az emlék,

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
70 oldal, 770 Ft

álom és elképzelés többszörös rétegződésében finom átmenetekkel játssza egymásra a reális jelent és múltat, illetve az álom-jelent vagy -múltat, valamint az álomban vagy a valóságban megidéződő gyermekkori múltat, azért, hogy az álmot valóra váltva (tehát az álmot váltva valóra!), okként vagy célként jelezze a már beteljesült vagy majd beteljesülő jövőt. („*ma sem világos, hogy miért, s kikkel kellett volna a csehország-gi, s számomra ismeretlen pardubicebe mennem...*” [...] „*...én legjobb tudomásom szerint csak egyedül/voltam...*” [...] „*...az egész hangulata azokat az/idoket idézte, mikor gyerekként...*” [...] „*...s ahogy elindultam, rögtön föl is ébredtem...*” [...] „*...még aznap útikönyvet vásároltam, s mikor a va-/csoránál szóba került, van-e már a nyárra elképzelésem, töp-/rengés nélkül ajánlottam, utazzunk pardubicebe*”) Az idő- és értékszerkezetek effajta relatív kiegyenlítődése nyilvánvalóan felértékeli a lírai ÉN szerepét (a kötet versei, egy-két kivételtől eltekintve, ÉN-központúak). Az ő harmóniát vagy diszharmóniát teremtő, illetve megélő részvétele ezekben az idő- és térutazásokban vezethet a relativizálódáshoz, akár pozitív (rendet, egyensúlyt jelentő), akár negatív (felbomlást, bizonytalanságot kifejező) tartalmakkal és értelemben. (De fordítva is elmondható: ebben az állapotban óhatatlan a szubjektívizálódás.) Az előbbi harmónia-sejtésre lehet példa a *Még minden lehet, Engeszelió kísérlet, Ki gondolta, Az iskolába kerülésem előtti ősz*, az utóbbi nyugtalanságra pedig a *Kulcsra zárja, Ág roppant, Ha megjön a hó*.

Az utazás térbeli és időbeli lehetőségei sokszor felbukkannak a versekben, előszám-lálásuk, megidézésük sokféleképpen visszatérő mozzanat. A helyváltoztatás mint az utazás *térbeli* vetülete, természetétől függően *időt* emészt vagy éppen betölti azt, a haladásnak ebben az irányában (dimenziójában) legfeljebb a változás(uk) intenzitásának dinamikája mutathat, az érzékelés következtében, kettejük között kisebb-nagyobb eltéréseket, széttartást. Az út ugyanakkor az időben is nyitott, ez esetben (természetétől függően) a mozgás majdnem-kiiktatása vagy valamilyen fokú korlátozása – az árnyalatok végtelen variációira ismételten utalva csupán – a haladás kondícióit elfojthatja vagy éppen felszabadíthatja. Az emlékezés, az álom (álmodozás) képes a maga belső idejéhez (idő-múlásához, -alakulásához) rendelni s ezzel átlényegíteni, integrálni a valaha volt (létezett) vagy vágyott (leendő, lehető) külső tereket, történéseket, illetve azok „szereplőit”. Meliorisz Béla költészetének egyik fő témája tehát az időbeli és térbeli, a belső és külső, az emlék- vagy álomvalóság és a realitás (hétköznapi: természetes, illetve rendkívüli: csodaszerű) összekapcsolása, megérzékítve a belsővé válást kísérő, kiváltó, követő lelki-állapotokat, érzelmi-gondolati feltételeket, körülményeket. Kötetének nyitóversében is (*Várákózók*) e kettősségek, látszólagos és tényleges különmeműségek szubtilis összefonódására mutat példát, amikor az éjszaka terébe-idejébe vesző úton járók titkolt és nyilvánvaló, szorongással és reménnyel teli vágyáról-tapasztalatáról beszél (kötelezően) tárgyilagosa „leírás”, illetve (szükségszerűen) személyes „vallomás” formájában, amint az ember időnek-kiszolgáltatott léte szembesül örök jelen idejűségével, jövő és múlt közé zárt-ságával, a várákózás őrlő tudatával, a magánnyal, amelyet az emlékezés enyhíthet – vagy teljesebbé tehet. („*ez az út már az éjszakába vész, de a várákózók, tagadva szo-/rongásukat, titkos jeladásokban reménykednek, míg cigarettá-/jukat szívják, órák telnek így, számolatlanul, némán, s kiket/elhagytunk egykor, most sorra föltámadnak bennünk*”)

Az idő megélése Meliorisz Béla költői világában leginkább tudomásulvételt jelent. Belemerülést és rácsodálkozást, mivel „*...minden nyavalyás kis perccel már csak súlyosul a vi-/lág...*” (*Közelednek fehér bálnák*). Az emlékek terhet cipelő ember számára a mindenkor jelen „állapotában”, miután a múltból eredő ok és a jövőre irányuló cél egyaránt elhomályosult (ami nem okvetlenül értékítélet, inkább hétköznapi [lét]tapasztalat), könnyen közel kerül(het) egymáshoz a *leendő* és a *volt* – az elképzelt és a felidézett működése/működötése hasonlóan tűnhet. A jelen időbe ily módon pedig (már nem is váratlanul) benyomulnak az emlékek és a vágyálmok, megcsendesítve annak (mindenáron való, törekvő stb.) aktivitását, szelíd fájdalomú és örömű kontemplativitással gazdagítva azt. E de-

rűs-fájdalmas elégikum szólal meg például az „ÉN és TE” szerelmes versekben (*Az óvárosi hídtorony közelében, Inkább, Virágzol bennem*). De a múlás-vesztesség és várakozás-vágyakozás tartalmait átélő „ÉN és TI” versek hangszerelése is ezzel rokon (*Őszi etűd, Kisváros, Szép szavakat, A nagynéném, aki kisvárosban él, Ősök*). Ezekben a „...kis mindennapok...” (*Kisváros*) a vég és a kezdet közötti, bizonytalan (de korántsem feltétlenül csak kellemetlen) szédületet hordozzák – „...megkezdődik az embertelen vára-/kozás, a vágyak egyre nyugtalanítóbb tornamutatvány...” (*Őszi etűd*). Az évszak-szimbolika – miként a „...klasszikus mesterektől tanult régiek...” (*Nyilvánosságra hozzuk-e*) költészetében – és a rokonok („ősök”) láncolata – amely ezúttal a TI világát hivatott (ki)jelölni – ugyanazt az átmenetiséget, köztességet tükrözi: a várakozás állapotában – nyár és tél között az őszben, illetve a szülők és gyermekek „újrairódó” sorában – remény a boldogulásra, boldogságra ugyan még van, de éppen a megtartása lehet kétséges („...szép szavakat mormolok,/mert ezek még sok mindent összetarthatnának, vagy csak ál-/tatom magam...” [*Szép szavakat*]). Ez a fenyegetettség, mind jobban teret (és időt) nyerő külső bizonytalanság adhat magyarázatot a MI szerelmes versek hangvételére (*Ezt emlegetjük, Nyilvánosságra hozzuk-e, Bújhatunk majd, Gyerkcök beszélgetnek*). A kötet következő nagy témája ugyanis a féltés, az aggodás kifejezése az immár közös boldogságnak a reménytelenségtől, a lemondástól, a kétségbeeséstől való megóvása érdekében/ miatt. Az összetartozás bizonyossága az „elszánt szeretet” és hit ellenében a mulandóság, romlás, az üresség, a hiábavalóság, a kétely riasztó lehetőségeit kérdésekké szelídíti, töprengések „kitalált” témájává („szép szavaink, öleléseink, mondd, meddig izzanak, kerek ha-/sadból, tükrös combjaidból, mi marad, szerelmem, ha lealjasul,/hűvös tenyeréből ki itat, kétségbe ejt az évszakok gögje, s a hó,/ahogy ránk szakad, bújhatunk majd, hitetlenül, fázósan, mint a/bogár, ha vasak villannak fölőtte a napszakok fordulójánál?” [*Bújhatunk majd*]). Ilyen ellenfényben még erőteljesebbnek, elevenebbnek mutatkozik ennek a szerelemnek az „elvesztő” (egyszerű és kivételes, álmokat és vágyakat beteljesítő) valóságossága: „...lassan kerítették be (vagy lassan bekerítették) az/együtt töltött évek, örülve fogaink nyomának cinkosokként/hajszoltunk mulékony csodákat, ma sem tudván, szerelemből/mennyi a halálos mérreg” (*Ki gondolta*). A józanság és a szédület, a megállapodottság és az elégedetlenség „kettős vonzásában”, a „...lezáratlanság, a beteljesülések sokféleségének ígérete...” (*Még minden lehet*), illetve a „...talán egészen másképpen kellett volna...” (*Gyerkcök beszélgetnek*), tehát a boldog izgalom és a csöndes melankólia közepette is létezik (létezhet) az a bizonyosság, amely képes szembeszállni a „varázstalanítottság”, „titoktalanítottság” – ez esetben egy- illetve kétszemélyes – tapasztalatával: „...jó volt hinni, hogy létezik a szí-/get, ahová mindketten vágytunk, s jó tudni, hogy létezett” (*Engesztelő kísérlet*).

A kötet két része (*A szobrok megremegnek, Félbemaradt évszak*) szerves egységet alkot. Éppen a különbségeikkel egészítik ki egymást, tesznek teljesebbé egy költői portrét, egy lírai reflexiókból, epikus (álom-, emlék-) foszlányokból körvonalazódó, egységes formai jegyekkel leírható önarcképet, amely a „minden változik” tudatában magát is folytonos alakulásban láttatja, és amely törekvése szerint a TE és a TI viszonyhálójában helyét, szerepét kereső, helyzetén töprengő ember reményeit, kételyeit is kifejezi. A két „ciklus” verseiben ugyanazok a „szereplők”, ugyanazok a „helyek” idéződnek meg, és a módosulások, a tematikus eltérések, hangnemi változások sem előzmény nélküliek. Összehasonlítást végezve köztük, a hangsúlyeltolódás abban figyelhető meg, ahogy egyes motívumok fölerősödnek, mások pedig elhalkulnak az első részhez képest. A második rész versei között – a lírai ÉN aktivitását-passzivitását tekintve – jóval kevesebb a világban, az időben egyensúlyt hozó vagy azt valamilyen formában érzékeltetni tudó költemény (*Eljött, Túljutni valahogy, Városáról*), és sokkal inkább meghatározó azoknak a súlya, amelyek magukat a diszharmónia lehetőségéhez (vagy éppen valóságához) kötik (*Mintha vásárnap lenne, Leejtett kulcs, Századvégi, Igazíthatjuk óráinkat, Ti is járhattok így, Állok a fehér ágy mellett, Rakosgatunk stb.*). Folytatva az eltérések bemutatását, tematikus szempontból

is egyértelmű a különbség: a „tér-, időutazások” vagy a szerelmes versek tartalmi önállósága csupán néhány esetben maradt meg (*Biztosan fehér bugyit hord, Várnék rád, Néhány napja ismét*), legtöbbször ezek is alárendelődnek immár egy új nagy téma, a „szép szavak” dilemmája kifejezésének (*Éltek itt olyanok is, Csak sejtem, Nincsen már tejfogam, Mint ki évek múltán, Alkonyatba fordulhatna*). Ami ugyanis az első részben a kiteljesedő egzisztenciális kiszolgáltatottság egyik okaként szerepelt: „...*dadogva is szebb a szó, mint a némaság...*” (*Ha megjön a hó*) (lásd még *Virágzol bennem, Szép szavakat*), a kimondás imperatívusza, a „szavakba foglalás” értelme, esélye, illetve lehetetlensége, itt most uralkodó probléma lesz – jellegéből adódóan értelemszerűen szorítva háttérbe minden egyéb tartalmi-gondolati elemet. Megközelítései rendkívül változatosak: az egyik csoport versei a modern irodalom jól ismert önreflexivitásának variációit nyújtják. Ezek (*Alkonyatba fordulhatna, Túljutni valahogy, Mint ki évek múltán*) a vers a versben, a versírás folyamata mint a vers anyaga – önmagára vonatkoztatott költői helyzetének a nehézségeivel néznek szembe (és próbálnak meg végső fokon termékeny megoldásokat találni), „...*nem könnyű mindezt hitelesen/rekonstruálni, pedig igyekszem a szavak pontos megválasztá- / sával törekedni az emlékké lett élmények hangulatának felidé- / zésére, bár bizonyára képtelen feladatra vállalkozom...*” (*Mint ki évek múltán*). A kifejezés lehetőségének avagy „képtelenségének” a problematikája ezáltal előre jelzi a következő csoport fő kérdéseit, amelyek az alkotástól már elvonatkoztatottabban, a kimondást létmódként definiálva határozhatók meg. A szavak leértékelődését és e véglegesnek tetsző romlás következményeit kísérlik meg ábrázolni ezek a versek (*Éltek itt olyanok is, Csak sejtem, Ti is járhattok így, Indulhatunk, Késésben, Jól érzi nálunk magát, Állok a fehér ágy mellett*), azt a folyamatot, amelynek eredményeként az ember majd úgy találja: a szó értelmetlen, üres, kétséges, semmitmondó, felületes, elkoptatott-lejáratott, így hát „...*nagyon kiszolgáltatottak let-/tünk...*” (*Éltek itt olyanok is*). Ezzel érkezve (juttatva töprengő lírai alanyunkat) el abba a bénító szellemi – s miként kitűnik, egyszersmind fizikai – állapotba, amely pedig vészes közelségbe sodródott a kétségbeeséshez, ahol a szó eltűnik, a mondás lehetősége nem kérdés többet, helyét a hallgatás foglalja el: „*eltévedt szavakkal, mondattöredékekkel szolgálhatnék csu-/pán, vagyis a hallgatás, a hazatérő fiú döbbsen némasága ta-/lán érthetőbb volna...*” (*Ti is járhattok így*). A harmadik csoportba sorolható versek (*Mintha vasárnap lenne, Nincsen már tejfogam*) tapasztalatában a szótlanság, a némaság szinte szükségszerűen együtt jár a tehetetlenséggel – ami viszont önmagán messze túlmutató, általánosabb érvénnyel bíró jelenség, hiszen ez a cselekvés-képtelenség a lemondás, a beletörődés gesztusával egyáltalán az életet kérdőjelezheti meg. („*gunnyaszt sötéten, mélyen a nád, jégbe fagyottan a szavak, / mint rossz helyre hullott röpcédulák, nyújtózik az évszak hótá-/lan, s élek még, biztatom magam, halk esték pora szítál morcosan, nincsen már tejfogam, sem hitem, múlt időm elmerült szí-/get, hol kóboroltam vakon, süketen*” [*Nincsen már tejfogam*]). Vagyis – amennyiben sikerül elhárítani a mondást és a hallgatást egyaránt valamiféle *áltatásnak* tekintő csapda veszélyeit – a kérdés a továbbiakban az lesz, hogy mennyire *kell* próbálkozni, miért és hogyan, a mondással. Meliorisz Béla válaszkísérlete (amely cáfolat és igazolás) a kötetben kibontakozó élet-kép.

MELLÉRENDELŐDÉS

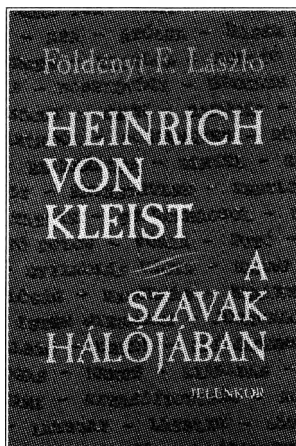
Földényi F. László: Heinrich von Kleist – A szavak hálójában

(piktúra 1)

Mindjárt eljátszadózhatunk a központoszással: Földényi F. László: *Heinrich von Kleist: A szavak hálójában*; Földényi F. László: *Heinrich von Kleist. A szavak hálójában*; Földényi F. László: *Heinrich von Kleist – A szavak hálójában*; Földényi F. László: *Heinrich von Kleist a szavak hálójában*. Szerző, cím, alcím: vagy-vagy, is-is; az olvasattól függően rendeződnek egymás mellé, egymás alá vagy egymáshoz.

Lényegében majdnem mindegy, hogy az elején (5. oldal) vagy a végén (465–469. oldal) nyitjuk-e ki először a könyvet: az 5. oldalon ábécébe szedett szavak sora, a 465–469. oldalon – visszautalva a nyitásra és lezárva a könyvet – a Tartalomjegyzék, ugyanennek a 157 szónak vagy szókapcsolatnak a vertikális elrendezése található. Egy körön belül mozgunk; a teljes szöveg minden kisebb egységében ugyanoda jutunk vissza és mégsem, a kiinduló- és a zárópont szemantikailag azonos, szintaktikailag nem.

A 6. oldalon, a kötetet nyitó felsorolás hátoldalán André Masson, a pszichikai automatizmus festőjének 1939-ből való Kleist-portréja látható: egymásba folyó izom- és húskötegekből, csont- és porcrendszerekből összeálló, mindentől lecsupaszított, az anatómiai pontosságot figyelmen kívül hagyó fej. A kötet egésze ugyanakkor szerkezetét és tördelését tekintve – keresztutalásaival, egymásra és a könyv egészére reflektáló kurzívjaival, és lábjegyzetszerű, de a pontosan meghatározott helyhez tartozó lábjegyzeteknél szabadabban kezelhető és annál tágabb tartományokban mozgó keretes szövegeivel – inkább a 16. századbeli Giuseppe Arcimboldo könyvekből és gyümölcsökből, önállóan is értelmezhető rész-egészekből felépített arcképét asszociálja. Földényi „szócikkei” statikusságukban is dinamikus megjelenésükkel (önmagukat lapozgatásra, a különbözőképpen szedett szövegek közötti ide-oda ugrásokra kínálják fel) fegyvermezetséget és átgondoltságot sugallnak.

Kímélőkönyv, ahogy Földényi írja az *Előszó*ban. Mindent és mindenkit kímél: az olvasót, Kleistet, az irodalmat és a szerzőt magát. Kímélőkönyv: ide-oda lapozgatható az egész koherenciájának megsértése nélkül, a rétegek egymásra rakódása adja a sohasem végső képet – barangolásra kész tet. Lapozgatókönyv. Földényi Kleist-könyvében a rétegek fokozatosan teszik láthatóvá az általuk kimetszettet. Úgy válnak le egymásról, hogy ezzel egyidőben, lehetnyit elcsúszva, ismét egymásra rakódnak. Egy bizonyos idő- és térbeliségen belül idő- és térbeli korlátok nélkül, reverzibilis módon, horizontálisan és vertikálisan rétegződnek egymásra és fonódnak össze a jelentéstartományok.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
469 oldal, 2500 Ft

Földényi könyve „hálózó” könyv: be-, körül-, áthálóz. Hálózza az olvasót, Kleistet, Kleist szavait, az irodalmat, a szerzőt magát; összefogja a különböző rétegeket. Keretet ad a lehetőségek beláthatatlan elburjánzásának. Bele-beleolvasva bármennyire labirintusszerűnek tűnhet is, mégsem az: nem tévedünk el végérvényesen, mindig visszatálunk olyan, már ismerős pontokra, amelyek segítségével egyre jobban tájékozódunk. Földényi elsősorban nem a *Kohlhaas Mihály*, a *Pentheszileia*, az *Amphitryon*, az *eltört korszak*... írójával szembesít, hanem Heinrich von Kleistről – aki nem mindig és nem kizárólagosan azonos az íróval –, de még inkább Kleist világáról ad plasztikus képet. Írása nem monográfia, mivel a „nyersanyag” nem kívánczik monográfia keretei közé. „Mint előtte Sterne, vagy később Kafka, Musil, Proust vagy Joyce, Kleist is a rombolva teremtők sorába tartozik.¹ Koherensek a művei, úgy, hogy közben minden elemük szétfelé tart. ...a HÁLÓ... a koherenciát olyan utópiának látja, amelyhez csak úgy lehet eljutni, ha előbb végtelenen alámerül annak ellentétébe” – inkoharenciából koherencia szerkesztődik, a háló alapvetően közös.

(piktúra 2)

Magát a szövegtörzset az ábécérendbe szedett 148 darab kifejtett szócikk folyamatos egymásutánisága adja. A címszavak mindössze egyötöde igei; négyötöd része névszói, statikus-képi. Kleist írásai közül Földényi F. László – legalábbis a „Kleist művei” index alapján – legtöbbször a *Kohlhaas Mihályra*, az *O.... márkinéra*, *A lencre*, az *Eljegyzés Santo Domingónra*, az *Amphitryonra*, a *Pentheszileiára* és *A chilei földrengésre* hivatkozik. A leggyakrabban előforduló címszavak és keresztutalások: -talan, -telen; világ; Kant, kanti filozófia, kanti válság; ördög; elájul, ájul; hirtelen; paradox; esetleges, véletlen; pillantás, pillanat, látvány, tekintet; három, harmadik; agy, agyvelő; belső; mell, kebel; metafora; gondolatjel. Földényi könyvében a háló csomópontjait az írásokból kiemelt címszavak adják.² A „-talan, -telen”-nel (és ide tartozik a „-hatatlan, -hetetlen” is) mintegy tízszer gyakrabban találkozunk, mint az összes többivel. Kleist – s erre Földényi nagy hangsúlyt fektet interpretációjában (ez esetben a szót inkább „fordítás” jelentésben használva) – a világot elsősorban fosztóképzők segítségével állítja elének; így sokkal többet és egyúttal sokkal kevesebbet is árul el róla. Többet, mert a „-talan, -telen” fosztóképzős szavak feloldása jóval többet takar egyetlen jelentésnél; kevesebbet, mert éppen emiatt bizonytalanságban hagy, nem szolgál kapaszkodóval. A világra mint képi, értelmi és érzelmi állapotra utal – metafizikaira, fiziológiakra és megjelenítődésbelire. A hangsúly az elrendezésen van: a „HÁLÓ (...) az (...) elemeket vetíti egymásra”. Nem a pontszerű építkezés a hangsúlyos, sokkal inkább a végteleníthető összefonódottság, az anyag elrendezése, elrendeződése. Földényi és Kleist által közösen határozódik meg a háló nagysága, alakja és a fonás sűrűsége, bár a háló „önkéntesen válogat Kleist szavai között, sok olyan mellett elsiklik, ahol mások megtorpannának, de néha ott is elidőzik, ahol indokolatlan lenne”. A kevésbé fontos kihullik, ami fennakad, egy adott kereten belül többnyire esetleges elrendeződéssel kapcsolódik egymáshoz Kleist és Földényi elének állított, távolságtartó és mégis magába szippantó közös metszettel rendelkező, egységessé formálódó világában.

¹ Ezt mutatja a névmutatóban szereplő nevek aránya is: döntő többségük Kleist halála után élt és alkotott; így természetesen Kleist rájuk gyakorolt hatása mutatható ki.

² Ezek száma természetesen bővíthető, s ez a Földényi kiemelte fogalmak autentikusságát igazolja. (Például Márton László 1994-es írása *Az áhítatos embergépben* szintén a „matematikai pontossággal kiszámított szöveg”, a „pillanat”, a „látás”, az „ablak”, a „fiziológiai utalások” és a „nyelv[i megformálás elégtelensége]” köré szerveződik.)

Kleist írásaihoz hasonlóan Földényi könyvében sem találunk direkt moralizálást.³ Forma van, kép van, konkrét szavak és fogalmak, pontos hivatkozások vannak. Kleist és a Kleist-írások elemzése és újraírása helyett ízekre szedés, újraíródás van. Földényi szintézisben gondolkodik és analitikusan ír; a szintagma tengelyét az egymást átfedő paradigmák tengelyeire bontja le. Leszűkítve tágít: egy-egy kiemelt szó Kleist írásainak egy-egy közös szeletére reflektál, ám mindvégig az egészet tartja szem előtt. Kleistnél nem elmentésben állnak a dolgok, hanem az ellentétek egyszerre érvényesek; Földényi szerint Kleist „egy gyökeresen új világra tett javaslatot”.⁴ Az úgynevezett kanti válság, vagy ahogy Márton fogalmaz, az ifjúkori ismeretelméleti megrendülés következtében még erősebb lesz az írások látszólagos dinamizmusa mögötti statikusság.⁵ Földényi könyve – látszólagos statikussága ellenére – viszont a Kleist-művek közti átjárhatóságot, a nyelv elégtelenségét⁶ is felmutató látens dinamizmust sugallja. „A nyelv teremő és összezavaró ereje Kleist számára létkérdés... Kleist művei még a legjobb szándéktól vezérelt interpretációs kísérleteknek is ellenállnak. Kisajátíthatatlanok. Nem kínálnak lehetőséget semmilyen *tanulmány* levonására, nem lehet őket valamilyen *jelentésre* redukálni, nincsen bennük *megfejtendő* üzenet (noha Kleist ezt nem minden esetben ismerné el). A művek nem teszik lehetővé az egységes világértelmezést...”

Földényi könyve a tanulás, jelentés és megfejthetőség hiányában támadó repedés betapasztására vállalkozik. Nem adhat világértelmezést, a világról csak mint itt-lévőről számolhat be. A matematikai pontossággal felépített Kleist-szövegek így valóban csak hálószerűségükben foghatók meg. Nem csak a *lelenc* Colinójának és Nicolójának logografikus neveit kellene egyszerre kimondani, nem csak az *Amphitryon* „A”-jának és a „J”-jének kellene egymást tökéletesen fednie; Földényi könyvét is jó volna „egyben” olvasni, egyetlen pillantással átfogni. Mivel ez lehetetlen, a töredezett szöveget kurzívók, keresztutalások, keretes szövegek szabdalják, hogy legalább linearitása különbözőféleképpen szerveződhesen, s így közelíthessen a szinkron olvasathoz.

³ Tudatalatti tévova kísérletnek vagy sokat sejtető feledékenységnak tartható talán a 24. oldal „IGA SZÁGÉRZET”-ének és a 256. oldal „JOGTISZTELŐ”-jének címszavakban történő fel nem oldása; ezek valószínűleg már túl vannak a Földényi szerinti neutralitás kategóriáján. (Ugyan a „BORZASZTÓ” (115. o., 194. o.), az „IRTÓZATOS” (113. o.) és a „KIBÉKÍTÉS” (277. o.) sem szerepelnek címszavakként ezekben a formákban, de mindegyikükre található – legrosszabb esetben egy más tőről képzett – szinonima-címszó.

⁴ Ezért is lehetséges, hogy Földényi könyve alapján Kleist írásainak ismerete nélkül is lényegében megértjük Kleistet, tudjuk nagyjából, hogy miről szólnak az írásai, megismerjük gondolkodásmódját – kialakulhat egy bizonyos képünk magáról Kleistről, gondolkodásmódjáról és életművéről. Így például az is érthető, hogy a legfontosabbnak tartottakat Földényi többször elmondja, nem feleslegesen és nem feledékenységből; körbejárja azokat, egyre mélyebbre ás, új kontextusba helyezi a már ismertet. Lehet, hogy így az eddig elmondottak ellenkezője is érvényessé válik, de mindig oly módon, hogy az előző kijelentések sem vesztenek semmit jelentésükből és jelentőségükből.

⁵ A nyelvvel szembeni tehetetlenség, ellehetetlenedés – párhuzamosan a világgal szembenivel – Kleist egyik legmeghatározóbb problémája. Földényi Kleistnél szerencsésebb helyzetben van; neki „csak” a Kleist által már a sorok között megfogalmazott gondolatokkal és indulatokkal kell szembeülnie. Így a kiugró gyakorisággal használt kleisti „-talan, -telen” Földényinél „-hatatlan, -hetetlen”-né változik. Ezzel a fosztóképzős alakokat elmozdíthatatlanul belecövekeli a világba – a létezőről való döntés megmásíthatatlanná és félreérthetetlenné válik. Az így kialakult mag kizárólag kontextus-függően értelmezhető. A felmutatott lehetőségek értelmezésének csapdait Földényi kikerüli; kizárólag az értelmezés elképzelhető módjainak felvillantásáig hajlandó elmenni.

⁶ Szemléletesen írja le ezt Bulgakov A Mester és Margaritában, amikor Hontalan Iván költő, a szavak embere, följelentést fogalmaz: „»Tegnap este a megboldogult M. A. Berliozzal kimentem a Patrisijev Prudira...«

A kiemelt szavak kleisti kontextusban elfoglalt és ezzel együtt szimbólumokként is értelmezett jelentésének mindig van egy közös szelete. Ez Kleist esetében legjobban talán az örök Isten és a refrénszerűen jelenlévő halál párosával szemléltethető. A megfoghatatlanságában „neutrális” Istennel, aki állandóan egyforma és egyformán állandó, és a konkrét, ám az egyén saját fizikális szintjén szintén megfoghatatlan-átélhetetlen halállal – mint Istennek az egyénnel kapcsolatos végső döntésével –, ami a különbözött állandóvá és egyformává teszi. A két pont közötti hely és idő, az aktuálisan felnagyított tér- és időbeli pontok egymást érő sora Kleist birodalma, amelyről csak távlatokból lehet hitelesen beszélni. Csak ekkor állhat össze egy talán kiterjedéssel sem rendelkező ponttá, és/vagy egy befoghatatlanul hatalmas egységgé, amelyhez már közelíteni lehet, amelyről már különáll, ellentéteiben is egy-egy kép képezhető le archetipikus voltának – elemei folyamatos jelenlétének és egyúttal ősi gyökereinek, az archetipusoknak – felmutatása segítségével.

Az archetípus leginkább egy olyan történelemelőtti, chtonikus jellegű irracionális, metafizikai ősképp, amely egyszerre kép és émoió, amely egy olyan épülethez hasonló, melynek felső emeleteit a 19. században emelték; a földszint a 16. századból származik, és a falak közelebbi megvizsgálása azt mutatja, hogy egy 11. századbeli toronylakásból építették át. A pincében római alapfalakat fedezünk fel, és a pince alatt egy betemetett barlang búvik meg, melynek padlózatában, a felszíni rétegben kőkorszakbeli eszközök, a mélyebb rétegben pedig a kőkorszak faunájának maradványai tárhatók fel.”⁷ Földényi Kleist-könyve mindezt szinkronba hozza, egy elképzelhető archetipikus valamit, egy megfoghatatlan, elmondhatatlan és leírhatatlan képet, egy minden szempontból meghatározhatatlan „Ur-Es”-t állít élénk. Fizikai megjelenéseinek, attribútumainak és tulajdonságainak eredője *Heinrich von Kleist – A szavak hálójában* alapján mégis viszonylag könnyen érzékelhető és elképzelhető, ám szavakba nem foglalható.

(szentencia)

Kleistben valami ősi, őszövétségi Isten-kép élhetett. A mindentudást ráhagyja Istenre (vagy a sorsra), ő az emberrel foglalkozik. Isten egyben lát mindent, Kleist töredezettségében tudja megragadni a világot, s elemeit újrendezve állítja ismét élénk. Földényi

Itt azonban megtorpant, elsősorban a »megboldogult« szó ejtette zavarba. Így leírva lehetetlenül festett: kimentem a megboldogulttal...? A megboldogult nem járkal! (...)

E meg gondolás eredményeképpen Ivan Nyikolajevics kijavította a már leírt szöveget. A következő változat jött létre: »...az utóbb megboldogult M. A. Berliozzal...« Ám a szerzőt ez a változat sem elégítette ki. Harmadik szöveget alkotott, amely még rosszabbul sikerült, mint az első kettő: »...Berliozzal, aki utóbb a villamos alá került...« Gondolataiba ekkor befurakodott az ismeretlen francia zeneszerző, tehát hozzá kellett biggyesztenie: »...és aki nem azonos a zeneszerzővel...«

(...) Lelkesen dolgozott, olykor törölt valamit, új szavakat töltött be elbeszélésébe, megpróbálta lerajzolni Ponczius Pilátust, és utána a hátsó lábain járó kandúrt. De még a rajzok sem segítettek, minél tovább haladt a munkában, jelentése annál zavarosabbá, érthetlenebbé vált.” (Szöllősy Klára fordítása).

„Nem bírok mindent megmutatni...” – idéz Kleist a nővéréhez írt leveléből Márton László. Több megoldás is kínálkozna a lehetetlennek tűnőn való felülkerekedésen, csak hogy azok már nem is nyelven túli nyelvek: például, a linearitás jelentésmódosító hatásának elkerülésére egy nem időbeli nyelv használata, hanem – ahogy arra Földényi is utal Artaud „nyelven túli nyelve” kapcsán – az egyszerre kimondható, szinte kakofonikus, vagy az olyan palimpszeszt-szerű nyelvhasználat, ahol a rétegeket nem távolítják el, hanem az írás ósidők óta egymásra rakódik. Ez viszont a szavak hálójában vergődő Kleist számára járhatatlan út: ekkor már nem a szó hagyományos értelmében vett nyelvről van szó, hanem egész másról (vö. egy merőben más recepció mechanizmus: pl. a kortárs író, zeneszerző, grafikus és jogász E. T. A. Hoffmann). Ezért az egyértelműen és félreérthetetlenül el- és kimondhatatlant Kleist tág értelmezési mezőt implikáló gondolatjellel helyettesíti.

⁷ Carl Gustav Jung: Föld és lélek, Bp., é. n.

ezeknek az elemeknek az archetípusait mutatja fel, s hagyja, hogy helyük és formájuk a korhoz idomuljon, mégis korhoz kötöttség nélkül szerveződjön újra. Istenből Kleistnél Isten-kép lesz, a kleisti világból világ-kép. Ami egy képpel kifejezhető, az több, mint a nyelv – írja Jung másutt –; a nyelv szilánkjait szedi össze, illetve a kép fogalmának elénk tárása során magát a képet szabdalja apró elemeire Földényi. Ablak, félrenézés, hasonmás, látszat, látszik, látszólagos, látvány, pillantás, tekintet, tükör – a címszavak mindegyike konkrét és/vagy elvonatkoztatott kapcsolatban áll a kép fogalmával. A „világ” címszó nagyjából negyvenszeri szerepeltetése, valamint a „-hatatlan, -hetetlen”-né szigorodott kleisti „-talan, -telen” (leírhatatlan, kimondhatatlan, megnevezhetetlen, megfoghatatlan, felfoghatatlan stb. – minden csak mint előttünk álló) mintegy laponkénti megjelenése a „létező” karteziánus központi fogalmára alapuló újkori világképre utal. E szerint nem az újkori világkép áll szemben a korábbi világképekkel, hanem abban különbözik az összes többitől, hogy itt maga a világ válik képpé. „Ahol a világ képpé lesz, a létező a maga egészében úgy áll az ember elé, hogy arra építhet, s azt ezért ennek megfelelően el akarja érni és maga előtt akarja tudni, és ezzel meghatározott értelemben maga elé akarja képzelni. A világkép lényegi értelemben tehát nem a világról alkotott képet jelenti, hanem a képként felfogott világot. A létezőt a maga egészében most úgy értelmezzük, hogy akkor és csak akkor létező, ha az elképzelő-létrehozó ember állítja”⁸ – írja Heidegger.⁹ Ennek a szubjektumnak a szerepét Descartes-nál az Isten töltötte be, mivel ő az egyetlen olyan szubsztancia, amely önmagában és önmagától létezik. „A szubjektum-fogalom e metafizikai jelentésének – folytatja Heidegger – nincs hangsúlyozott emberre vonatkoztatása, azonkívül nincs én-vonatkozása”. Azonban ez a látásmód – s erre implicit módon többször is utal Földényi – gyökeresen megváltozik az újkorban; „az ember lesz az a létező, amelyen – létezési módjában és igazságában – valamennyi létező alapul. (...) A létezőt mint az elképzelés tárgyiasulását, és az igazságot mint az elképzelés bizonyosságát elsőként Descartes határozza meg metafizikájában.” E szerint a meghatározás szerint a létezés bizonyítéka az erős szubjektívizmust sugalló „cogito, ergo sum”; a gondolkodás és a gondolkodással szoros korrelációban álló kételkedés. Az igaz az, amelyen minden további nyugszik; igaz csak az lehet, ami nyilvánvalóan, magától értetődően az, ami minden kétséget kizáróan világosan és határozottan áll az elme előtt. A képpé vált világ adja az újkor lényegét, ahol „a létező létét a létező elénk-állítottságában keresik és találják meg”; az ember-központúvá változott metafizika a „létező lényegéről eszmélődik és az igazság lényegéről dönt.”¹⁰

⁸ Az ember: az elképzelő-létrehozó szubjektum mint alap, mint mindent magába gyűjtő.

⁹ Martin Heidegger: A világkép korszaka, in: *Vigilia*, 1980/3, 175–176.

¹⁰ Lásd: Földényi F. László: Heinrich von Kleist – A szavak hálójában. Itt is az eszmélődés folyamata és a döntés pillanata figyelhető meg. Mindenki szabadsága megmarad. A „-talan, -telen, -hatatlan, -hetetlen” továbbra is rendíthetetlenül őrzi pozícióját. Tycho és Kepler – nem csak Kleist egyik *Töredékében* – egymástól elválaszthatatlanok lesznek. A „vagy” helyébe az „és” lép.